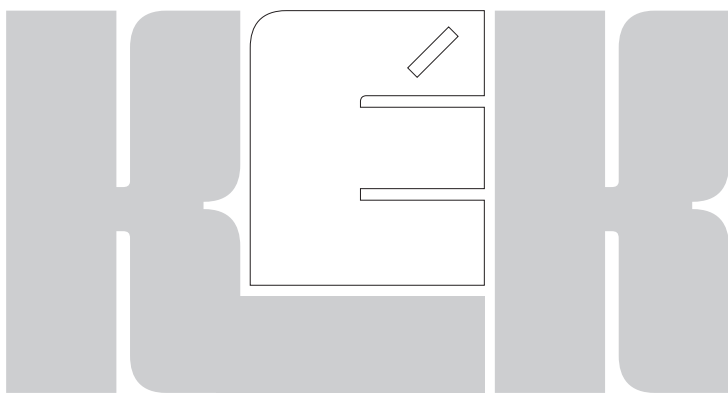

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Ifjúság – múlt – olvasatok

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Számunk szerkesztése Tibori Tímea és A.Gergely András munkája.

Számunk szövegközi képeit a Fortepan jóvoltából közöljük.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

IFJÚSÁG 2B.0

Oross Dániel: <i>Ifjúsági civilszervezetek a gyakorlatban – a homokháti példa</i>	5
Alliquander Anna – Tibori Timea: „ <i>A kis morcos bánata</i> ” – evezősnők, női Európa-bajnokságok <i>a korabeli sportsajtóban</i>	15
Székely Levente: <i>A multitasking generáció nyomában</i>	29
Simó Lili: <i>Csoportazonosság, vallás, kapcsolathálók</i>	43

OLVASATOK IFJÚSÁGI TÜKÖRBEN ÉS MÚLTBAN

Tóth Katalin: <i>Két szukkot, egy zsinagóga és a hosszú elszakadás</i>	55
Illés Anna: <i>Az autenticitás kérdése az újtáltosságban</i>	63
Varga Kinga: <i>A színház, mint a kötelező olvasmány közvetítője: az Édes Anna alkalmazott színházi előadásként</i>	69
Gyökér Róbert: <i>Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban</i>	75
Bögre Zsuzsanna: <i>56-osok gyermekei Amerikában</i>	99

SZEMLE

Bögre Zsuzsanna: <i>Hortobágy örökségei – Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában</i>	111
A.Gergely András: <i>Egyvalamely ifjúkor s egy búcsú állapotai</i>	115
Szerzőink.....	125

IFJÚSÁGI CIVILSZERVEZETEK A GYAKORLATBAN – A HOMOKHÁTI PÉLDA

Absztrakt

A tanulmány célja bemutatni, miként képesek ellátni ifjúsági civilszervezetek a fiatalok helyi szintű érdekképviselését egy hazai jó gyakorlat, a Móraalmi kistérségben kialakult Homokháti Részvételi modell tapasztalatai alapján. A modell létrejöttének ismertetése és működésének bemutatása mellett az elemzés kitér arra, hogy a megkérdezettek miként tapasztalják a korosztály érdeklődésének változását és milyen új eszközöket alkalmaznak a fiatalokkal való kapcsolattartásra. A tanulmány eredményei rámutatnak arra az összefüggésre, ami a fiatalok részvétele és a számukra rendelkezésre álló, intézményesített részvételi lehetőségek között fennáll.

Abstract

The aim of the article is to show how youth organizations are able to represent the interests of young people at local level by presenting a best practice. The Participatory Model of Homokhát was created in a Hungarian subregion (Mórahalom subregion). Beyond presenting the history and the operation of the model the analysis explains how the main actors responsible for youth participation in the sub-region experience change in young peoples' participation and what are the new communication tools that they use to keep contact with young people. The results of the study point out the relationship that exists between youth participation and institutionalized channels for young peoples' participation.

„Ha az egyén nem ismeri meg azokat a problémákat, amik a településén vannak, akkor sosem alakul ki benne az igény, hogy képviseljen bármit is. Maximum bejön a polgármesterhez és felborít egy asztalt, de az ugye egy ad-hoc lépés. Már addig a szintig sem jut el, hogy szerveződjön, mert nem tanulja azt meg. Ha normálisan működnének a civil közösségeink, akkor lenne igény normális politikára ebben az országban. Ha valaki gyerekkorától megtanul beszélni, érvelni, konfrontálódni, ha megtanulja, hogy a másikkal is éppúgy lehet problémája, akkor alakul ki benne ez az

igény. Rengeteg olyan képzésünk volt, ami pont ezt, az érdekérvényesítést és a konfliktuskezelést tanítja meg. Amelyik gyerek ezeken a lépcsőkön végigmegy, jobban meg fogja érteni egy polgármester helyzetét vagy egy miniszterelnök helyzetét, egyúttal rájön arra, hogy az ember nem tud százezer felé figyelni, támaszkodnia kell munkatársaira, az emberekre.

(Oross 2015:178. Interjú az egyik vizsgált település polgármesterével, 2013. július)

Bevezető

Az ifjúságkutatás legújabb eredményei között fontos megjeleníteni a helyi szintű kezdeményezésekről szóló elemzéseket. Egy adott állam kormánya megteremtheti a kereteket (így például törvényt alkothat), de nem tudja a fiatalokat közvetlenül elérni, ebből adódóan a végrehajtás során új keletkezhet. Miután „állampolgárság” és a „közösség” egymáshoz szorosan kötődő fogalmak, a helyi programok azok, amelyek vizsgálatával elemezhető a fiatalok közösségekbe integrálódásának és politikai részvételének komplex folyamata. A helyi demokrácia, a helyi közösség és a fiatalok politikai részvételének összefüggéseire ezidáig hazánkban kevés figyelem jutott, noha ez a demokratikus részvétel iránti igény kialakulásának alapja. A téma hazai irodalmának bővítése érdekében az alábbi tanulmány a Móraalmi kistérségben létrejött Homokháti Részvétel eredményeit mutatja be.

A modern demokráciák egész intézményrendszerét áthatja annak a felismerése, hogy az érintettek részt vesznek a rájuk vonatkozó döntések előkészítésében és meghozatalában. Rendkívül fontos a helyi szintű ifjúsági munka azért is, mert a fiatalok elsősorban saját mikro környezetükben megszólíthatók. Közéleti gondolkodásuk elsősorban otthon, kortársak körében és az iskolában formálódik, és elsősorban ezekben a helyi terekben mozogva sajátítják el a közélet és a közéletre vonatkozó percepcióikat és cselekvéseik tartalmát (Harris – Wyn 2009). Hazánkban azonban a működő helyi ifjúsági érdekképviselési intézmények tevékenysége inkább kivétel, mintsem általánosan elterjedt gyakorlat. Napjainkban hozzávetőleg 90 helyi szervezet működik Magyarországon, legtöbbjük települési gyermek- és ifjúsági önkormányzat formájában, valamint 21 ifjúsági

érdekképviseleti szervezet, hálózat működik a közigazgatás különböző szintjein (Ferencsik 2009). Az állampolgári részvétel kapcsán számos hazai esettanulmány, illetve speciális területre vonatkozó elemzés (pl. Glied 2009; Kinyik 2009; Baranyi és mtsai 2004), valamint jogszabályi összefoglaló (pl. Julesz 2006) is napvilágot látott, de kifejezetten az állampolgárok legfiatalabb csoportjai számára biztosított intézményes részvételi lehetőségekről kevés tudás áll rendelkezésre (Barna 2006; Böröcz 2007).

Ez ismeretek bővítése érdekében tanulmányom egy hazai jó gyakorlat, a Mórahalmi kistérségben kialakult Homokháti Részvételi modell mindennapi működését mutatja be egy, a kistérségben végzett terepkutatás eredményein keresztül. A modell háttérében álló gondolat az, hogy az önkormányzat–civil párbeszéd zökkenőmentesítése érdekében olyan szervezeti kereteket kell teremteni, amelyek megfelelnek a közigazgatás rendszerének. A térségben működő ifjúsági szervezetek, ifjúsági önkormányzatok kitartó munkája eredményeként 2003 óta működik a Homokháti Kistérség Gyermek és Ifjúsági Önkormányzata, mely önkormányzati elven működő, gyermek- és ifjúsági érdekeket képviselő és védő szervezet, célja a kistérség ifjúsági érdekképviseletének biztosítása, a gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzatok alakulásának, működésének segítése, ösztönzése.

Elméleti háttér

Az „Európai Charta a fiatalok helyi és regionális életben való részvételében” című dokumentum meghatározása szerint „a részvétel és az aktív állampolgárság magában foglalja a jogot, a lehetőséget, az eszközöket és szükség esetén a támogatást a döntések meghozatalában valamint a társadalmi élet jobbá tételét szolgáló tevékenységekben”.¹ A dokumentum harmadik része meghatározza a fiatalok aktív részvételét támogató helyi struktúrák sztenderdjeit annak függvényében, hogy milyen szinten működnek (falusi, városi, városi kerületben működő, avagy megyei, regionális szervezet). E dokumentum szerint ezek a szervezetek fizikai keretet adnak a fiatalok számára a szabad vélemény-nyilvánításra és a hatóságok előtti javaslattételre. A struktúrák szerepe, hogy fórumot biztosítsanak a fiatalok számára az őket érintő projektek fejlesztésére, ellenőrzésére és értékelésére, valamint teret adjanak a fiatalok számára, hogy javaslatokat tegyenek a helyi és regionális önkormányzatokkal

való konzultáció keretében, megkönnyítve a fiatalok és egyesületeik részvételét a helyi és regionális önkormányzatok döntéshozó testületeiben. A helyi és regionális önkormányzatoknak az ilyen struktúrák részére helyet, pénzügyi eszközöket és anyagi támogatást szükséges biztosítaniuk annak érdekében, hogy zökkenőmentes és hatékony működésüket biztosítsák. Ebből a célból szükséges kijelölniük egy olyan személyt, vagy személyek egy csoportját, aki vagy akik nyomon követik az ifjúságot érintő intézkedések végrehajtását, valamint akihez/akikhez a fiatalok és szervezeteik fordulhatnak szükség esetén. Bár a dokumentum ajánlásai jogilag nem kötelező érvényűek, ezek a követelmények alapul szolgálhatnak a fiatalok részvételét támogató struktúrák működésének összehasonlító vizsgálatához.

Az ifjúság részvételének ösztönzését célzó prioritások meghatározásakor az Európai Unió tagállamai által 2005-ben elfogadott Európai Ifjúsági Paktum leszögezi, hogy „ami a részvételt illeti, a hangsúlyt továbbra is a helyi szinten, a képviselői demokráciák keretében megvalósuló részvétel fokozására kell helyezni, valamint a tevékeny állampolgári magatartás elsajátításának támogatására. Fokozni kell azokat az erőfeszítéseket, melyek célja, hogy elősegítsék a tájékozódást, minőségi és mennyiségi szempontból is javítsák a tájékoztatást, s fokozzák a fiatalok részvételét a tájékoztatás előkészítésében és megvalósításában”.² Az Ifjúság program pályázatai pedig hangsúlyt helyeznek a regionális és helyi kezdeményezések támogatására, ezzel fejlesztve a helyi jó gyakorlatokat.

A helyi ifjúságpolitika a fiatalok érdekében és a fiatalokkal együttműködésben kialakított és megvalósított helyi közpolitika. Tartalma a település méreteinek, elhelyezkedésének, lehetőségeinek és adottságainak, illetve a rendelkezésre álló erőforrásoknak a függvénye (Wootsch 2009:77). A helyi ifjúságpolitika koordinálhat az ifjúsági munka szereplői között, a döntési folyamatba kapcsolódási lehetőséget biztosíthat a civil partnerek és az ifjúsági korosztályok képviselői részére, költségvetéséből anyagi forrást biztosíthat, feltételrendszert és működési keretet határozhat meg. A helyi önkormányzat jelentheti egyúttal az ifjúsági közéleti aktivitás terepét: helyi ifjúsági önkormányzatok létrehozásával bevonhatja a fiatalokat a település hagyományainak ápolásába, döntéshozatali eljárásába, ezáltal felrúházza őket a demokrácia működtetéséhez szükséges gyakorlati tudással és társadalmi tapasztalattal. Az

1 <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00001/1997-01-xx-Tobbek-Europai.html>

2 SEC (2005) 693, on-line http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2005/sec_2005_0693_en.pdf

ifjúsági szolgáltatások és intézmények rendszerének helyi szintű kiépítése (ifjúsági közösségi tér kialakítása, ifjúsági információs pontok létrehozása, tanácsadó irodák, ifjúsági táborok működtetése) nélkül nem működhet hatékonyan az ifjúságpolitika (Nagy 2008:79; Nagy és mtsai 2014:233-234).

A települési önkormányzat a fiatalok részvétele szempontjából kettős szerepben van. Az egyik szerepében feltételeket teremtő: az önkormányzat által alkalmazott megoldások, a közhatalom polgárokkal való megosztásának módjai lehetőséget teremtenek a bekapcsolódásra, alakítják a közéleti lehetőségeket. A másik szerepében folyamatokat segítő: a kezdeményezéseket kezelő rendszerének kialakításával és működtetésével hozzásegíti a civil társadalom törekvéseit ahhoz, hogy a részvétel értelmezése ne szűküljön le arra, hogy az önkormányzat milyen fórumokat működtet a fiatalok számára (Wootsch 2009:184).

Hazánkban a fiatalok érdekképviselését ellátó ifjúsági civilszervezetek létrejöttében *nyugat-európai hatások* játszottak kulcsszerepet. Az alább ismertetendő hazai szervezeti formák közül a legelterjedtebbek, a települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok a francia Nationale des Conseils d'Enfants et de Jeunes mintájára jöttek létre a '90-es évek elején, szervezeti felépítésük, működési gyakorlatuk a francia szervezet mintáját követi (Trencsényi 1994).

A *települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok* a településen lakó gyermekek, serdülők és fiatal felnőttek által közülük választott, a választók érdekeit képviselő és mindennapjaikat szervező önkormányzati testületek. Korosztályi összetételük településenként változó, általában 12-29 éves kor közötti fiatalok alkotják.

A *gyermek- és ifjúsági érdekegyeztető fórumok* jellemzően a Gyermek és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács (GYIÉT) mintájára megalakult helyi, kistérségi, megyei, háromoldalú érdekegyeztető szervezetek. Jellemzőjük, hogy a döntéshozatalban szabályozott keretek között, az önkormányzattal kötött megállapodás keretében vesznek részt.

A *civil kerekasztalok* fő célja a párbeszéd kialakítása és fenntartása, de az önkormányzatokkal való együttműködés nem annyira szabályozott, mint az érdekegyeztető fórumoké.

A *diákönkormányzatok* általános és középiskolában az adott iskola diákjait képviselik. Léteznek települési és megyei szövetségek, amelyeknek csak egy része vállalja a diákok érdekeinek képviselését a település önkormányzatának döntéshozatalában. A diákönkormányzatok működését a Közoktatási törvény, a hallgatói önkormányzatok működését a

Felsőoktatási törvény szabályozza, és alapfeladata az iskola tanulóinak/hallgatóinak érdekképviselése.

A fenti szervezeti formák közül az ifjúsági önkormányzatok vizsgálatát elősegíti, hogy működésükről az általuk megalkotott Szervezeti és Működési Szabályzaton túl az önkormányzattal való együttműködést érintően rendelkezésre állnak a települési önkormányzat által elfogadott rendeletek, ezért e szervezetek leírásához elérhetőek olyan hivatalos források, melyek egyediségükben teszik megragadhatóvá és összevethetővé a vizsgálat alá vont szervezeteket (Böröcz 2007:14). A hivatalos források elérhetősége azért különösen fontos szempont, mert a fiatalok részvételének biztosítására létrehozott szervezetek Magyarországon is rendkívül változatos szervezeti formát öltenek (Wootsch 2009:162), továbbá a változékonyságot erősíti a szervezetek tagjainak – a fiatal korosztályok sajátoságaiból fakadó – fluktuációja (Barna 2006:173).

Adatok és módszertan

A Homokhát a Dél-alföldi Régióban, Csongrád és Bács-Kiskun megyében, a szerb határ mellett fekszik. A földrajzi közelség, valamint a kistérség településeivel folytatott aktív társadalmi, gazdasági kapcsolata miatt a Homokháthoz tartozik a Mórahalmi kistérség kilenc települése mellett a Szegedi Kistérség két települése, Rösztke és Domaszék. A 11 település együtt alkotja a statisztikai régiónál tágabb Homokhát térséget. Mivel azonban a Homokhát, mint tájegység statisztikai valamint közigazgatási egységként nem értelmezhető, kutatásomban eredményeim statisztikai adatokkal való összevethetősége érdekében kizárólag a 9 településből álló Mórahalmi kistérséget vizsgáltam. Ez szűk, statisztikai értelemben (az európai statisztikai rendszerben LAU 1 szint)³ kilenc településből áll: Ásotthalom,

3 A 244/2003. (XII. 18.) Korm. rendelet 1. § alapján a kistérség területfejlesztési-statisztikai területi egység, amely a közigazgatás területi feladatainak ellátásához szükséges illetékességi területek megállapításának is alapja. A területfejlesztési-statisztikai kistérség földrajzilag összefüggő területi egység, amelyet a hozzá sorolt települések teljes közigazgatási területe alkot. 2013-tól a kistérségek mellett államigazgatási (közigazgatási) területi egységként járásokat is kialakítottak, a két területi beosztás nem esett egybe. A kistérségek közigazgatási szerepe ezzel megszűnt, majd 2014. február 25-én maguk a kistérségek is. A területi egység neve azóta Mórahalmi járás, székhelye Mórahalom.

Bordány, Forráskút, Öttömös, Pusztamérges, Ruzsa, Üllés, Zákányszék. A kistérség központja az egyetlen város: Mórahalom.

Tanulmányomban a kistérség ifjúsági struktúrájának működését a kistérségben folytatott terepkutatás tapasztalatain keresztül vizsgáltam. Az elemzés célja, hogy az ifjúságpolitika aktoraitól kapott válaszok alapján rávilágítson az ifjúsági részvételi modell gyakorlati megvalósulásának tapasztalataira. A tanulmányban ismertetett adatok forrását jelentő kutatás a Homokháti Kistérség Gyermek és Ifjúsági Önkormányzatban megvalósított Homokháti részvételi modell működését vizsgálta dokumentumelemzés, szakértői interjúk, terepkutatás és hibrid survey technikával készült kvantitatív elemzés útján (Oross 2015).

Az UNICEF Nemzetközi Gyermekvédelmi Központjának felkérésére Roger Hart (1992) számos nemzetközi vizsgálatot folytatott. Kutatásai során Arnstein modelljének fogalomrendszerét a gyermekek részvételének kérdésköréhez igazítva bizonyította, hogy a modell a gyermekek és fiatalok politikai részvételét érintő projektek, intézmények értékelésének is alkalmas eszköze.

Roger Hart modellje szerint a részvételnek nyolc szintje határozható meg (lásd az 1. táblázatot). A modell leírja azt a folyamatot, amint a manipulált és dekorációnak használt ifjú egyénből kezdeményező, megvalósító és döntéshozó fiatal válik, aki a felnőtteket, mint partnereket képes bevonni a közös döntéshozatalba. Roger Hart kutatási eredményei máig iránymutatással szolgálnak az 1985-ben elfogadott gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény társadalmi életben való érvényesüléséhez alkalmas eszközök gyakorlati alkalmazására vonatkozóan (Lansdown 2001).

A Roger Hart által kidolgozott modell alkalmazásával az általam vizsgált ifjúságpolitikai környezetben értelmezhetővé válik a helyi döntéshozók és a fiatalok közösségei közötti viszonyrendszer. Kutatásom a kvalitatív módszerek révén (dokumentumelemzés, interjúk, fókuszcsoportos beszélgetés, terepkutatás) gyűjtött adatokat a modell által leírt szempontok mentén elemzi.

Eredmények

A modell létrejöttének története

Miután a Homokháti részvételi modell nem formális szervezet, azaz jogi státusszal nem rendel-

kezik, jogi hátterét a Dél-alföldi Ifjúsági Szövetség adja, mely 1999-ben jött létre, a helyi szinten működő ifjúsági szervezetek összefogásával, de a térségi szintnél tágabb (Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye) vonzáskörzetből. A szövetség összefogja és koordinálja azoknak a térségben működő egyesületeknek, társadalmi szervezeteknek, ifjúsági közösségeknek, kluboknak a működését, amelyek agrárszakmai tevékenységgel, népi hagyományőrzéssel, kulturális és szabadidős aktivitással, környezetvédelemmel, az euroatlanti csatlakozás kérdéseivel foglalkoznak, és ezekhez kapcsolódóan szervezik tagjaik tevékenységét, programjait. A szervezet tevékenységének legerősebb területe a helyi nyilvánosság megteremtése, közösségfejlesztő programok szervezése, illetve különböző programkoordinálási feladatok elvégzése.

A térségi gyermek és ifjúsági önkormányzat létrehozását Bordány község ifjúsági szakemberei kezdeményezték. Egy 2001-ben Bordányban zajlott térségi egyeztetésen a homokháti ifjúsági szervezetek vezetői, ifjúsági referensek gyűjtötték össze egy lehetséges térségi gyermek és ifjúsági önkormányzat előnyeit, hátrányait. Bordány település szerepe kiemelkedő a települési ifjúsági munka fejlesztésében, nemcsak a térségben, de országos szinten is.

A térségben működő ifjúsági szervezetek, ifjúsági önkormányzatok kitaró munkája eredményeként 2003 óta működik a Homokháti Kistérség Gyermek és Ifjúsági Önkormányzata. Az önkormányzati elven működő, gyermek- és ifjúsági érdekeket képviselő és védő szervezet célja a kistérség ifjúsági érdekképviselésének biztosítása, a gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzatok alakulásának, működésének segítése, ösztönzése.

Az ifjúsági szakemberek szakmai műhelyekben közösen határozták meg azokat az elengedhetetlen pilléreket, amelyek a térségi munka alapjait adják. Az összefogást mára olyan nem formális programok egészítik ki, mint a Homokháti Ifjúsági Találkozó, Homokháti DÖK Találkozó, térségi táborok, képzések, hálózatépítő műhelyek, jó példák átvételét segítő közösségi tér látogatások.

A szervezet tagsága a Homokháti térség településeiben működő ifjúsági vagy gyermek és ifjúsági önkormányzatok és egyéb ifjúsági szervezetek köréből kerül ki. A HKGYIFŐ-höz (Homokháti Kistérség Gyermek- és Ifjúsági Önkormányzatai) a kistérség településeiben működő ifjúsági szervezetek csatlakozhatnak. Tagszervezetek: Ásotthalmi Ifjúsági Önkormányzat, Bordányi Gyermek és Ifjúsági Önkormányzat, Domaszéki Ifjúsági Önkormányzat,

1. táblázat: Roger Hart modellje a fiatalok részvételéről

Jellemzők	Kihívások	Eredmények
1. Manipuláció: a felnőttek manipulálják a gyerekeket.	A fiatalok részvételre kötelezettek, anélkül, hogy érdekeiket bárki figyelembe venné.	A fiatalok részvételével kapcsolatos tapasztalatok szerzése.
2. Dekoráció: a felnőttek díszletként használják a fiatalokat saját tevékenységükhöz.	Csak a fiatalok jelenlétét tekintik szükségesnek, aktív bevonódás ösztönzése nélkül.	Kézzelfogható eredmény, ami demonstrálja, hogy a felnőttek gondolnak a fiatalokra.
3. Jelképes részvétel: a felnőttek jelképesen vonják be a fiatalokat.	A felnőttek a fiatalokat következetlenül, a részvétel látszatát keltő módon vonják be.	A fiatalok jelenlétét biztosítja, anélkül, hogy valódi cselekvésre, részvételre ösztönöznék őket.
4. Kijelölés és tájékoztatás: a fiatalok információt adnak át a felnőtteknek.	A felnőttek nem kötelesek döntésük során figyelembe venni a fiatalok szempontjait.	A fiataloknak megvan a lehetőségük, hogy beleszóljanak a felnőttek döntéseibe és az általuk szervezett tevékenységekbe.
5. Tájékoztatás és véleménykérés: a felnőttek aktívan egyeztetnek a fiatalokkal.	A fiatalok annyi hatalommal rendelkeznek, amennyit a felnőttek engedélyeznek számukra, cselekvési szabadságuk a felnőttek beleegyezésének függvénye.	A fiatalok tartalmi értelemben is átförmálják a felnőttek szemléletét, döntéseit és cselekedeteit.
6. Felnőtt által kezdeményezett, a fiatalokkal közös döntéshozás: a fiatalok egyenlők a felnőttekkel, fele-fele arányban osztoznak a hatalomban, a kötelezettségekben és a végrehajtás folyamatában.	A fiatalok speciális fejlődési igényeire és képviselőjük sajátosságaira nincs tekintettel. Ezek hiányában a fiatalok elvesztik érdeklődésüket és hamar kiábrándulnak.	A fiatalok a hatalmi, hatósági jogkörök gyakorlásában tapasztalatokra tehetnek szert, valamint átélhetik a felnőtt-fiatal partnerség alapjait.
7. Fiatalok által kezdeményezett és irányított folyamat: a felnőttek nem vállalnak hatalmi szerepet, hanem támogatóan viselkednek.	A fiatalok légtüres térben cselekszenek, ahol nagyobb közösségük igényeiről nem rendelkeznek információkkal.	A fiatalok megtapasztalhatják cselekvésük potenciális hatását közvetlenül magukon, kortársaikon és ifjúsági közösségeiken keresztül.
8. Fiatalok által kezdeményezett, felnőttekkel közös döntéshozás: az egyenlőség fiatalok és felnőttek részvételi arányában tükröződik. A résztvevők az eredmények össztársadalmi hatását tartják szem előtt.	A generációk közötti különbségekből adódó akadályokon való felülemelkedés valamennyi résztvevőtől lelkiismeretes, alapos közreműködést igényel.	A generációk közötti együttműködést célul tűző, különbségeket figyelembe vevő struktúrák kialakítása biztonságos és támogató környezetet teremt.

Forrás: Adam Fletcher: *The free child project*, <https://freechild.org/ladder-of-youth-participation/> (saját fordítás)

Forrásküti Ifjúsági Kulturális és Szabadidős Egyesület, Móraalmi Ifjúsági Szervezet, Pusztamérgesi Ifjúsági Szervezet, Ruzsai Ifjúsági Önkormányzat, Röszei Gyermek és Ifjúsági Önkormányzat, Szatymazi Fiatalok Társasága, Zákányszéki Ifjúsági Önkormányzat. A Móraalmi kistérségben Üllés és Öttömös községekben nem alakult ifjúsági önkormányzat. A szervezet tagsága a tagszervezetektől függően a 12-29 éves fiatalokból áll.

A települések lélekszámahoz arányosan, minden 1000 fő után 1 fő képviselőt delegálhatnak a szervezetek a HKGYIFŐ közgyűlésébe – abban az esetben, ha a településen működik gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzat. Ha a településen nincs gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzat, a település egy ifjúsági civil szervezete 1 fő képviselővel vehet részt a közgyűlésben. Szavazati joggal minden tagszervezet képviselője rendelkezik, melyet a

közgyűlés döntéshozatalaiban érvényesíthet. A szervezet önkormányzati elven működik, mely elvek a „Működési alapokmányban” kerültek rögzítésre. A HKGYIFŐ legfőbb szerve a közgyűlés, ahol a tagok részvételével történik a döntéshozatal. A HKGYIFŐ napi szintű, operatív feladatait a szervezet soros elnökségét ellátó tagszervezet látja el. Negyedévente elnökségváltás történik, így biztosított a tagszervezetek egyenlő idejű elnöki képviseleti lehetősége. A HKGYIFŐ működését határozatokkal szabályozza, amelyeket a közgyűlés tagjai a testület ülésén közösen hoznak meg.

Modell és valóság: a Homokháti Részvételi Modell értékelése

A vizsgált településeken működő ifjúsági struktúrákról a rendelkezésre álló adatok, valamint a kis-

térség településeinek felnőtt döntéshozóival (polgármesterek, önkormányzati képviselők), ifjúsági referenseivel és ifjúsági civilszervezeti vezetőkkel készített interjúk alapján fontos megállapítások tehetők arról, milyen környezet áll a fiatalok számára rendelkezésre ahhoz, hogy politikai, közéleti érdeklődésük kialakuljon. E megfigyelések révén kutatásom választ ad arra a kérdésre, milyen elveket követ a Homokháti Részvételi Modell, azok hogyan illeszkednek az Európai Unió által meghatározott ifjúsáspolitikai célkitűzésekhez, illetve a magyar ifjúsáspolitikai gyakorlatához. Arra is kíváncsi voltam, hogy a magyar fiatalok érdekképviselőtét a vizsgált kistérségben ellátó ifjúsági szervezeteket az Európai Unió más tagállamaiban működő hasonló szervezetekkel összevetve melyek a legfontosabb eltérések.

Ha a megfigyeléseket a „Hart lépcső” modelljében kívánjuk megjeleníteni, az eredmény így összegezhető (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat: A Mórahalmi kistérség Hart modelljének tükrében

Jellemzők	Eredmények
1. Manipuláció: a felnőttek manipulálják a gyerekeket.	A fiatalok részvételével kapcsolatos tapasztalatok szerzése. <u>Nincs ilyen település</u>
2. Dekoráció: a felnőttek díszletként használják a fiatalokat saját tevékenységükhöz.	A felnőttek gondolnak a fiatalokra. <u>Öttömös, Forráskút, Üllés, Pusztamérges</u>
3. Jelképes részvétel: a felnőttek jelképesen vonják be a fiatalokat.	A fiatalok jelenlétét biztosítja valódi cselekvésre ösztönzés nélkül. <u>Ruzsa</u>
4. Kijelölés és tájékoztatás: a fiatalok információt adnak át a felnőtteknek.	A fiataloknak megvan a lehetőségük, hogy beleszóljanak a felnőttek döntéseibe. <u>Mórahalom</u>
5. Tájékoztatás és véleménykérés: a felnőttek aktívan egyeztetnek a fiatalokkal.	A fiatalok tartalmi értelemben is átformálják a felnőttek szemléletét, döntéseit és cselekedeteit. <u>Zákányszék, Ásotthalom</u>
6. Felnőtt által kezdeményezett, a fiatalokkal közös döntéshozás: a fiatalok egyenlők a felnőttekkel, fele-fele arányban osztoznak a hatalomban, a kötelezettségekben és a végrehajtás folyamatában.	A fiatalok a hatalmi, hatósági jogkörök gyakorlásában tapasztalatokra tehetnek szert, valamint átélhetik a felnőtt-fiatal partnerség alapjait. <u>Nincs ilyen település</u>
7. Fiatalok által kezdeményezett és irányított folyamat: a felnőttek nem vállalnak hatalmi szerepet, hanem támogatóan viselkednek.	A fiatalok megtapasztalhatják cselekvésük potenciális hatását. <u>Bordány</u>
8. Fiatalok által kezdeményezett, felnőttekkel közös döntéshozás: az egyenlőség fiatalok és felnőttek részvételi arányában tükröződik. A résztvevők az eredmények össztársadalmi hatását tartják szem előtt.	A generációk közötti együttműködést célul tűző, különbségeket figyelembe vevő struktúrák. <u>Nincs ilyen település</u>

Forrás: saját szerkesztés

Tekintettel arra, hogy a vizsgált kistérség négy településén, *Öttömösön, Forráskúton, Üllésen és Pusztamérgesen* az ifjúság érdekképviselését semmilyen szervezet nem vállalja, a település döntéshozatali folyamataiban nem jelennek meg a fiatalok. Részvételük a település életében legfeljebb jelképes: a fiatalok eseti jelleggel, egy-egy program, többnyire nem általuk kezdeményezett program kapcsán vesznek részt a település közéletében. Ebben a környezetben a fiatalok közéleti részvételi ösztönzésének nincsenek meg sem a hagyományai, sem a megfelelő feltételei.

Ruzsán az elmúlt évtizedben kialakult a fiatalok érdekképviselésének gyakorlata, az ifjúsági önkormányzati választások révén létrejött ifjúsági önkormányzat saját munkarendje alapján fiataloknak, fiatalokkal szervezett programokat, és nem intézményesített, informális csatornákon keresztül egyeztetett a település felnőtt döntéshozóival. Az intézményesülés elmaradása, kiegészülve a speciálisan fiatalok önszerveződését segítő ifjúsági referens alkalmazásának megszűnésével, mára a korábban beindult jó gyakorlat fenntarthatóságának bizonytalanná válásához vezetett. Ebben a környezetben meghonosodott a fiatalok részvételének hagyománya. Ismert a lehetőség, miként jelölhető ki egyes fiatalok a fiatal korosztályok érdekképviselésének biztosítására, de a felnőttek nem kötelesek döntésük során figyelembe venni a fiatalok szempontjait. Ebből kifolyólag az ifjúsági részvétel legfeljebb tájékoztató erővel bír a település döntéshozói számára.

Az ifjúsági részvétel biztosításának helyi gyakorlata tartósan rögzült *Mórahalmom* helyi közéletében, de intézményesített képviseletről itt sem beszélhetünk. Mórahalmom kistérségi központi adottságai és a településfejlesztés elmúlt években elért eredményei a korábban említett településeknél kedvezőbb feltételeket biztosítanak a fiatalok számára saját maguk által kezdeményezett programok megvalósítására. Jóllehet az ifjúsági érdekképviselő ifjúsági önkormányzati választásokon alapuló gyakorlata itt sem vált tartóssá. Bár a településen számos civilszervezetben aktívak a fiatalok, számukra hiányzik a településen működő ifjúsági civilszervezetek tevékenységét összehangoló, dedikáltan a fiatalok által és a fiatalok érdekében működtetett ifjúsági civilszervezet. Bár a polgármester informális csatornákon (például személyes, négy szemközti találkozókon) keresztül igyekszik személyes kapcsolatot teremteni a településen az aktív fiatalokkal, és a település jó anyagi helyzetének köszönhetően a fiatalok rendezvényeinek támogatása is biztosított, ezzel

együtt hiányzik az az intézményes keret, ami lehetővé tenné szempontjaik érvényesítését a döntéshozatal folyamán. A felnőttek nem kötelesek döntésük során figyelembe venni a fiatalok szempontjait, az ifjúsági érdekképviselőnek nincsenek állandó fórumai, vagyis az ifjúsági részvétel legfeljebb „tájékoztató erővel bír” a település döntéshozói számára.

Zákányszék és Ásotthalom esetében az ifjúsági érdekképviselő ifjúsági önkormányzatra alapozott, rendszeres időközönként megtartott választások keretében megújított formája tartósnak és fenntarthatónak bizonyult a település közéletében. Bár mindkét félre nézve kötelezettségeket és jogokat egyaránt ruházó, intézményesített együttműködés nem alakult ki a település önkormányzata és az ifjúsági önkormányzat között, a tájékoztatás és véleménykézés folyamatai megvalósulnak, a fiatalok az őket érintő ügyekben beleszóláshoz jutnak és tartalmi értelemben is átformálják a felnőttek szemléletét, döntéseit és cselekedeteit (például a településen működő gyermek- és ifjúsági önkormányzat közreműködik egyes rendezvények, így például a Tavaszcsalogató lebonyolításában, ld. Oross, 2015:142).

Az ifjúsági részvétel szempontjából a vizsgált kistérségen belül *Bordányban* adottak a legkedvezőbb feltételek. Itt a gyakorlatban is érvényesülnek a részvételi modell elvei, az önkormányzati „civil párbeszéd” intézményesült. A gyermek- és ifjúsági önkormányzat a „rendes” önkormányzatok mintájára működik: ifjúsági polgármester és képviselők működtetik, munkatervek, jegyzőkönyvek, eseti bizottságok és határozatok keretében, amelyeket a települési önkormányzat elé is beterjesztenek. A településen az ifjúsági önkormányzat 2002 óta megszakítás nélkül ellátja feladatait, az ifjúsági közösségi térben ifjúsági szolgáltatások évről évre megújuló kínálattal működnek, a fiatalok saját egyesülete közösségi programok tucatjait biztosítja a helyi fiatalok számára, amelyek némelyike a település valamennyi fiatalját megszólítja. A település fiataljai nemzetközi programokba is bekapcsolódnak, mi több, az egyesület működtetése során külföldről fogadnak önkénteseket. Azáltal, hogy a település vezetésében az ifjúsági szervezet működését ismerő, korábbi vezetői meghatározó szerepet töltenek be, a fiatalok által kezdeményezett programok terén a legtöbb esetben az irányítás is a fiataloknál marad: a felnőttek nem vállalnak hatalmi szerepet, hanem támogatóan viselkednek, ezáltal számos projekt a kezdeményezéstől a végrehajtásig a fiatalok felelőssége (például a településen működő gyermek- és ifjúsági önkormányzat közreműködik egyes rendezvények, így a Tavasz-

csalogató lebonyolításában, ld. Oross 2015:142). Mindez kedvez az önállóságnak és a felelősségvállalásnak, a fiatalok megtapasztalhatják cselekvésük potenciális hatását közvetlenül magukon, kortársikon és ifjúsági közösségeiken keresztül.

A vizsgált kistérség egészét tekintve mindezek alapján rendkívül heterogén adottságok jellemzik a fiatalok részvételére biztosított lehetőségeket. Bár a vizsgált kilenc település mindegyikén megjelenik valamilyen formában a fiatalok érdekképviselőinek igénye, tartalmi értelemben mindez a harti modell alapján a részvétel alacsony fokát biztosító dekorációtól (Öttömös, Forráskút, Üllés, Pusztamérges) a jelképes részvételen át (Ruzsa), a kijelölésen és tájékoztatáson (Mórahalom) keresztül egészen a fiatalok által kezdeményezett részvételig (Bordány) terjed. E heterogenitásra tekintettel túlzás volna azt állítani, hogy a Homokháti Részvételi Modell egy-egy gyakorlatot teremt a fiatalok érdekképviselőinek biztosítása szempontjából. Mindez egyfelől a dokumentumelemzés tanulságai alapján a részvétel kistérségi dimenzióját érintő szinergiák átgondolatlanságából, másfelől – az interjúk fényében – az ifjúsági részvételt érintően a helyi döntéshozók közötti rendszeres egyeztetések hiányából fakad. A Bordányban, mint a modell létrejöttében kulcsfontosságú településen létrejött jó gyakorlat továbbra is inkább egyedülálló, követésre érdemesnek tartott minta a kistérség más településein élő fiatalok számára, mintsem a kistérségi ifjúsági érdekvégyesítés terén általánosan érvényesülő norma.

Új eszközök a fiatalokkal való kapcsolattartás terén

Kutatásom azt is vizsgálta, hogy a megkérdezettek tapasztalják-e a korosztály érdeklődésének változását, alkalmaznak-e új eszközöket a fiatalokkal való kapcsolattartásra?

A kérdéssel kapcsolatban valamennyi kérdezett kitért az internet, azon belül is a közösségi média meghatározó szerepére a településen élő fiatalok tájékoztatásában (bővebben Oross 2015:25). A tájékoztatás formáinak változását Bordány volt ifjúsági referense így jellemezte: *„A fiatalok a helyi újságot nem olvassák el. (...) Szembesültünk azzal is, hogy elkezdtek Szegedről kiköltözni emberek a tanyavilágba, akiket mi nem értünk el. Ezért a tanyavilágba is igyekeztünk eljuttatni a helyi lapot. Volt a felnőttek lapja, a Bordányi Napló, és a fiataloknak a Bild című lap (...) Végül a fiataloknak elektronikus hírlevelet adunk ki”*.

A közösségi média valamennyi településen má- gába integrálta a fiatalok tájékoztatására korábban alkalmazott eszközöket: a fiatalok számára szervezett események meghirdetése, a fiatalok szervezett közösségekkel való kapcsolattartás, a fiatalokat érintő ügyekről való tájékoztatás minden településen megjelent, településenként változó mértékben szorítva ki a hagyományos eszközöket (szórólap, plakát, helyi lapban megjelent újságcikkek).

Ott, ahol a működő helyi ifjúsági közösségek jöttek létre, a szervezetek mindennapjaiban általánossá vált a közösségi média felületén történő egyeztetés, ami a szervezeti működés, döntéshozatal terén is megjelent.

Az online tevékenység és az önkéntes részvétel közötti összefüggés felismerését felismerő, innovatív gyakorlatot meghonosító bordányi ifjúsági önkormányzat tapasztalatai így összegezhetők: *„A kapcsolattartás részét képezte a KÖR rendszerünk, ami egy közösségi önszegélyező rendszer. Amikor az OTP váltott a csekkes rendszerről (2008-ban), akkor mi is váltottunk egy csekkes rendszerről online bankolásra. A KÖR rendszer segítségével tudnak online munkát ajánlani az emberek egymásnak. A KÖR rendszer helyi pénzzel, a 'bordányi koronával' működik, és egy önkéntes rendszer. A bordányi korona elektronikus pont, amik egy kártyára feltölthetők. Ezeket különböző munkákért cserébe utalhatják egymásnak a fiatalok. Tulajdonképpen az ehhez tartozó kártya egy bankkártya, aminek egyik funkciójaként működik a KÖR rendszer, amit a bankkártya kiváltásával bárki aktiválhat. Ezt megnyitja az illető 0 koronával, és onnantól gyűjtheti a koronákat, de akár minuszba is mehet. A lényege az, hogy bizonyos, a programba jelentkező szolgáltatóknál ezek a koronák beválthatók. A haszonkulcsok mindig koronában mennek, például a szolgáltató azt mondja, hogy '1000 forintot adsz, 500-at pedig koronában'. Egy bordányi korona mindig egy forint értékű. Ezek egyik beváltóhelye a Bordányi Ifjúsági Információs Pont, ahol számítógépezésre, internetezésre, fénymásolásra használhatják, valamint az egyesület kirándulásain is kedvezményekre jogosít. Ezzel az összes 'jófejet', aki a közösségért akar tenni, kompenzálni lehet a munkájáért”* (interjú Bordány volt ifjúsági referensével és a település volt ifjúsági polgármesterével, 2013 július).

A közösségi média ingyenes, mindenki által igénybe vehető felületein túl kistérségi ifjúsági információs portál szolgálja a fiatalok tájékoztatását. Az egyes települések ifjúsági civilszervezeteinek és ifjúsági érdekvédelmi szervezeteinek online portáljai jellemzően ingyenesen létrehozott, rendszertelen

időközönként frissülő weblapok. Ez alól kivételt képez Bordány, ahol a Kulturális és Szabadidős Egyesület „bordányNET” programja információk honlapok működtetésén túl az elektronikus ügyintézés lehetővé tevő elektronikus szolgáltatásokat kínál a településen élő fiatalok számára, valamint települési adattárolást segítő internetes szoftvert működtet.

A „bordányNET” program révén megvalósult fejlesztéseknek köszönhetően Bordányban Magyarországon egyedülálló módon bevezették az elektronikus szavazás intézményét az ifjúsági önkormányzati választásokon: *„Az elektronikus választás az egy olyan eredményünk, ami működik, és ráadásul nem kerül pénzbe. Azt látjuk, hogy ezt egyébként sokan szeretnék átvenni tőlünk, de a bizalom hiányzik. Pedig lehet úgy működtetni, hogy senki nem nyúl bele. Nekünk a munkánkat nagyon egyszerűsíti. Ennek a szoftverje saját fejlesztésünk. Online weboldalon keresztül működik. 12-25 év közötti fiatalok kapnak postán felhasználónevet és jelszót. A jelölések online felületen zajlanak, aki bejelentkezik, az ajánlhat és választhat. Bárholnan be tudnak jelentkezni. És van még egy adat, amit a bejelentkezőnek kell megadnia, így rajta kívül más nem tud belépni, hiába szerzi meg mondjuk a postai lapot. A szavazásnál a fiatalnak minden olyan joga megvan, ami papíron: akár el is ronthatja, vagy üresen is beadhatja. A részvétel pedig 27%, miközben a papír alapú ifjúsági önkormányzati választás más településen 10% körül mozog”* (interjú Bordány volt ifjúsági referensével és a település volt ifjúsági polgármesterével, 2013).

Következtetések

A Homokháti Részvételi Modell alapját egy, az ifjúsági szakma képviselői által indított térségi együttműködés jelenti. Az ifjúsági munka tradíciói Magyarországon nem rendelkeznek hosszú múlttal, ebből adóan a kistérségben működő modell egyike a legrégebbi, legtartósabb együttműködéseknek. Az, hogy ez a modell mind a mai napig létezik, rámutat az ifjúsági munka, az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás közötti egyeztetések fontosságára: Bordányban, a kistérség központjában mára az ifjúsági feladatokat ellátó civilszervezet, a fiatalokat képviselő ifjúsági önkormányzat, a település polgármestere, valamint a kistérség ifjúsági civilszervezetei és az ifjúságpolitika regionális feladatait ellátó szervezet, a Dél-Alföldi Regionális Ifjúsági Szolgáltató Iroda között állandóvá váltak különböző szintű és tartalmú együttműködések. Az ifjúsági szakma szereplői

nélkül ez az együttműködés nem jöhetett volna létre, és az együttműködés fenntartásához is nélkülözhetetlenek a helyben és regionálisan elérhető ifjúságsegítők. A települések által elfogadott ifjúsági stratégiák magukban hordoznak az ifjúságpolitikai együttműködés bővítését, amennyiben azok megvalósítására valós politikai akarat és számon kérhető cselekvési terv kapcsolódna. Jelenleg azonban az együttműködés ezt a szintet nem éri el, az egyes települések ifjúságpolitikái sok esetben nem jutnak el a megvalósítás fázisába, ahol pedig eljutnak, ott kizárólag települési szintre korlátozódnak, a megvalósított program kistérségi együttműködéssel való összefüggése másodlagos szempont. A fiatalok érdekében helyben ellátott ifjúsági szolgáltatások hatását, eredményét vizsgáló helyi ifjúságkutatások rendkívül ritkák, ilyen kutatások csak és kizárólag a helyi ifjúsági stratégiák létrehozásához kapcsolódva készültek, így a fiatalok igényeiről, annak változásáról nem állnak rendelkezésre információk.

A fiatalok érdekképviselőt a mórakalmi kistérségben ellátó ifjúsági szervezetek komparatív szempontú elemzésével néhány fontos megállapítás tehető az Európai Unió „rég” és „új” tagállamaiban működő ifjúsági szervezetek tekintetében. A kistérség azon nyolc településén, ahol az európai integráció által lehetővé tett fejlesztési folyamat nem vezetett el az ifjúsággal kapcsolatos szemléletváltáshoz, vagyis a településen élő fiatalok aktív bevonásához a korosztályokat érintő kérdések megoldásába a tervezéstől a döntéshozatalon át a végrehajtásig, továbbra is igaz az az állítás, miszerint a helyi ifjúságpolitika gyakorlata jelentősen eltér az európai ifjúságpolitikai céloktól. E településeken az ifjúság részvételével kapcsolatos fő kérdés továbbra is az, miként hozhatók létre és működtethetők tartósan az ifjúság részvételét biztosítani képes új intézmények. Mindez nem így van azonban Bordányban, ahol a fiatalok politikai képviseletét és részvételét biztosítani hivatott szervezetek tartósan meghonosodtak, továbbá a település képessé vált az Európai Unió fejlesztési programjaiba való bekapcsolódásra. A területi különbség Bordány esetében nem érvényes a helyi ifjúságpolitika vonatkozásában: mára a települési ifjúságpolitika a részvétel terén az Európai unió ifjúságpolitikai célkitűzéseivel összhangban az intézmények nyitottabbá tételét, társadalmi és nemzetközi kapcsolataik javítását célozza.

Úgy vélem, fontos adalékot jelenthet a magyar fiatalok politikai részvételének vizsgálata terén az, ha a fiatal korosztályok közéleti közlekedését egyrészt a fiatalok érdeklődését, másrészt a mobili-

zációs csatornák megváltozását figyelembe véve, „kétirányú utcaként” gondoljuk el. E megközelítésben a korábbiaknál komplexebb kép adható a fiatalok politikai részvételéről. Disszertációm (Oross 2015:201-209) Roger Hart nemzetközi vizsgálatait, valamint az ifjúságpolitika közös európai uniós célkitűzéseit figyelembe véve feltárta azokat a feltételeket, amik a vizsgált fiatalok politikai részvétele kapcsán a mórakalmi kistérségben adódtak. Mindez úgy vélem, nagyon fontos érveket és szempontokat von be a fiatalokból kiinduló magyarázatokon, így a vizsgált fiatalok érdeklődését, tudását és készségeit érintő kérdéseken túl a témakör vizsgálatába, rámutatva arra az összefüggésre, ami a fiatalok részvétele és a számukra rendelkezésre álló, intézményesített részvételi lehetőségek között fennáll.

Felhasznált szakirodalom

- Baranyi R. – Dollmayer P. – Fodor M. – Kiss G. – Ottó K. – Pál Cs. – Szabó G. 2004 *Közösségi részvétel a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban*. EMLA, Budapest.
- Barna V. 2006 A települési gyermek és ifjúsági önkormányzat mint az ifjúság helyi politizálásának egy lehetséges színtere. *Új Ifjúsági Szemle*, 2:167-177.
- Böröcz L. 2007 Ifjú-kor Pécsváradon. *Új Ifjúsági Szemle*, 4:5-18.
- Ferencsik I. 2009 *Strukturált párbeszéd. A fiatalok társadalmi részvételének növelése*. Tanulmány.
- Glied V. 2009 Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben, a dél-dunántúli régióban. *Civil Szemle*, (VI.) 4:69-80.
- Harris, A. – Wyn, J. 2009 Young People's Politics and the Micro-Territories of the Local. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 44, No. 2, June, 327-344. <http://dx.doi.org/10.1080/10361140902865308>
- Julesz M. 2006 Egy modern jogi eszköz a környezet védelmében. *Magyar Tudomány*, 12:1476-1485.
- Hart, R. 1992 *Children's participation, from tokenism to citizenship*. UNICEF, Innocenti Research Centre, Florence.
- Kinyik M. 2009 Civil érdekérvényesítés kistérségi szinten. *Civil Szemle*, (VI.) 4:81-110. www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2009/21szam_2009_4_Kinyik_81-110.pdf
- Lansdown, G. 2001 *Promoting Children's participation in democratic decision making*. UNICEF, Innocenti Research Centre, Florence. <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/insight6.pdf>
- Nagy Á. szerk. 2008 *Ifjúságügy*. Budapest, 2008, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Nagy Á. – Bodor T. – Domokos T. – Schád L. 2014 *Ifjúságügy*. Enigma kiadó, Komárom.
- Oross D. 2015 *Ifjúsági részvétel a pártpolitikán túl*. PhD-értekezés. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/859>
- Trencsényi I. 1994 *Települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok Magyarországon*. Települési Gyermekönkormányzatokat Segítő Egyesület, Budapest.
- Wootsch, P. 2009 *Otthonosan itthon: települési ifjúsági munka*. Budapest, Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat.

Egyéb források

- Európai charta a fiatalok részvételéről a helyi közösségek és régiók életében http://www.europatanacs.hu/pdf/Mniszteri_Bizottsag_13_ajanlasi.pdf
- Európai Ifjúsági Paktum <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:c11081&from=EL>

„A KIS MORCOS BÁNATA”⁴ – EVEZŐSNŐK, NŐI EURÓPA-BAJNOKSÁGOK

A KORABELI SPORTSAJTÓBAN

Összefoglalás

Célunk a női evezős Európa-bajnokságokhoz kapcsolódó újságcikkek kvalitatív szempontú analízisével a női sport megjelenítésének vizsgálata 1954-től, az első női evezős Európa-bajnokságtól, részletesen bemutatva a cikkeket, interjúkat, „távbeszélő jelentéseket”, a korabeli sportsajtó nyelvezetét, valamint a versenyplakátokat, képeket. Megállapítható, hogy kilencven százalékuk marginalizálja, trivialisálja, sztereotipizálja a női sportolókat. Ezt támasztja alá a versenyek plakátjainak áttekintése, melyből kiderül, hogy a vizsgált időszak csak negyedében készült kifejezetten a női EB-re hívó plakát, az időszak több mint felében egyáltalán nem volt női versenyre invitáló hirdetés.

Kulcsszavak: női evezés, nők megjelenítése, versenysport, sportsajtó.

Abstract

Our goal with the qualitative view analysis of news paper articles regarding Women's Rowing European Championships is to study the presentation of women's sport, from the first Rowing European Championships in 1954, presenting in detail the articles, interviews, „telephone reports”, the language of media of the period, as well as competition posters and pictures. It can be stated that ninety percent of them marginalize, trivialize and make stereotypes of women athletes. The overview of the competition posters also supports this, as it is found that there were posters specifically to invite to Women's ECH in only quarter of the studied period, and there were no invitation notice to women's events in more than half of the period.

Key words: women's rowing, women's representation, competition sport, sports media.

⁴ „Eposzi jelző” a magyar egypárevezős válogatott evezőső neve helyett (*Népsport*, 1964. augusztus 1.)

Bevezetés

A női evezés szervezett, klubszerű formában az 1930-as évektől kezdett tért hódítani hazánkban. Az első női evezős egyesület „Juventus” Első Hölgy-evezős Club néven 1935-ben alakult meg, 31 taggal. Az első magyarországi női bajnokság kiírására 1943-ban került sor, az első női Európa-bajnokságot 1954-ben rendezték, világbajnokságokon 1974 óta szerepelhetnek nők, és csak 1976-ban, Montreálban kerültek be az olimpiai programba a női evezősök. Tanulmányunk célja ez időszak női Európa-bajnokságaihoz kapcsolódó korabeli sportsajtó cikkeinek kvalitatív elemzése, az EB-k plakátjainak, valamint a sportolónők sajátos megjelenítésének bemutatása.

Módszer

Jelen vizsgálatunkhoz – ahogy korábbi kísérleti kutatásokban is hasznos és érdekes mintául szolgáltak (Alliquander 2011, 2013, 2014) – a Magyar Evezős Szövetség sporttörténeti gyűjteményében levő Götz Gusztáv⁵ hagyaték köteteit használtuk fel. Ez a vizsgálat hasonlóképpen, mint egy korábbi tanulmány (Alliquander 2013) a női Európa-bajnokságokhoz kapcsolódó újságcikkek kvalitatív szempontú analízisével a női sport megjelenítésére fókuszál, de ezúttal sokkal részletesebben bemutatva a vizsgált cikkeket, interjúkat, „távbeszélő jelentéseket”, a korabeli sportsajtó nyelvezetét, valamint a versenyplakátokat, képeket. A minta adott volt, a rendelkezésre álló kötetek közül (közel hatvan kötet) négy foglalkozik kifejezetten csak női evezéssel, de érintőlegesen szinte minden kötetben megtalálható nőkre vonatkozó utalás, legyen szó

⁵ Götz Gusztáv (1900–1970) – evezős Európa-bajnok, később mesteredző, nemzetközi versenybíró, a MESZ elnöke – nagy alaposággal gyűjtötte össze a nemzetközi és hazai evezős szakirodalmat; évfolyamonként kötetbe fűzte az adott év hazai és nemzetközi versenyének eredményeit; ragasztotta be a magyar, német, angol, francia, orosz, olasz napilapokban, sportlapokban megjelent cikkeket, az edzésprogramokat, maga által készített fényképeket. Külön „köteteket” szentelt a női evezés történetének, valamint a női Európa-bajnokságok bemutatásának.

utánpótlás-nevelés kérdéseiről, téli alapozó időszak edzéseiről, vagy a sportolók táplálkozásáról. Kvantitatív tartalomelemzést a minta sajtósági miatt nem lett volna szerencsés végezni, igaz, már önmagában sokatmondó, hogy az összes kötet kevesebb, mint tíz százaléka foglalkozik kifejezetten a női evezéssel, versenyekkel. A kvalitatív szempontú analízisre viszont lehetőségünk nyílt a női Európa-bajnokságokhoz kapcsolódó Népsport, Képes Sport, illetve Magyar Ifjúság cikkek elemzésénél, és érdekes megállapításokra juthattunk az EB-k plakátjainak áttekintésével.

Az evezés hazai kialakulása

„Széchenyi István gróf, a magyar evezős sport megalapítója. (...) Amint alább látni fogjuk, Széchenyit természetes hajlandósága vont a szép sport felé. Utazásai közben ösztönszerűleg tanulta el a csónaképítés és lapátkezelés titkait. 1822-ben már Angliában evez. 1830-ban nagy életprogramjába illesztette be a Budapest – feketetengeri levezést. Újabb angliai utazásai alatt evezős tevékenységét mind angolosabbra fogja. Ezenközben barátai közt az új sportnak mind több hívet verbuvál, végül Hajós-Egyletté⁶ alakítja őket. A forradalmi évek, az elnyomatás korszaka, majd Széchenyi tragikus halála nyomát is eltörölték volna Széchenyi intézményei e Benjaminjának, de lám az apák munkáját folytatják a fiúk és 1860-ban a Budapesti Hajósegylet Széchenyi István gróf emlékezetére alakul meg. Mintegy tíz évig volt az evezős sport a mánások sportja. Ekkor szép csendesen, barátságosan átalakult a középosztály sportjává. Ez időtől fogva tervszerűen, meggondoltan szaporodtak a középosztály evezős klubjai, amelyek egy fél évszázadon át hirdették a dunai evezés és dunai fürdés dicsőségét. Próféta szavuknak a vi-

6 Ennek „intézménye” a Csónakda, más helyen „Csolnakda”. Ennek felállításáról a *Der Spiegel* c. budai divatlap is megemlékezik (...) – A pesti oldalon, szorosan a hídépítkezés feje alatt, látható egy ugyancsak csinosan épített deszkaház. (...) Ez az építmény nem egyéb, mint egy *Bootskammer* (magyarul *Csónakda*, amely szót felírásként is megkapott) és arra a célra szolgál, hogy magába fogadjon és megőrizzen különféle gondolákat és csónakokat, vitorlásokat, evezősöket és kerekéseket stb., amelyeket az itt több gavallérból alakult Hajózási Társaság kirándulásain használni fog. Dr. Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve I–III*. Második kötet: *Széchenyi–Wesselényi és még egy nemzedék*. Budapest, 1928. Az Országos Testnevelési Tanács kiadása, 216. p.

lágháború utáni időkben adtak hitelt. Az evezősök példája egyszerre csak megmozgatta a tömegeket. Ma már mindenki fürdik a Dunában és majdnem mindenki – ha nem is evez – csónakázik. Hosszú, de tervszerű, állomásról, állomásra kimutatható út vezet az egymagában álló Széchenyi István gróftól a mai dunai (mondhatnók általánosabban: vízi) tömegsportig. Széchenyi István gróf a magyar vízi sport megalapítója” (Siklóssy 1928:188). Arról tehát tudunk, hogy Széchenyi és társai „állandóan evezgettek, még hölgyek csónakoztatásával is szórakoztak” (Kertész 1937). De eveztek-e, evezhettek-e a hölgyek? Először 1894-ben a júliusi szege-di regattán számolnak be női kormányos négyesre kiírt versenyszámról (Temesvári Csónakázó Egylet és a Torontál Korcsolyázó és Hajós Egylet indulásával), de valójában ezt csak amolyan közönségcsalogatónak szánták, hogy „elálljon mindenkinek a szemé-szája” (Keresztes 1943). A női evezés szervezett, klubszerű formában az 1930-as évektől kezdett tért hódítani. Az első női evezős egylet „*Juventus*” *Első Hölgyevezős Club* néven 1935-ben alakult meg, 31 taggal. Az első női bajnokság kiírására 1943-ban került sor, a Magyar Evezős Szövetség rendezésében, de nemzetközi szintéren még később mutatkozhattak be a gyengébb nem képviselői. Női Európa-bajnokságot 1954-ben rendeztek először, világbajnokságokon 1974. óta szerepelhetnek nők, és csak 1976-ban, Montréalban kerültek be az olimpiai programba a női evezősök (Kisfaludi 2010).

Sportolónők megjelenítése a médiában

Az 1980-as évektől kezdve, számos külföldi tudományos munka vizsgálta a nemek médiaszereplését a sport területén, míg a hazai szakirodalom sora igen rövidnek mutatkozik. A női és férfi sport médiareprezentációját kvantitatív illetve kvalitatív tartalomelemzésekkel lehet feltárni, vagy a sajtótermékek, vagy az elektronikus média műsorainak elemzésével. A kvantitatív vizsgálatok mennyiségi összehasonlítást tesznek lehetővé, és ezek eredményei egyértelműen a sport férfidominanciáját jelzik. Ilyen a sportcikknek összes női sport tartalmának 2%-os arányát bemutató ausztrál tanulmány (Menzies 1989), vagy a tíz éves kanadai kohorsz, melynek eredménye, hogy a férfi elitsportolók tizenhatszoros terjedelemben jelentek meg a nőkhöz képest, a képek mennyiségénél tizenöt-szörös különbség mutatkozott

„természetesen” a férfiak javára (Crossmann et al. 1994). A nyolcvanas években egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat is hasonló következtetésre jutott, a vizsgált izlandi, angol, és amerikai napilapok kevesebb felületet adnak a női sportnak (Valgeirsson et Snyder 1986). Nem hozott más eredményt a Sport Illustrated magazin 1954 és 1987 között megjelenő közel négyezer cikkének vizsgálata, melyek 91%-ban férfi sportolók szerepelnek (Lumpkin et Williams 1991). Az angol képes sajtót vizsgálva szintén arra jutottak, hogy a női sportolók alulreprezentáltak a lapokban, hiszen a tudósítások mindössze 5.9%-a foglalkozott a nők sportjával (Harris et Clayton 2002). Számos tanulmány a televíziós sportműsorokat vizsgálva, ha lehet, még nagyobb alulreprezentáltságról számol be a női sportot illetően (Pringle et Gordon 1995; Toohey 1997). Érdekes eredményt hozott a 2000. évi olimpiai játékok alatt zajló vizsgálat, amelyből kiderül, hogy a nagy nemzetközi versenyek időszakában a nők reprezentációjának aránya és minősége lényegesen javul a férfiakéhoz képest (Wensing et Bruce 2003). A kvalitatív szempontú analízisekkel a női sport megjelenítésének minőségét lehet vizsgálni. Ezek alapján elmondható, hogy a média a női sportolók ábrázolásakor sokszor a „külsőre”, a sportolónő érzelmeire, nőiességére fókuszál, míg a férfiaknál a sportolói kvalitáson, a tehetségen, eredményességen van a hangsúly (Gál 2008). További „lehetőség” a férfihegemónia fenntartására a marginalizálás, amikor a sikeres női sportolókat kislánként említik, becézik, keresztneveikön szólítják, így trivialisálva őket (Elueze et Jones 1998). Vagyis összességében elmondható, hogy női sportolókat a nemhez tartozás alapján sztereotipizálják, sok esetben, sikereikben külön elemzik a „szerencsefaktort”, az esetleges „könnyű sorsolást”, vagy a magánéleti háttér jelentőségét (Duncan et Messner 1994).

Evezősnők megjelenítése a hazai korabeli sportsajtóban

Nem vártunk más eredményt a fentiekhez képest, amikor 1954-től, az első női Európa-bajnokságtól, 1970-ig, Götz Gusztáv haláláig vizsgáltuk a „kötetek” közel kétszáz – a női EB-khez kapcsolódó – cikkét, interjút, „távbeszélő jelentését”. Kijelenthető, hogy kilencven százalékuk marginalizálja, trivialisálja a női sportolókat. Az ábrázolások különböző formáit, a megjelenítés minőségének széles

palettáját volt lehetőségünk feltárni, de érdemes először a női evezős Európa-bajnokságok plakátjairól is szólni. A kezdetektől a női EB-k nagyjából egy héttel a férfi EB-k előtt kerültek megrendezésre. Ha sorra vesszük a vizsgált időszak plakátjait, látható, hogy a tizenhat EB-n (az 1970. évi, épp a hazai – Tatán megrendezett – Európa bajnokság Götz Gusztáv halála miatt már nem került be a versenyek körébe) négy alkalommal készült csak külön plakát a női versenyre (1. kép, 6. kép, 8. kép, 9. kép), további három alkalommal pedig a férfi EB plakátjainak elkészítették a „női változatát” is (3. kép, 4. kép, 10. kép). A „maradék” kilenc évben nem volt női versenyre invitáló hirdetés. Külön meg kell jegyeznünk azt a tényt is, hogy Pap Jenőné Méray Kornéliának négy Európa-bajnoki győzelmet kellett szereznie ahhoz, hogy leírják először hibátlanul a nevét a híradásokban, de ezután sem sikerült mindig helyesen (legtöbbször Pappnéként említették). Mielőtt sorra vennénk az egyes Európa-bajnokságok „gyöngyszemeit”, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kor politikai és társadalmi környezetét. A kelet-európai kommunista pártok ideológiájában fontos helyet kapott a női emancipáció, így a munkában, oktatásban és tulajdonképpen az élsportban is egyenlővé tette a nőket, de a közéletben, a családban a hagyományos férfi, női szerepek változatlanok maradtak és némiképp ez érhető tetten a sportsajtó nyelvezetében. Ugyanakkor az élsportolónők a nép követői voltak, „diplomáciai” küldetéssel, és a sportsikereik egyszerre a szocialista társadalmi rend életképességét, sőt felsőbbrendűségét szolgálták (Földesi 1996; Ferge 1999; Fodor 2003). Így nem csodálkozhatunk a cikkek propagandisztikus hangnemén, formáján, tartalmán.

Első női evezős Európa-bajnokság, 1954. Amszterdam, Hollandia

Nincsen tudósítás, nincsen marginalizálás még ebben az évben, csak jóslás: „Dr. Gyurkóczy Károly főtitkár, aki csapatok nélkül, mint kongresszusi küldött járt Amszterdamban, megállapítása szerint a magyar csapatok a női EB-n való szereplése, – megelőző edzőtábor után – sikerrel járt volna. A négypárevezősben és egyesben, az első-második, nyolcasban a második-harmadik helyet megszerzhettük volna, pontversenyben pedig a második helyen végzünk. A kormányos négyesben és kétpárevezősben mivel az itt ülők egyúttal a már említett egységekben is eveznek, egyelőre nem tudunk nem-

zetközi mértékkel mért elsőrendű egységet kiállítani” (Götz Gusztáv).

1955. Snagov, Bukarest, Románia

1. kép Az 1955-ös női EB plakátja

Szomorkás „szakmázás” a tudósító és a vezetőedző között... miközben a koros versenyzőnők táncolnak

„(Snagov, augusztus 8.) A partra tisztán szűrődött le a zene. Az EB-n részt vevő tíz ország versenyzői a csillagos ég alatt vidáman ropták a táncot, feloldódott a két napos ideg feszültség, valamennyien túljutottak az EB izgalmain. A 100 versenyző, és ugyanennyi más személy, néhány kedves órát töltött még együtt. Jaskievicz Istvánnal a nem éppen vidám hangulatban lévő magyar edzővel egy tutajról néztük a táncolókat. Sokáig hallgatva tűnődtünk a vasárnap délutáni versenyeken, végül megszólalt az edző: – Nem vallottunk szégyent, de jobban is szerepelhettünk volna. – Mit értesz ez alatt? – A három harmadik hely mellé, legalább két második helyet. – Miért nem sikerült? – Azért, mert sokkal jobbak voltak nálunk a szovjet és a román versenyzők. (...) Korosak a mieink. Nézz végig az előttünk végzett együtteseken, csupa fiatalból áll. Találó volt a megállapítás, hiszen valóban tíz ujjon is megszámolhattuk a magyar csapatokban a fiatalokat. Emlékszem az itt lévő többi magyar edzők tegnapelőtti megállapítására, amikor mindnyájan határozottan kijelentették, hogy sürgősen fiatalítani kell. (...) Lassan eltűnt a hold, fent is elhalkult a

zene. Éjfél felé járt már az idő. Mi azonban tovább beszélgettünk. Igyekeztünk megtalálni a siker kulcsát” (Szabó András, *Népsport*).

1956. Bled, Jugoszlávia

2. kép Az ezüstérmes kormányos négypárevezős

„Fontos” hangulatjelentés az aprótermetű, a sápadt, és a vidám evezősnőkről, és egy tapasztalt sofőrről

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése – (Bled, augusztus 22.) Vasárnap este 8 órakor indult el Budapestről a női evezős-csapat. 26 óras meglehetősen fárasztó utazás után, hétfőn késő este érkezünk meg a jugoszláv–olasz–osztrák közös határtól alig egy kőhajításnyira eső Bledbe, az EB helyszínére. Már ott vártak bennünket a Budapestről küldött hajók, kedden délután pedig megérkeztek a lapátok is, s így a versenyzők kedden este vízre szállhattak. (...) Itt van már Gaston Mullegg, a FISA (Nemzetközi Evezős Szövetség) elnöke is. (...) A magyar versenyzők közül mindenki egészséges, csak Skotniczky Ilonának, az egyik kormányosnak van kisebb sérülése, ez azonban nem akadályozza őt a versenyen való részvételben, Bizakodva várjuk a pénteki rajtot” (Szabó András).

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése – (Bled, augusztus 29.) Harmincnégy személyes Ikarus autóbuszunk kerekei száguldvá szeli az országot. A busz ülésén magyar és holland evezősnők ülnek. A hollandok vidáman dalolnak, az aprótermetű Le Comptea a kocsis oldalán veri a taktus társai éneke alá. A mieink pedig, ha nem is orru-

kat lógatva, de kissé nyomott hangulatban fülelnek. (Talán, ha jobban végződik az előző nap, akkor most szétvetné a vidámság, a magyar dal a jármű négy oldalát. (...) Ahogy a körülmények mutatták, egyáltalán nem lehetett vágyukat merész jelzővel illeni, hiszen egyesben és a négypárevezősben valóban a karjukban hordták a győzelemhez szükséges erőt. Íme ott ül, elől az ablaknál Papp (sic!) Jenőné. Még most is sápadt, pedig már kiheverte rosszullétét, amely a döntőben elővette (...) idén ő volt az egyes elsőszámú esélyese. (...) – Fürödjünk egyet – kiáltja valaki, de a vezető figyelmeztetése gyorsan lehűti a kedélyeket. Közli, hogy sok a cápa a tengerben, s ezek korántsem olyan szelídek, mint egy ponty. Egy „házzal” odébb van Opatija, vagy ahogy nálunk jobban ismerik Abbázia. A pálmafákkal övezett strandon ízleljük meg a sós tengert. Hazafelé már remegnek az ablakok a magyar daloktól. A tizenkettedik nóta, a „Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs...” dallamnál már a gépkocsivezető sem rest és összeszedi minden magyar tudását. Ütemesen dudál, egy percre hátrafordul és így szól: – Há nevettek, szeb vad madarska lánok...” (Roska Miklós?, *Népsport*).

1957. Duisburg, NSZK

3. kép Az 1957. évi női és férfi EB plakátja

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése – (Duisburg, augusztus 22.) Aránylag eseménytelen, sima utazás után kedden reggel megérkeztünk Duisburgba, az idei evezős Európa-bajnokság színhelyére. Jóllehet a versenyek még nem kezdődtek el, egy „csúccsal” máris büszkélkedhetünk: különleges hajószállító kocsikon velünk egyszerre megérkeztek versenyhajóink is, s így a versenyzők már a megérkezés napján vízre szállhattak. Irigyeltek is bennünket a többiek, akik közül a szovjet versenyzők például már szombat óta itt vannak, de hajóik csak szerdán érkeztek meg. (...) (Szabó András) (*Népsport*).

1958. Poznan, Lengyelország

4. kép Az 1958. évi férfi EB plakátja, kiegészítve női felirattal

Társadalmi diskurzus a nőkről – konzervatív álláspont. A kislányos termetű Pap Jenőné (halvány-piros rúzzsal a száján) neve három bronzérem és egy arany után is rosszul írva

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése – (Poznan, augusztus 21.) (...) Nagy lámpa-

lázal küzdenek a nők itt a parton olyan tisztelői egymásnak, mint talán sehol másutt. Ezt a tiszteletet elsősorban a félelem ébreszti, mert hát a nők nehezebben viselik el a vereséget, mint a férfiak. Éppen úgy izgul a szovjet szkiffes Sirjajova, mint Pappné (sic!), vagy mint akármelyik más együttes. Senki sem biztos a dolgában. Leginkább azonban a sudár termetű, széles vállú és erős karú szovjet nők dobogtatják meg a szíveket. Ők azonban erről csak keveset tudnak”. (...) (Szabó András) (*Népsport*).

„(Poznan, augusztus 24.) Női evezőseink titokban sokat beszélgettek arról, hogy nagyon szeretnék, ha 1947 óta az idén ismét felcsendülhetne a magyar himnusz az evezős Európa-bajnokságon. Reménykedve magukkal is hozták a himnusz lemezét... És 11 év után ismét felhangzott a magyar himnusz a női evezős EB színhelyén. Evezőseink nagyon akartak, s ez a nagy akarás meghozta gyümölcsét. Ezt a győzelmet a szinte kislányos termetű Papp Jenőné vívta ki a nála sokkal erősebb termetű és tapasztaltabb ellenfeleivel szemben. Papp Jenőné (Méryay Kornélia) 1955 óta járja az EB vizeit. Snagovban, Bledben és Duisburgban harmadik helyen végzett, most azonban a legfényesebb sikerrel szerepelt” (Szabó András) (*Népsport*).

5. kép Papp Jenőné Európa-bajnok

„(...) most nem csak a szovjet nők sütkérezhetnek a nagyszerű sportteljesítmény sokfelől és sok színben feléjük áramló fényében, hanem a magyar nők is. Tudjuk egy fecske nem hoz tavaszt, de mint-ha már tavaszodnék”.

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése – Poznan, augusztus 25. Ott áll a céltutajon, arca sápadt, szeme könnyesen tekint a győzelmi árbóca kúszó magyar zászlóra. Nyakába akasztják a nagy

babékoszorút, a bajnoki szalagot, aztán csókolgatják, ölelgetik (...) Este az ünnepi vacsorán tűnik fel egyszerűen, kedvesen, mosolygósan, csinosan. Senki sem látta rúzzsal a száján, de úgy látszik az egyik rendkívüli esetet követi a másik. Halvány-pirosra festett szájjal ül az ünneplő asztalhoz. Néhány perccel később már akkora serleg áll az asztalán, hogy derékig bele is férhetne. A FISA-tól kapta a Szovjet Evezős Szövetség vándorserlegét” (...) (Szabó András) (*Népsport*).

1959. Macon, Franciaország

Európa-bajnoknőnk sok betegség, sérülés hátráltatta, de mégis dobogóra várjuk ezt a jó értelemben vett modern jelenséget, ezt az otthon szépítő, asszonyi törődésbe oltott hajóskapitányt

„A nők nagyon tartanak az ellenfelektől, a férfiak még jobban. A pénteken, szombaton és vasárnap megtartásra kerülő női Európa-bajnokság, no meg az egy héttel utána sorra kerülő férfi EB most erős szívdobogást okoz legjobbjainknak. (...) A versenyzők jó formában vannak, egyedül Pappnének kell még kicsit „szorgoskodnia”. Európa-bajnoknőnk két hónapokig betegeskedett, majd az elmúlt héten baleset következtében néhány napra gipszbe tették az egyik kezét, így nem edzhetett. Röviden: az evezős nőktől jó szereplést várunk. Reméljük, hogy mind a négy hajóegységünk felkerül a dobogó valamelyik fokára. D. I.” (*Népsport?*).

„A kedves kis budai garzonlakás – a nyerszín fa és világos textil-kombinációjú, modern bútoroktól a tündöklő parketta utolsó csíkjáig – kifogástalan háziasszony kezenyomát viseli. S a szemközt ülő ifjú asszony – hosszú újjú blúzán átsejlő pompás váll- és karizmokkal – pedig egy mai sportoló nő félreismerhetetlen jegyeit. Ez a jó értelemben vett modern jelenség, ez az otthon szépítő, asszonyi törődésbe oltott hajóskapitány: Papp Jenőné, a női evezés kétszeres Európa-bajnoka” (*Képes Sport*).

1960. Willesden, London, Nagy-Britannia

6. kép Az 1960-as női EB plakátja

„Egy, három, négy – London. Szép magyar sikereket hozott a Themze hátán rendezett női evezős Eb. Papp Jenőné nagyszerű győzelmén kívül még két remek helyezést értek el lányaink. A négypár-evezős harmadik, a kormányos négyes pedig a negyedik helyen végzett. (...) Roppant erős mezőnyt győzött le Pappné. A magyar asszony hajrája ezúttal is robbant, az utolsó száz méteren elugrott ellenfeleitől és biztosan – légszekerényhosszal nyerte harmadik Európa-bajnokságát. (...) A szovjet evezőslányok tehát Londonban is méltón ünnepelték a szovjet sport és testnevelés napját” (*Képes Sport*).

1961. Prága, Csehszlovákia

7. kép A negyedik EB arany

És végre jól írják már a nevét:

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése. – (Prága, augusztus 20.) Negyedszer Prágában is sikerült! Pap Jenőné sorrendben negyedszerre bizonyította be, hogy női egyesben nincs jobb versenyző nála a kontinensen. (...) Őszintén szólva alig lehetett hinni a negyedik sikerben. Gyengébb hajó, háromhetes betegség a felkészülés legértékesebb időszakában, azután Prágában, a helyszínen újabb gyengélkedés... És – mégis sikerült!” (Szabó András) (*Népsport*).

1962. Grünau, Berlin, NDK

8. kép Az 1962-es női EB plakátja

Az a bizonyos szerencse faktor, és a politikai propaganda

„(...) a Mózer – Pekanovits párnak szerencsét hozott a rajthelyhez vonulás közben támadt zűrzavar. (Összeütköztek a lengyelekkel, mind a két hajó megsérült, egy órával el kellett halasztani a rajtot. A lengyelek letörtek a balesettől, a magyar lányok visszanyerték tőle a nyugalmaikat és – megszerezték a bronzérmeket.) (...) Vasárnap este a Regatta bálon már a vesztesek éppen olyan vígan táncoltak, mint a győztesek. Legalább nekünk így mesélték éjfél tájban a Hotel Sofiában”. Szébenyi Sándor (*Népsport*).

„– Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése. – (Grünau, augusztus 5.) Kora reggel bőrig ázva nyitottunk be a női evezős Európa-bajnokság rendező irodájának ajtaján. Amikor bemutatkoztunk, ezzel fogadott az egyik tolmács: – Hallották már a nagy újságot? Nyikolajev és Popovics sikeresen földet ért. Szívből örült ennek a hírnak a postás-

kisasszony, a szivarfüstöt eregető portás, az angol és a francia tolmácsnő (...) Mi is szívből örültünk, hogy a távrepülés világcsúcstartója és a második helyezett sikerrel tett pontot a nagy feladat végére. (...) Grünauban, de Berlinben is mindent tudnak. (...) Tudják, hogy a magyar négypárevezős nagyon szépen evez, hogy nyolcasunk mennyire ki akar tenni magáért. A rendezők képszolgálatá is kitűnő, Berlinben több üzlet kirakatában láthatók a magyarokról készített óriás fényképek, pedig a magyar nők csak szerdán este érkeznek meg” Szabó András (*Népsport*).

1963. Moszkva, Szovjetunió

9. kép Az 1963-as női EB plakátja

Egy tökéletes „mintapéldánya” a nők marginalizáló, attraktivitásra fókuszáló megjelenítésének, és ha Moszkva, akkor propaganda, és újra a szerencse, hisz a nagy ellenfél felborult

Ritka látvány, amikor egy hajó sántikálva halad a vízben. (...) Már messze a cél előtt feltűnt, hogy valami rendkívüli baleset történt női kormányos-négyesünkkel. Ugyanis, csak hárman eveztek benne. (...) De hova tűnt el a negyedik, a négyes helyen ülő Sebestyén Borbála? Talán megszokta

a hullámok erős csapkodását, vagy még a rajtnál meggondolta magát? Ezer talány merült fel, míg fény derült az esetre. A többit ő maga mesélte el. – Egy nagyot húztam, s már csak azt éreztem, hogy emelkedem, és elmerülök. Igen, elmerültem a nagy víz tiszta medrében. De szerencsére mindez még az előfutamban történt, így később szépíthettünk. Volt mit szépíteni. A frizurájára kényes nő, bocsánatért esengett csapatának a cserbenhagyásért, aztán hirtelen eltűnt. Még a késő délután is a fodrásznál ült, s készült a következő viadalra. Olyan jól sikerült a frizurája, hogy másnap már elfelejtett sántikálni a négy lány által hajtott, karcsú hajó” sz. a. (*Népsport*).

„– Kora tavasz óta csak a Moszkvában rendezendő Európa-bajnokságra gondolunk, s az ottani jó szereplésért sok mindent érdemes megtenni... (...) Még kérdés sem hangzott el, s érezte az ember: majdnem azonos ütemben zakatol mindegyikükben: Moszkva... Moszkva! ... (...) S azután Moszkváról beszéltek. Arról a városról, amely az utóbbi hetekben valóban a világ fővárosa lett. Ahol jóakarató és jószándékú emberek milliói élnek, s ahol jó szándékkal fogtak egymással kezét a nagyhatalmak diplomatái. Azután az egyik sarokban felsóhajt valaki: – De jó lenne már Moszkvában lenni... Ott lenni, s nem utolsósorban jól szerepelni! De az utazásig még sokat kell verítékezni az edzéseken. Ők azt mondják: nekik megéri! Augusztus derekán jókedvűek és optimisták mindannyian. kívánjuk: szeptember nyolcadika után legalább ilyen legyen majd a hangulatuk...” (sz. gy.) Kedd, 1963. augusztus 20. (*Népsport?*).

„– Távbeszélő-jelentésünk. – (Moszkva, szeptember 8.) Elromlott az időjárás Moszkvában is. Hűvös van, egész nap zuhogott az eső. A rossz idő ellenére igen forró hangulat uralkodott az Európa-bajnokság vasárnapi döntőjén. Minden versenyszámot a szovjet versenyzők nyertek, de a magyar sem vallott szégyent. Mőzert méltán emlegetik Papné utódjául, nagyszerűen küzdött, megérdemelten nyert bronzérmet és teljesítményének értékéből semmit nem von le, hogy a múlt évi Európa-bajnok csehszlovák Posztlová 300 m-nél kiesett hajójából. Négypárevezősünk teljesítménye kis szerencsével talán aranyéremmel is kamatozhattott volna. Harmadik helyük csak 8 tized másodpercen múltott s ha az utazás előtti komplikációk nem adódnak és töretlenebb lett volna a kora-ta-

vaszi munkájuk – talán most Európa-bajnokként ünnepelhetnék őket. Ujjonnan összeült kétpárevezősünk is jól vizsgázott, hiszen ők is bronzérmet nyertek. Tulajdonképpen csak a kormányos négyesünk szerepelt a várakozás alatt”. Sátori József (*Népsport*).

1964. Amszterdam, Hollandia

10. kép Az 1964-es női és férfi EB plakátja

Becézések, kisebb fajta karambol (mely egy sportkarrier végét jelentette), komoly kritika a svájci vezetésű FISA-nak és a tanulmány címében is szereplő kis morcos bánata

Tatán a nyugaltság talán kevésbé látszik. Nem is csodálható ez, hiszen a női evezős-válogatottak mellett ott készülnek még néhány sportág legjobbjai. A tó azonban – a lányok birodalma. (...) A kormányos élte sem könnyű – Manó, azaz Komornik Margit, a Vasas négypárevezőseinek kormányosa, ma két műszakot termelt! – újságot olvásnak a lányok. A Csemege négyesének „könnyű embere”, a kormányos Domokosné ugyanis nem érzi jól magát és ezért a váltott evezősöket is Manó segítette... (...) Pár nappal ezelőtt a két-

párevezős válogatottak, a rövid ideje államvizsgát tett boldog „tanár néni”, Domonkos Anci és Pekanovits Mária új hajójukat igyekeztek kipróbálni – sikertelenül. A hajó szerelése sem volt jó, meg egy kisebb fajta karambol is közrejátszott, hogy a kísérletet csak az EB utánra tegyék. A régi hajóban viszont egyre jobban megértik egymást. Az összhang talán a Brosbaan vízen lesz a maximális. Sajnos, a karambol következtében Mózer Erzszi, akivel összeütköztek – megsérült. S az Acélöntő kis „morcosa” ennek következtében napokat kénytelen evezés nélkül tölteni... A Vasas „sculler-ikrei” között teljes az egység. Mindannyian örülnek Fekete Mária egyre jobb erőnlétének és vígasztalják Szappanos Zsuzsit, aki egy év múlva újabb kísérletet tesz majd, hogy felvegyék a Testnevelési Főiskolára. Zsuzsi néhány napos szomorúságát az örökvidám Szendei Kati jókedve ellensúlyozta, az egységet pedig közülük a legtapasztaltabb, Raskóné billentette a helyére. Az egységre és az egyensúlyra ugyanis óriási szükségük lehet néhány nap múlva, Amszterdamban. Néhány nap múlva Hollandiában, ahol a válogatottak mindegyike nagy tettekre készül!” (szántó) (*Népsport*).

„(Amszterdam, augusztus 1.) (...) Az amszterdamiak legtöbben mégis kerékpáron utaznak. Főleg a lányok és az asszonyok. Elsősorban bevásárlás céljából, de mivel most vakáció is van, kirándulásokat is tesznek. Mint általában világszerte – itt is a nők vannak többségben. Sőt! Uralmon. Julianna királynő az ország ura, illetve királynője és maga Julianna, a mostani verseny fővédnöke. Miért maradtak távol? A Bosbaan, Amszterdam tengeri és légikikötője között épített nagyszerű evezős pálya talán az egész kontinens legszebbje. Bolyák által határolt „utcasorain” nem is tudnak eltévedni az evezősök. (...) Tizenkét ország versenyzői jelentkeztek csak és vezetőik nem egy hajó indulását az utolsó pillanatokban még le is mondták. Európa legrátermettebb evezős amazonjai nagyszerű fesztivált tarthattak volna itt, ha mindannyian eljönnek. Persze távolmaradásuk sok mindenre magyarázható. Talán mindjárt a Nemzetközi Evezős Szövetség közönyével. Nem hinnék, hogy van olyan sportág, ahol sok mindent ugyanúgy megtörténhet, mint itt... Péntek délután volt az ünnepélyes megnyitó. (...) Nem tartottak ünnepi beszédet sem, mert az erre legilletékesebb, a FISA elnöke, a svájci Thomas Keller úr – nem érkezett meg a jelzett időpontra. De honfitársa, a szövetség

főtitkára, Charles Riolo úr sem tisztelte meg megjelenésével a nagyon lelkes női versenyzőgárdát. Itt a női egyenjogúság fénykorában, a női uralom idején, Keller és Riolo urak nagyon magabiztosak. (...) Legtöbbjük nem először vesz részt EB-n és az évek során mindezeket megszokhatta. A közöny is, a velük való nemtörődömséget. Többségüket talán éppen ez tette keményebbé és elszántabbá. Dacolnak a részvétlenséggel és az első versenynapon dacoltak a zord időjárással is. (...) A kis morcos bánata – A versenyzőnők tehát boldogok, ajkukon percenként hallani a kacagást. (...) Csak egy kislány volt, akinek könnyeket csalt szemébe a pénteki egypárevezősök előfutamidejének eredményhirdetése. Mózer Erzszi csak bicceg a csónakház és a díszlelátó, valamint a cél között. Sérülése nem jött rendbe és így a nagy versenyen ő először – csak néző. A Kis Morcos, a lankadatlan szorgalmú evezősnő fájdalmait, csak kétpárevezőseinknek az előfutamban aratott győzelme tudta kissé enyhíteni. – Ha én nem húzhatok, legalább a többiek ellensúlyozzák ezt a csapást. – Ezzel elfordult, tovább pityergett... Kis Morcos! Mindhárom hajóegységben ülő legénység, illetve versenyzőtársak megígérték ezt, még otthon. És mindannyian reméljük, ezúttal az ellenfelek és a Sors is, kegyes lesz egy – két érem erejéig. Ha így történik – akkor egyelőre legalábbis – minden rendben lesz. ... És akkor talán hajlandók leszünk még a FISA-vezetők közönyét is elfelejteni.” (szántó? *Népsport*).

1965. Duisburg, NSZK

11. kép Az 1965. évi Európa-bajnok női kormányos négy párevezős. Fekete Mária, Szappanos Zsuzsa, Salamon Ágnes, Pekanovits Mária, kormányos: Komornik Margit

„Női négy párevezősünk Európa-bajnok, Domonkos Anna bronzérmes a női evezős EB-n” (Népsport 1965. augusztus 23.) Götz Gusztávnak, mint a verseny pályabírájának, volt alkalma végigkísérni a női négy párevezősök fináléját, így beszámolójából idézünk:

„A jobb rajt a németeknek sikerült, azonban 200 méter után a szovjet együttes vette át a vezetést és 500 m-ig szoros volt a mezőny és vízkülönbséget nem lehetett megállapítani. Válogatott női csapatunk 900 méterig harmadik helyen evezett a vezető szovjet és csehszlovák csapat mögött és majdnem hihetetlennek látszott, hogy a szovjet sorozat-győzelmet meg lehet állítani. (...) Az utolsó 100 méter hallatlan végküzdelme, a harmadik helyről hirtelen felgyorsuló magyar csapat nemcsak szívünket melengette, hanem a nézőközönségből is hatalmas ovációt váltott ki. Türelmetlen érzéssel vártuk ki a célfotó előhívását és meghatottan vettük tudomásul a győzelmi hírt, mely nekünk, magyaroknak a női számokban Papné egyéni győzelmei után az első csapat aranyérem eredményét jelentette”.

1966. Amszterdam, Hollandia

„Hol vagytok Pap Jenőné? Pap Jenőné 1958-tól 1961-ig négy EB legjobbját volt, Poznanban, Maconban, Londonban és Prágában. Prága után visszavonult. Prága óta megkopott az evezős-sport híre-neve Magyarországon. Öt Európa-bajnokságon mindössze egy aranyérem termelt számunkra a női négy párevezős „jóvöltából”, ők viszont a tavalyi siker után az idén negyedik helyen végeztek Amszterdamban. (...) Az idén egyetlen érem sem talált magyar gazdára az amszterdami Eb-n. Valami nincs rendben, valami hiányzik a női evezős sportból, s egyre sürgetőbben vetődik fel a kérdés: hol vagytok Pap Jenőné, hol vagytok eredmények...? (...)” (Vincze Jenő) (*Lobogó, Ifjúsági Lap*, 1966. október 26.).

1967. Vichy, Franciaország

12. kép Az 1967. évi Európa-bajnoki ezüstérmes női kormányos négy párevezős

„– Távbeszélő-jelentésünk – (Vichy, szeptember 3.) Ideális evezős időben folyt pénteken és szombaton a tizennegyedik női Európa-bajnokság Vichyben. Vasárnapra elromlott az idő, egész dél előtt esett az eső. (...) Az egy párevezős versenyre erősödött a szél. Ez a mezőnyben legkönnyebb Sz. Domonkos Annának nem kedvezett. (...) A négy párevezős döntő előtt – bízunk. Lányaink azonban nagy versenyben – csak ezüstérmesek lettek. A szovjet válogatott biztosan nyerte az Európa-bajnoki aranyat. A hajrában csak centimétereken múlt a helyezések sorsa, hatalmas izgalmak közepette szereztek meg lányaink az ezüstérmet”. (Zsadányi István) (*Népsport*).

1968. Grünau, Berlin, NDK

A nagy darab Gisela, Pap Kornélia, mint tudósító, aki kritikus, megértő és a szakmai vezetésben lett volna a helye

„(...) A lelátón és könyékén elhelyezkedő nézők szinte kivétel nélkül ismerősök – egykori evezősök, edzők, szakvezetők, családtagok, vagy a női evezés olyan hívei, akik Európa minden pályárára elkísérik a lányokat, amikor azok legnagyobb csatájukat vívják. Így aztán a biztató kórusok mindig adnak nem várt segítséget – az NSZK-beliek ütemes hó-hó

kiáltása, a holland egyetemisták velőtrázó aj-aj aj-ó sikoltása felerősödve száll a víz fölé. (...) Itt van a valószínűtlenül nagy darab Gisela Jäger, aki még éppen olyan időtlen, mint a víz, vagy a szél.(...) (Berlin-Grünau, aug. 17.) Pap Kornélia”. (*Népsport*).

„Kérdőjelek Grünau után. Kiküldött munkatársunk cikke. (...) Fekete vasárnap, fekete EB volt ez a mostani. (...) A női csapat kapitánya, Sátori József szerint az egész magyar csapat kudarca arra vezethető vissza, hogy idén több jó erő különböző okokból nem állt az együttes rendelkezésére, a meglévő emberanyaggal pedig csak ennyit lehetett elérni. Ez persze nem ilyen egyszerű. Remélhetőleg a kapitány, és mindazok, akik a magyar női evezés sorsát eredményességét munkájukkal befolyásolják, nem tartanak ki emellett. Amikor leülednek a ma még kavargó élmények, vélemények, megnyugtató és konstruktív módon elemzik a grünaui eseményeket. (...) Berlin-Grünau, aug. 19. Pap Kornélia”. (*Népsport*).

„Három hatodik hely és egy csapat, mely nem került a döntőbe. Ez Grünau mérlege. Tudtunk volna jobb eredménnyel kecsegtető egységeket harcba küldeni? Mi az oka a súlyos visszaesésnek? A válogatóknak idén nem volt könnyű dolguk. Néhány, az elmúlt években sikerrel szereplő versenyzőnk (Sz. Domonkos Anna, Szappanos Zsuzsa) abbahagyta a versenyzést, Fekete Mária tavasszal hosszasan betegeskedett. (...) Általában valami baj lehet a csapatok tudásának megítélésével, mert a magyar szakvezetőket túlságosan gyakran éri váratlan meglepetés. (...) Sok kérdés íródott fel a magyar szakvezetők, sportági vezetők táblájára, rajtuk a sor, hogy ezekre megtalálják a választ. Ha nyitott szemmel jártak Grünauban, ha hajlandók szembenézve a tényekkel mélyrehatóan megvizsgálni utánpótlás-nevelésünk helyzetét, az evezősök felkészülési módszereit és evezőtechnikáját, azaz mindazt, ami befolyásolja az eredményességet, akkor könnyebb lesz a követendő helyes út megtelelése. Pap Kornélia” (*Népsport*).

1969. Klagenfurt, Ausztria

Már csak mínuszos hír

„A női evezős Európa-bajnokságon várakozás alatt szerepeltek a magyarok. Nyolcasunk az 5., kormányos négyevezősünk és négypárevezősünk a 6 helyen végzett” (*Magyar Hírlap?*).

Megbeszélés és következtetések

A vizsgálatba bevont közel kétszáz cikk elemzése alapján elmondható – miután kilencven százalékuk marginalizálja a sportolónőket – a női sport megjelenítése már az államszocializmusban elmaradt minőségben a férfiak sportjának reprezentációjától. Ugyanerről árulkodik a versenyek plakátjainak áttekintése, melyből kiderül, hogy a vizsgált időszak csak negyedében készült kifejezetten a női EB-re hívó plakát, az időszak több mint felében egyáltalán nem volt női versenyre invitáló hirdetés. Mivel nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kor politikai és társadalmi környezetét, ezért nem csodálkozhatunk a cikkek propagandisztikus hangnemén, formáján, tartalmán.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Kisfaludi Júliának, a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottság vezetőjének, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a Götz Gusztáv hagyaték közel hatvan kötetét kutatási célra.

Felhasznált irodalom

- Alliquander A. 2011 Az első nyár, amikor a hölgyek elkezdhettek evezni. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 3:63-69.
- Alliquander A. 2013 „Ez az otthonépítő, asszonyi törődésbe oltott hajóskapitány...” – női evezős Európa-bajnokságok a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle*, Hungarian Review of Sport Science, 1:4-5.
- Alliquander A. 2014 Ellenszélben: A női evezés és versenyzés kezdetei. *Kultúra és Közösség*. IV. folyam V. évfolyam, 3:69-76.
- Crossman, J. – Hyslop, P. – Guthrie, B. 1994 A content analysis of the sports section of Canada's national newspaper with respect to gender and professional/amateur status. *International Review for Sociology of Sport*, 29:123-132.
- Duncan, M. C. – Messner, A. M. 1994 *Gender Stereotyping in Televised Sports: A Follow-up to the 1989 Study*. Los Angeles, Amateur Foundation of Los Angeles.
- Elueze, R. – Jones, R. L. 1998 A Quest for Equality: A Gender Comparison of the BBC's TV Coverage of the 1995 World Athletic Championship. *Women in Sport and Physical Activity Journal* 7(1):45-67.
- Ferge Zs. 1999 Hogyan hatott a rendszerváltás a nők helyzetére? In Lévai K. – Kiss R. – Gyulavári T. szerk. *Vegyesváltó*. Budapest, Egyenlő Esélyek Alapítvány, 13-29.
- Fodor É. 2003 A női emancipáció Magyarországon és Ausztriában, 1972–1992. *Szociológiai Szemle*, 1:28-54.
- Földesi Sz. Gy. 1996 A magyar sport átalakulása az 1989–1990-es rendszerváltás után. In Földesi Sz. Gy. szerk. *Fejezetek a magyar sportszociológia múltjából és jelenéből*. Budapest, Kárpáti Gábor, Double Printing Kommunikációs Kft. 225.
- Gál A. 2008 Sport, gender és media: a női és férfi sportolók megjelenítése a sajtóban. *Szociológiai Szemle*, 3:32-60.
- Harris, J. – Clayton, B. 2002 *Feminity, Masculinity, Physicality and the English Tabloid Press: The Case of Anna Kournikova*. *International Review for the Sociology of Sport*, 37 (3-4):397-414.
- Keresztes H. I. 1943 *Magyar Evezős Szövetség 1893–1943*. Budapest, Magyar Evezős Szövetség, 22-23.
- Kertész Á. 1937 *A Nemzeti Hajós Egylet 75 éves története 1862–1936*. Budapest, Nemzeti Hajós Egylet. 6.
- Kisfaludi J. 2010 *Az evezés története – 3. rész*. URL: <http://www.kkvhaz.hu/component/content/article/27-archivum/90-az-evezes-tortenete-iii> (letöltés: 2017. március 18.)
- Lumpkin, A. – Williams, L. D. 1991 An analysis of 'Sport Illustrated' feature articles, 1954–1987. *Sociology of Sport Journal*, 8:16-31.
- Menzies, H. 1989 Women's sport: Treatment by the media. In Dyer, K. (Ed.) *Sportswomen towards 2000: A celebration*. Adelaide, Hyde Park Press, 220-231.
- Pringle, R. – Gordon, S. 1995 A content analysis of Western Australian print media coverage of the Commonwealth Games with particular reference to gender differences. *The ACHPER Healthy Lifestyle Journal*, Winter, 4-8.
- Siklóssy L. 1928 *A magyar sport ezer éve I–III*. Második kötet: *Széchenyi–Wesselényi és még egy nemzedék*. Budapest, Országos Testnevelési Tanács, 188.
- Toohey, K. 1997 Australian television, gender and the Olympic Games. *International Review for Sociology of Sport*, 32:19-29.
- Valgeirsson, G. – Snyder, E. 1986 A cross-cultural comparison of newspaper sports sections. *International Review for Sociology of Sport*. 21:131-140.
- Wensing, H. E. – Bruce, T. 2003 Bending the Rules. Media Representation of Gender During an International Sporting Event. *International Review for the Sociology of Sport*, 38/4:387-396.
- Valamint a kötetekben megtalálható Népsport, Képes Sport (stb.) cikkek, interjúk, „távbeszélő-jelentések”, Götz Gusztáv által összeállított írások, beszámolók, képek, fotók.

Képjegyzék

A felhasznált képek a Magyar Evezős Szövetség tulajdonát képezik.

A MULTITASKING GENERÁCIÓ NYOMÁBAN⁷

Absztrakt

A médiafogyasztási és kommunikációs szokások témakörében végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy a digitális korban szocializált generáció nem pusztán szokásaiban, de gondolkodásában, megismerési útjaiban is más, mint az azt megelőzők. A fiatalok megismerési módjának, így a médiafogyasztásának egyik általánosan felismert, fontos jellemzője a „multitasking”, amely a fiatal generációk karakterében is komoly szerepet kap. Munkámban arra keresek választ, hogy empirikusan igazolható-e a különböző, egymásnak gyakran ellentmondóan definiált „multitasking generáció”, azaz létezik-e multitasking generáció és ha igen, hol vannak a határai? Megkísérlem kvantitatív kérdőíves kutatások adatai alapján megvizsgálni az életkori és a generációs hatások erősségét a párhuzamos médiafogyasztás és általában a médiafogyasztás mennyiségének alakulása tekintetében.

Kulcsszavak: fiatal generációk, médiafogyasztás, média és kommunikációs multitasking, multitasking generáció.

Abstract

From researches conducted in the field of media consumption and communicational habits, the conclusion can be drawn that the generation socialised in the digital age is different from its predecessors not only in its habits but also its thinking and paths of acquiring knowledge. Multitasking, as a generally recognised and important feature of young people's ways of gaining information and, as such, media consumption, also plays an important role in describing the character of young generations. In my present study, I seek to answer the question whether it is possible to provide empirical evidence supporting the existence of the so-called “multitasking generation”, a concept defined in multiple and often contradictory terms, and if the result is positive, where do the notion's borderlines lie? I attempt to

⁷ A cikk a szerző a Budapesti Corvinus Egyetemen beadott Ph.D. értekezése alapján készült /Székely L. 2013 *Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól.*

assess the effects of age and generational influence concerning parallel media consumption and the extent of media consumption in general, based on quantitative questionnaire surveys.

Keywords: young generations, media consumption, media and communications multitasking, resource enhancement, recreation, multitasking generation.

Bevezetés

A médiafogyasztási és kommunikációs szokások témakörében végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy az információs társadalomban szocializált generáció nem pusztán szokásaiban, de gondolkodásában is más, mint az azt megelőzők. Főleg a fiatalok körében tapasztalható jelenség, hogy a korábban többé-kevésbé jól elkülöníthető tevékenységek egyre inkább összecsúsznak, ezt a szakirodalom „multitasking” kifejezéssel illeti (Székely 2015).

A fiatal generációk egyik fontos jellemzőjeként tekint a multitaskingra Prensky (2001), más nemzetközi empirikus kutatások általános megállapítása is kiemeli a „média és kommunikációs multitasking” hatványozott jelenlétét a fiatalabb korcsoportban, pl. Hulme (2009), Carrier és munkatársai (2009), Vandewater és Lee (2009), Kenyon (2008), Roberts és Foehr (2008), vagy Hundley és Shyles (2010).⁸

Az ifjúsági generációk (pl. Y és Z generációk) értelmezése és az ifjúsági korosztályokat középpontba állító multitasking tematikájú kutatások felvetik azt a kérdést, hogy valóban létezik-e „multitasking generáció”, és ha igen, hol vannak a határai?

A szakirodalomban az egyes generációk meghatározása alapvetően születési év alapján történik, azonban többféle egymással konkuráló – más születési kohorszokat érintő – definíció is használatos. Munkámban megkísérlem az empirikus adatok alapján megvizsgálni az életkori és a generációs hatások erősségét a párhuzamos médiafogyasztás és a különböző médiumok előtt, mellett eltöltött idő,⁹

⁸ Magyarországon többek között foglalkozott a területtel Gálík (2003); Futó és Rab (2007); Gálík és Urbán (2008); Síklaki (2011); Guld és Maksa (2013).

⁹ Nem műszeres mérésről készült, hanem önbevalláson alapuló becsléseket használva.

tehát a médiafogyasztás mennyiségének alakulása tekintetében.

Elméleti megközelítések

Az időmérleg-vizsgálatok korábban nem foglalkoztak a „párhuzamos tevékenységekkel”, bár elég korán felismerték a jelenség fontosságát,¹⁰ de csak az utóbbi évtizedben kezdték igazán rögzíteni és elemezni ilyen adatokat (Kenyon 2008). Habár az egyidejű tevékenységek gyakorisága a hétköznapi életben könnyedén megfigyelhető, az időmérleg-vizsgálatokban alig jelent meg a nehezen kezelhetősége miatt. Az idő „lineáris szemléletét” számosan megkérdőjelezik, mondván a valóságtól teljesen idegen az, hogy egy-egy tevékenységet csak bizonyos időpillanatig végzünk világos határral elválasztva egy másik tevékenységtől. Azokban az időmérleg-vizsgálatokban, ahol vizsgálták a párhuzamosan végzett tevékenységek jelenségét, azt találták, hogy a népesség túlnyomó többsége beszámol ilyen tapasztalatokról. Kenyon (2008) korábbi kutatásokra hivatkozva (Hungerford 2001; Bittman – Wajcman 2000; Floro – Miles 2001; Ruuskanen 2004) azt állítja, hogy az emberek 95 százalékára jellemző a multitasking tevékenység és mindennapjaik mintegy egyharmadában végeznek párhuzamos tevékenységeket (Kenyon 2008).

A multitasking tehát mindennapos tevékenység, az emberek túlnyomó többsége naponta gyakorolja úgy, hogy valójában nincs is ennek tudatában. Spink és munkatársai (2007) idézik MacIntyre (2001) megállapítását, miszerint a multitasking egy lényeges emberi viselkedés, mind otthoni, mind munkahelyi környezetben. Több, konkurens tevékenységet foglal magában, amit egyre inkább elősegítenek az információs rendszerek (Spink et al. 2007).

10 Kenyon (2008) Szalai 1972-es munkájára hivatkozik példaként (Szalai, A. 1972 *The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelve Countries*. The Hague, Mouton). A „szimultán folyamatként”, „egymást átfedő tevékenységként”, „konkurens feladatokként”, „párhuzamos aktivitásokként”, „másodlagos tevékenységekként”, „polikrónikus időhasználatként”, vagy éppen „multitaskingként” azonosított jelenség régóta ismert és fontos kérdése az időmérleg-vizsgálatoknak. Stephens és munkatársai felhívják a figyelmet több kapcsolódó fogalomra, így a „több infokommunikációs technológia” (IKT) egyidejű, vagy szimultán használatára (Monge – Kalman 1996), „rekombináns használatra” (Lievrouw – Livingstone 2002), az oktatási környezetben való „médiakeveredésre” (Rice et al. 2004); Stephens et al. 2008).

Gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor megosztjuk figyelmünket és gyakoriak az olyan tevékenységek, amelyek természetüknél fogva megkövetelik a figyelemmegosztást. A multitasking vonatkozhat kognitív és fizikai akciók kombinációira, két vagy több feladatra konkurens, illetve szekvenciális módon, beleértve a váltást a feladatok között (Spink et al. 2007). Vannak kifejezetten olyan cselekvések, amelyek a „másodlagos tevékenységek” közé sorolódnak, ilyen például a gyermeknevelés¹¹ (Ironmongert hivatkozva Kenyon 2008), amely a ráfordított idő háromnegyedében csupán másodlagos tevékenység, de ilyen a házimunka, a szabadidő passzív eltöltése, így a médiafogyasztás vagy a kommunikációs tevékenységek. Egyes kutatók a szimultán tevékenységek felértékelődését az utazással kötik össze, állításuk szerint az utazással töltött idő „kihasználatlan idő”, így különösen praktikus összekötni más tevékenységekkel, például szórakozással, kapcsolattartással, vagy munkával. Újabbban a közlekedéssel kapcsolatos tanulmányok is foglalkoznak a multitasking jelenségével, Kenyon (2008) idézi Laurier (2004), Lyons és Urry (2005) illetve Kenyon és Lyons (2007) munkáit. Az idézett munkák kiemelik az utazás során zajló multitasking előnyeit, miáltal kommunikálni, szórakozni és a fizetett munkát végezni is lehet az út során (Kenyon 2008). Az utazás szerepéhez kapcsolódóan Schroeder (2010) Haddon (2004) nyomán megjegyzi, hogy a mobiltelefon használat gyakran „holt időben” történik, például utazás közben.¹² A holt időben történő eszközhasz-

11 A gyermekneveléshez és az otthoni teendőkhez kapcsolódó multitasking tevékenységet Bianchi (2011) a családok kényszerű stresszes stratégiájának látja, amivel a szülők megpróbálják az idejüket menedzselni, azonban a feszített időbeosztások következményeként később vállalnak gyermeket, ami végső soron a társadalom elöregedéséhez vezet.

12 Schroeder (2010) összehasonlítja Svédországot, az Egyesült Államok, Japán és Korea a mobiltelefonhoz és számítógéphez kötődő internethasználatát. A távol-keleti országokban a mobilinternet használati aránya magasnak mondható, míg a számítógépes szörfölés kisebb mértékű. Svédországban és az USA-ban ennek a fordítottja tapasztalható. Magyarazatként felvehető, hogy a japánok és a koreaiak jellemzően hosszú időt töltenek a tömegközlekedéssel, ami közben mobiltelefonjukkal elvégezhetik internetes teendőiket, sőt a mobilokon történő könyv olvasás is értelmet kap a hosszú tömegközlekedéssel töltött idő miatt. Ez arra enged következtetni, hogy ugyanaz az eszköz egymással versengő funkciókra (emailzés, telefonálás, videonézés, stb.) is használható, de ezt a versenyt korlátozza a felhasználó figyelve.

nálat az okostelefonok elterjedésével vált igazán népszerűvé, ennek vélhetően az az oka, hogy az okostelefonok funkcionalitása és élménykínálata sokkal bővebb, mint a hagyományos mobiltelefonoké. Az okostelefonok holt időben történő használata (instant játék, böngészés, közösségi oldalak, e-mail ellenőrzés stb.) egészen köznapi jelenség. A tapasztalatok szerint a holt időben történő használat mellett egyre gyakoribb, hogy más tevékenységek alatt is jelen van ez a viselkedés (pl. a vasárnapi ebéd alatt, barátokkal, munkatársakkal folytatott beszélgetések alkalmával, médiafogyasztás közben, stb.), amely ilyen módon már „átfedő tevékenységekként” értelmezhető.¹³

A kutatók egyetérteni látszanak abban, hogy „a párhuzamosság egyfajta válasz az időprésre”, egyre több feladatot kellene elvégezni egyre rövidebb idő alatt. Az egyén oldaláról a multitasking azt jelenti, hogy megkísérel egy időintervallumba belesűríteni két vagy több együttesen az adott időintervallumot meghaladó időmennyiséget igénylő tevékenységet. Kenyon (2008) számításai szerint a párhuzamosság átlagosan 7 órát ad hozzá egy naphoz, ami egybevág Ironmonger (2003) 7,5 órás eredményével.

Az idő, mint rugalmasan változtatható paraméter soha korábban nem volt ennyire fontos. Az „időalapú verseny” és az annak eredményeképpen megjelenő termék- és szolgáltatásbőség olyan időspirálba szorítja az információs társadalom emberét, ahol egyik felől erőforrás-bővítő tevékenységei (pl. határidős munkák, vizsgák, stb.) készítenek rugalmasságra, másik felől a szabadidős lehetőségeinek megnövekedett kínálata ösztönzi idejének hatékonyabb menedzselésére. A „felborult időt” már nem pusztán az éjszakai műszakokban, vagy a folyamatosan „nyitva tartó” internetben, hanem az összecúsúzó alaptevékenységekben (pl. „élet-hosszig tartó tanulás”) is tetten érhetjük. Az idő szorításában tehát a párhuzamosság olyan eszköz, vagy készség, ami az „apró feladatoktól” (pl. tévénézés közbeni online csevegés) az életet alapvetően meghatározó tevékenységekig (pl. munka és tanulás összehangolása) lehetővé teszi, hogy alkalmazkodjunk a körülményekhez, hiszen az alkalmazkodóképesség az egyik legfontosabb emberi tulajdonság.

13 Turkle (2011) állítása szerint sokszor előfordul, hogy a társas tevékenységeink során is inkább „az eszközeinkhez fordulunk”, hiszen lehetőség van arra, hogy ha a kontextust „holt időként” érzékeljük, valami sokkal fontosabbat csináljunk. Ez a gyakorlat állítása szerint egyfajta „társas magányhoz” vezethet.

A „multitasking generáció” nyomában

A multitasking jelenségével foglalkozó kutatások egybehangzóan megállapítják, hogy a demográfiai szempontból az idősebbek kisebb gyakorisággal végeznek párhuzamos tevékenységet, főleg ha médiafogyasztásról van szó. A jelenség okát többen a szocializációban látják, miszerint az idősebb generációk olyan környezetben nőttek fel, amelyben az „offline források” (pl. nyomtatott sajtó) voltak jellemzőek szemben a mai kor digitális tartalmaival (Ahlers 2006), amelyek nem csupán teret engednek, hanem kifejezetten ösztönzik a párhuzamos fogyasztást.

Amennyiben a szocializációs hatások tartósan fennállnak és hatókörük kiterjed a társadalmi normák elsajátításának legfontosabb életszakaszára – amely a gyermek- és fiatalkor –, meghatározhatják egy-egy generáció karakterét is.

Nagy és Trencsényi (2012) a „szocializációs közegekről” szóló munkájukban Giddens (1992) elméletéből kiindulva amellett érvelnek, hogy a hagyományos „kételemű” (család és iskola), illetve „háromelemű” (család, iskola és munka világa) szocializációs közeg modellek¹⁴ kiegészítésre szorulnak. A szocializációs közegek Giddens szerinti felosztásában is megjelenik a két- és háromelemű modelleknel hiányzó tömegkommunikáció. Megítélésük szerint beszélhetünk olyan „harmadlagos szocializációs közegről”, amely alapvetően a családon és iskolán kívüli szabadidő különböző tereit hordozza magában, illetve egyes jellemzőiben „negyedleges közegről” is, amely az információs társadalom virtuális tereit tartalmazza.

A szocializációs közegek természete alapvetően különbözhet egymástól, míg az „elsődleges családi közeg” a maga természetességével az ősidőktől fogva jelen van és a társadalom alapeleme, addig a „másodlagos iskola” feltételez egy fejlettségi és intézményesültségi fokot (közoktatás), amely jellemzően egybeesik a nemzetállamok kialakulásával. Szervezett oktatás ugyan létezett már az ókori Egyiptomban is, ugyanakkor a társadalom nagy részét átfogó, általános, formális oktatási tevékenység a modern nemzetállamok sajátja.

14 Léteznek többelemű modellek is, pl. Trencsényi (2006) négyelemű modellel dolgozik, ahol a nevelés „tudatos” szervezeti aktorait veszi figyelembe (természet adta közösségek, állami intézmények, piaci szolgáltatók és civil kezdeményezések) nem tagadja azonban a „spontán” szocializációs közegek létét.

A harmadlagos és negyedleges szocializációs közegek kikristályosodása¹⁵ nyilvánvalóan egybeesik az „információs társadalom” megszületésével, kiépülése a '60-as évek óta folyamatos. Az ipari társadalom racionalitásának (mellék)terméke a gyermek- és ifjúkori szabadidő, amelynek csak egy része intézményesült. A nem intézményesített szabadidőben egyre fontosabbá válik az elektronikus média, kezdetben a rádió, majd a televízió és ma már az internet tölti ki a szabadidő nagy részét. A szabadidő „elektronikus gyarmatosításáról” tanúskodnak az időmérés-vizsgálatok is (Nyeste 2003).

Azonban nem csupán a szabadidőt uralja az elektronikus média, olyan tevékenységek mellett is helyet kap, mint a család, az iskola, vagy éppen a munka. A „családi vacsora alatt frissített Facebook-állapot”, a „tanóra alatti internetes csevegés” mindennapos tevékenység, amely nem ritkán a szocializációs közegek konfliktusával¹⁶ jár együtt.

A harmadlagos és negyedleges szocializációs közeg¹⁷ befolyásoló hatásai megjelennek az egyes generációs felosztásokban is, mint a fiatal generációknak önálló karaktert adó jellemzők. A generációs felosztás sokféle lehet, főleg ami a generációs határokat illeti.¹⁸ Nagyjából a következő generációkról

15 Habár a hagyományos és az új média meglehetősen sok tekintetben különbözik egymástól a konvergencia folyamatainak köszönhetően az integráció irányába mutat, az eszközök a tartalmak konvergenciájának eredményeként akár egy közegként is értelmezhetjük mindazt, ami a hagyományos és az új médiaterben megjelenik.

16 A szocializációs közegek konfliktusa nem a harmadlagos-negyedleges közegek belépésével jelent meg. Az általános és kötelező közoktatás bevezetését is konfliktusok kísérték, ráadásul az iskola nem pusztán az ott töltött időt osztotta be, hanem a házi feladat révén a családi közeget is ugyanúgy befolyásolta, ahogy napjainkban az infokommunikációs eszközök keresik helyüket a különböző terekben, így az osztályteremben is. Az iskolában megjelenő mobiltelefonok, multimédiás eszközök és az ezekhez kötődő multitaskingról szóló legfrissebb vizsgálat szerint minden második diák szöveges üzeneteket ír/fogad, minden negyedik közösségi oldalakat használ a tanóra alatt (Burak 2012).

17 Lásd: Nagy Ádám – Trencsényi László 2012 Szocializációs közegek a változó társadalomban – A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média. Ifjúságszakmai Társaság Alapítvány, Budapest.

18 Pontos határokat nem is érdemes megfogalmazni, hiszen elég nehéz amellett érvelni, hogy miért tartozik valaki, aki történetesen X év december 31-én született más generációhoz, mint az aki X+1 év január 1-én született. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a határokat illetően leginkább 3-4 évfolyamnyi átmeneti korosztályban kell gondolkodni.

beszélhetünk, megjegyezve azt, hogy leginkább az Egyesült Államokra és Nyugat-Európára érvényes generációs felosztások más országokban, köztük Magyarországon nem minden esetben igazak:

– „**Veteránok**”: A II. világháború előtt születettek generációja,¹⁹ más néven „csendes generáció”. Ők azok, akik az elektronikus médiával többnyire fiatal felnőttként ismerkedtek meg, az „infokommunikációs forradalommal” legfeljebb aktív koruk végén kerülhettek kapcsolatba.

– „**Baby boom nemzedéke**”: Az ún. baby boom II. világháború után következett be, a generáció határai 1946 és 1964 a U.S. Census Bureau alapján. A baby boom nemzedéke nem csak létszámában, de évfolyamait tekintve is nagy generációnak számít, amelynek nemzedéki mivoltát a születési évek mellett kulturális tartalma²⁰ is meghatározza. Ez az a nemzedék, amely többnyire már gyermekkorában találkozik az elektronikus médiával, esetükben főleg a televízió óriási hatásáról beszélhetünk. Az információs társadalomba már felnőttként, aktív életük alatt kapcsolódnak be.

– „**X generáció**”: A baby boom nemzedékét követő X generáció születési évszámbeli határait nehezebb meghatározni, mint az előző generációk esetében tehetjük. X generációról az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek végéig,²¹ az 1980-as évek elejéig születettekkel kapcsolatban beszélhetünk. Az X generáció tagjai tulajdonképpen már az információs társadalomba születtek,²² ami azt jelenti, hogy jó részük a különböző infokommunikációs eszközökkel már aktív korukat megelőzően, gyermekként, fiatalként ismerkedhetett meg.

– „**Y generáció**”: Más neven „Millennium nemzedék”. Az Y generáció tagjai jellemzően a Baby boom és az X generáció gyermekei, akik valahol a '70-es évek vége és a 2000-es évek eleje között születtek.²³ Az Y generáció az információs társadalom generációja, akik az infokommunikációs technológiákat már gyermekkorukban elkezdik használni, ők a „digitális bennszülöttek”,

19 Tari (2010) szerint a húszas, harmincas években születettek tartoznak ide.

20 Ennek a generációnak a tagjaiból kerültek ki a hippik, az 1960-as és 1970-es évek lázadó szubkultúrája, de a 1980-as évekbeli yuppie-k is.

21 Coupland (1991) éppen 1965 és 1979 között értelmezi az X generációt (Carrier et al. 2009).

22 Z. Karvalics az információs társadalom megszületését 1961-re teszi (Z. Karvalics 2007b).

23 Tapscott 1997-ben megjelent munkájában a „net generációt” az 1980-tól születetteknek használja.

akik számára az infokommunikációs technológia természetes dolog.

– „**Z generáció**”: Másképpen „(inter)net generáció”, vagy éppen maga a „multitasking generáció”, amelynek határai szintén bizonytalanok. Már a '90-es években születettektől kezdődően beszélhetünk Z generációról, egészen napjainkig.²⁴ Ez az a generáció, amely nem ismerte a mobiltelefonok és internet nélküli világot, szocializációs közegeiben egytől-egyig végbement az információs társadalom paradigmaváltása²⁵ új eszközöket, szokásokat, kultúrát teremtve.

– „**Alfa generáció**”: Beszélhetünk az előzőekhez képest még kevésbé meghatározható Alfa generációról, egyes helyeken „Google generációként” is hivatkoznak rájuk. Tagjai már a második évezredben²⁶ születtek és egy olyan korban fognak felnőni, amelyet nem ismerhetünk. Az infokommunikációs technológiák fejlődése óriási léptékű. Az olyan megoldások sikere, mint az SMS és az olyanok kudarca, mint az MMS, stb., arra figyelmeztetnek, hogy a korábbi tapasztalatok alapján a mai állapotokból nehezen következtethetünk a jövőre.

Habár a fenti meghatározás meglehetősen elterjedt – legfeljebb a születési évek meghatározásában vannak különbségek –, találkozhatunk más megoldásokkal is. A média- és kommunikációs tereket tekintve beszélhetünk még „AO generációról” (*Always-On Generation*), amelyet Anderson és Rainie (2012) definiált. Az AO generáció tagjai 2000 és 2020 között születtek, az internet és mobil-eszközök segítségével egymással folyamatosan kapcsolatban vannak. Gyors információfeldolgozás, multitasking, az internet egyfajta „külső agyként” való használata jellemzi őket. Vágyaik azonnali kielégítésére törekcsenek, türelmetlenek és nélkülözik a „mély gondolkodás” képességét.

A Nielsen piackutató „C generációnak” (*Connect, Create, Contribute, Communicate*) nevezi azt a csoportot, amelynek tagjai sokféle kapcsolódásra alkalmas készüléket, táblagépet, okostelefont, stb. használnak. A C generáció – szemben a fentiekkel – nem elsősorban a születési évek alapján, hanem életmód alapján meghatározott csoport. A C generáció tagjai életük jelentős részét töltik online, tájékozottak, folyton keresik az újat, szeretnek újabb és újabb közösségekbe is tartozni.

24 A Grail Research 1995 és 2010 között születetteket értelmezi Z generációként.

25 Gondoljunk akár a háztartások, akár az oktatási intézmények infokommunikációs forradalmára.

26 A Grail Research 2010-től születettektől beszél „alfáról”.

Tari (2010) a multitaskinghoz tulajdonképpen a szocializációs és környezeti hatásokat társítja, véleménye szerint az ismerős közegekben az egyszerre végzett tevékenységek problémamentesen mennek végbe. A párhuzamos tevékenységekről szólva a vezetői tanulók problémáit hozza fel példaként, akik a figyelemmegosztás kihívását kezdetben rendszerint hatalmasnak érzik. A gyakorlást követően azonban rendszerint problémamentesen kezelik a pedálokat, kormányt és egyéb eszközöket, figyelemmel követik a forgalmat és beszélgetés, zenehallgatás sem okoz számukra nehézséget. Ez a gyakorlottság magyarázza azt, hogy míg egy Y generációba tartozóknak a számítógépen megnyitott több ablak teljesen természetes, addig ugyanez egy idősebbnek kaotikusnak tűnik (Tari 2010).

Kutatási kérdések – módszertan

A multitasking kereteit adó szocializációs közegekkel – életkori és generációs jellemzőkkel – kapcsolatos fő kérdés: hordoz-e az ifjúság a médiafogyasztásban is megmutatózó empirikusan igazolható generációs jellegzetességeket. Habár a különböző megközelítések alapján átfogó kép rajzolható a kérdéskörrel, azonban alapvetően hiányzik annak vizsgálata, hogy a médiafogyasztásban megfigyelhető különbségek, így a párhuzamos médiafogyasztás generációs, vagy inkább életkori aspektusai erősebbek. A kutatásom fő kérdése tehát, hogy a fiatalok médiafogyasztásában tapasztalható jellegzetességek, így a párhuzamosság korszpecifikus, vagy a digitális korszak fiataljai valóban minőségi változás hordozói, azaz korosztályos, vagy generációs határról van-e szó? Egyszerűbben fogalmazva a kor emelkedésével a ma „lázádozóknak” viselkedése belesimul-e a korábbi generációk médiafogyasztási szövetébe, vagy sem?

A rendelkezésre álló empirikus adatok elsősorban az Y és az azt megelőző generációk vizsgálatát teszik lehetővé. Az utolsó 14-17 éveseket is felméri World Internet Project²⁷ magyarországi

27 A World Internet Project (WIP) az internet társadalmi hatásainak vizsgálatára szerveződött széleskörű nemzetközi kutatási program, amelyet 1999-ben a kaliforniai UCLA Center of Communications Policy és a szingapúri NTU School of Communications Studies kezdeményezett. Magyarország 2001 óta vesz részt a WIP projektben, az azóta eltelt időszakban nyolc adatfelvételle került sor. A kutatássorozat adatfelvételei a legtöbb esetben 14 éves és idősebb magyarországi lakosok reprezentatív mintáján történtek.

adatfelvétele 2007-ben készült el, amelyben a legfiatalabbak a 1993-ban születettek voltak, a 2009-es adatfelvételben már csak a 18 éveseket és annál idősebbeket kérdezték. A legfiatalabbakat elérő 8000 fős, Magyar Ifjúság 2012²⁸ adatfelvételében azokat tekintettük 15-29 éves fiatalnak, akik 1983 és 1997 között születtek. A Kutatópont által gondozott rendszeres nagymintás – kifejezetten a médiafogyasztási szokásokra vonatkozó – kérdőíves kutatásából a 2012 őszi hullám adatai érhetőek el, azonban mivel a célcsoportot azok alkotják, akik az adatfelvétel időpontjában betöltötték a 18. életévüket, ezért a legfiatalabbakat elérő rendelkezésre álló adatok a Magyar Ifjúság 2012-ből származhatnak.

A különböző időpontokban készült kutatások adatbázisainak vizsgálata az ellenőrzésre szolgál, azaz arra, hogy ha egyikben megmutatkozik látzanak generációs jellemzők, azok azonosíthatók-e a másikban is, tehát beszélhetünk-e olyan generációs jellegről, amely az évek múlásával megmarad. Másképpen fogalmazva és másik oldalról megközelítve a kérdést, a különböző időpontokban készült felmérések alkalmazásával kontroll alatt tartható az idő hatása, azaz a teljes társadalmat érintő változások, így a visszaszoruló hagyományos média és a növekvő online média általi jellegzetességek.

A generációs-életkori dilemmát tesztelő eljárás alapja lineáris regresszió, ahol a függő változót egy adott média fogyasztásának mennyisége (pl. óra/hét), az egyes médiumok fontosságának megítélése, illetve a párhuzamos fogyasztás esetében a „multitasking index” ($MI_{(0-100)}$)²⁹ jelenti, míg a független változó az életkor. A hipotézis vizsgálata során kiemelten fontos megvizsgálni, hogy igazolható-e a változók lineáris kapcsolata. Amennyi-

28 A Magyar Ifjúság 2012 kutatás során 8000 (15-29 éves) fiatalot kérdeztünk meg életmódjukról, élethelyzetükről, egy hozzávetőlegesen 70 perces kérdőívvel. A kutatás reprezentatív a 15-29 éves magyar népességre nézve területileg, településtípusonként, korcsoportok és nemek szerint.

29 Ophir és munkatársai (2009) a jelenség mérésére egy indexet javasolnak (*Media Multitasking Index; MMI*), amely számszerűsíti a szimultán médiafogyasztással töltött időt a teljes médiahasználathoz arányítva. Ehhez a módszertanhoz részben igazodva a következő indexet dolgoztam ki: egy 2008-as 1000 fő megkérdezésével készült online kutatásunk adatainak felhasználásával a multitasking gyakoriságát olyan összesített indexben foglaltam össze, amely tartalmazza mind az online-offline, mind az online-online multitaskingot.

ben jelentős a lineáris kapcsolat az életkor szerepét emelhetjük ki, amennyiben az egyszerű regressziós modellben a linearitás gyenge, érdemes megvizsgálni a generációs jelleget.³⁰

Generációs és életkori hatások

A World Internet Project magyarországi statisztikái arra utalnak, hogy az internetező társadalom majd' kétharmada szokott internetezés közben másfajta médiát is fogyasztani. A 2007-es és 2009-es adatok annak ellenére, hogy a legfiatalabb korosztályok (15-17 évesek) kimaradtak a legfrissebb felmérésekből meglehetősen hasonlósá-

Az index alkotóelemei a következők voltak: rádiót, vagy zenét hallgat/ tévét néz számítógépezés, internetezés közben; más tevékenységet is végez zene- vagy online rádióhallgatás/ online televízió nézés/ azonnali üzenetküldőkön keresztül történő csevegés/ böngészés/ játék/ tanulás vagy munka/ E-mail-ezés közben.

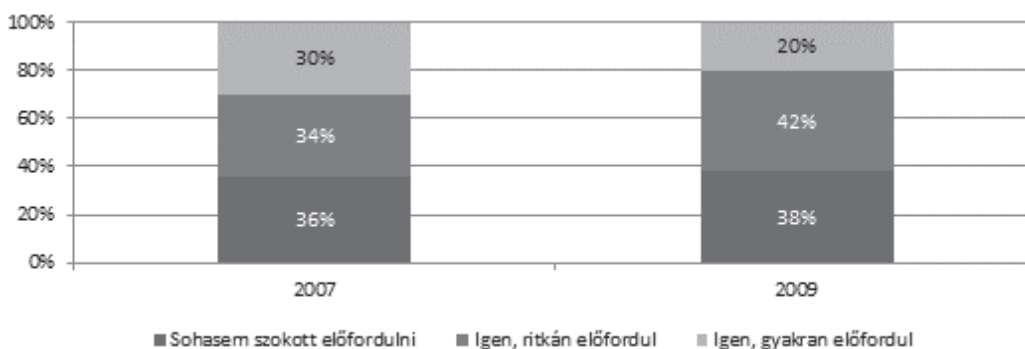
Ha az eredeti változókat egyszerűen összeadjuk, egy olyan változót kapunk, amely a különböző multitasking tevékenységeket összesíti. Az így kapott változót 0-100 közötti értéket felvevő multitasking indexszé ($MI_{(0-100)}$) konvertálhatjuk. Ahol m_i az adott médiumhoz kapcsolódó párhuzamos használatot jelenti.

$$MI_{(0-100)} = \sum_{i=1}^n m_i$$

A létrehozott index magas értékei gyakori párhuzamos használatra, míg alacsony értékei ennek ellenkezőjére engednek következtetni. Az index várható értéke 51 és szórása 18 indexpontoszámot tesz ki. A létrehozott $MI_{(0-100)}$ index normalitás tesztje azt mutatja, hogy közel normális eloszlásról beszélhetünk, bár a Khi-statisztika értéke (18,97) kétszerese az 5 százalékos szignifikancia szinten értelmezett küszöbértéknek (9,45), az olyan robusztus többváltozós modellekben, mint a variancia-analízis alkalmas lehet a függő változó szerepére.

30 A generációs jelleg vizsgálata szintén a lineáris regresszióelemzés módszertanán alapul, azzal a specifikációval, hogy a független kor-változót néhány évenként dummyzzuk, azaz kétértékűvé konvertáljuk. A módszer több okból is praktikus, egyrészt lehetőség van referenciakategóriát kialakítani, másrészt a módszer felszínre tudja hozni a függő és független változó közötti nem feltétlenül lineáris kapcsolatot, harmadrészt ezzel az eljárással a regresszió normalitás-igényét is sikerülhet csökkenteni. Az ilyen módon megalkotott regressziós modell alapján megmondható, hogy a referenciacsoporthoz képest a többi korcsoport mennyivel és milyen irányban tér el, illetve, hogy ez az eltérés tekinthető-e statisztikailag szignifikánsnak.

1. ábra: Internetezés közben más médiumok fogyasztásának gyakorisága

(Adatok forrása: WIP, 2007–2009)

got mutatnak. Találunk egy szűkebb (20-30 százalék) gyakori multitaskingot űző csoportot és egy ritkább párhuzamos médiafogyasztó csoportot (34-42 százalék), illetve egy hasonló méretű a multitaskingtól távolmaradó csoportot (36-38 százalék).

A World Internet Project magyarországi adataiból kiindulva korábbi kutatásokban (Pintér – Székely 2006; Székely 2006, 2007) már foglalkoztunk a médiafogyasztás és a kor összefüggéseinek kérdésével. E kutatások során a korcsoportok jellemzői is összehasonlításra kerültek, és az derült ki, hogy a tizenévesek médiafogyasztása gyökeresen különbözik az idősebbektől, olyannyira, hogy a mai fiatalok új szokásaikkal átalakíthatják az ismert médiafogyasztási világot.

A fiatalok médiafogyasztása mind az adott médium előtt-mellett eltöltött idő, mind a fogyasztás gyakorisága mentén lényegesen különbözik az idősebb korosztályokétól. Az egyes médiumokkal töltött idő „generációs töréspontjai” sok esetben a húszas éveik második felében járóknál (2012-ben a harmincas éveik elején) található (Pintér – Székely 2006).

A multitasking esetében a fiatal korcsoportok elérhetőségét biztosító 2007-es World Internet Project adatbázis adatait megvizsgálva legelőször is megállapíthatjuk, hogy a fiatalabb korcsoportokban szignifikánsan magasabb az internetezés közben más tevékenységet végzők aránya. Az internetezés közbeni multitasking életkori jellegzetességeit vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a 14-17 évesek multitasking viselkedésétől szignifikánsan eltér a 30-31 évesek, vagy idősebbek viselkedése. Gyakori szimultán tevékenységek esetén ez már a 25-26 évesek korcsor-

portjában is megfigyelhető.³¹ Másik oldalról megközelítve a problémát megfigyelhetjük, hogy a gyakori párhuzamos tevékenységet folytatók átlagéletkora 29 év, ami jelentősen különbözik az ilyen tevékenységet nem folytatók 38 éves átlagéletkorától.

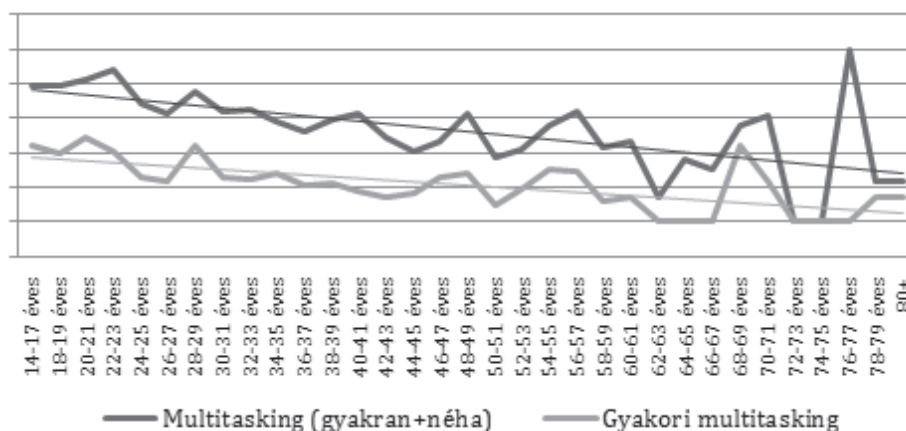
Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az internetezés közbeni multitasking életkor szerinti összefüggései hasonlóan alakulnak a médiafogyasztás vizsgálata során megfigyelttel. Az alábbi ábrán is jól látszik, hogy noha az életkori csoportokban változatosan alakul a párhuzamosság mértéke a trendvonal egyértelmű irányt mutat. Az életkor és a multitasking egyszerű lineáris modelljéből kiolvasható, hogy az életkor hatása jelentős, a megmagyarázott hányad torzítatlan becslése (Adjusted R Square) 23 százalék, míg az életkorcsoportok esetén 25 százalék, ami úgyszintén megerősíti a multitasking és az életkor közötti kapcsolatot.

Az 1000 fő megkérdezésével készült 2008-as online kutatás adatainak felhasználásával a multitasking gyakoriságát az összesített multitasking indexben (MI_{0-100}) foglaltam össze, amely tartalmazza mind az online-offline, mind az online-online multitaskingot.³² Az indexet a különböző szociodemográfiai jellemzők szerint megvizsgálva a következő eredményekre juthatunk:

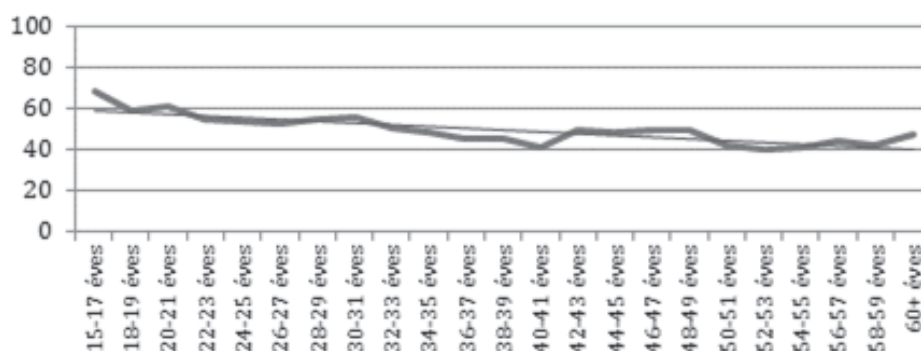
31 A hatvanas éveikben járók, vagy idősebbek nem a trendbe illeszkedő adataira egyszerű magyarázatot ad az a tény, hogy a felmérés időpontjában a 60 év feletti korosztályában alacsony az internetet használók aránya – mindössze 50 internetezőt találunk ebben a korcsoportban –, ezért nagyobb kilengések lehetségesek, hiszen egy-egy korcsoporton belül csupán néhány esetből számíthatnánk ki a statisztikák.

32 Az index (MI_{0-100}) pontos kialakítását lásd a 23. lábjegyzetben.

2. ábra: Internetezés közbeni multitasking jelenléte az egyes korcsoportokban

(N=1338; Adatok forrása: WIP, 2007)

3. ábra: MI₀₋₁₀₀ index³³ korcsoportok szerint

(N=1000; Adatok forrása: ITTK-NRC, 2008)

A legerősebb magyarázóerővel az életkor bír, azaz minél fiatalabbakat kérdeztünk, annál gyakoribb a szimultán tevékenység. Továbbá megfigyelhető egy választóvonal a 20-21 éves korcsoportnál. A 21 évesnél idősebbeknél szignifikánsan kisebb az önbevalláson alapuló multitasking, mint a 20 alattiak korcsoportjaiban. Korábbi, fentebb már idézett kutatás (Pintér – Székely 2006) megállapításait figyelembe véve csak részben meglepő e korosztály megjelenése. Ezek alapján a médiafogyasztásban megmutatkozó generációs töréspont a média multitasking esetében is korábbra tolódik ugyanazt a 15-17 éves referenciacsoportot tekintve.³³

Míndezek alapján kétféle módszerrel, az egyes kutatások adatait elkülönített adatbázisokban elem-

³³ Az index (MI₀₋₁₀₀) pontos kialakítását lásd a 23. lábjegyzetben.

zem és egyesített adatbázissal is dolgozom. Utóbbi megoldás számos módszertani megkötetést eredményez,³⁴ haszna az egyesített adatbázisok apró torzu-

³⁴ Különböző keresztmetszeti vizsgálatok adatbázisainak egyesítése számos problémát vet fel. Az eltérő módszertan, eltérő célcsoport, eltérő kutatási koncepció olyan problémákat is jelenthet, amelyek hatását becsléni sem vagyunk képesek, másokat akár ki is kerülhetünk, mindenestre vannak olyan tényezők, amelyekkel kapcsolatban az elemzés előtt döntést kell hozni. Ezek közül a legfontosabb az egyesített adatbázisban a súlyok kezelése, megőriztük-e az eredeti súlyokat, készítsünk újakat, vagy ne használjunk súlyozást. Mivel az egyesített adatbázis elemzését egyfajta kontrollként használom, a súlyozatlan minta mellett döntöttem, amit indokol a különböző időintervallumokban felvett adatok és a társadalom szerkezetének változása közötti ellentét, valamint a különböző életkori metszetek alkalmazása is.

1. táblázat: Médiafogyasztás mennyiségére, médiumok fontosságára és a multitasking mértékére vonatkozó variancia-analízisek eredménye

Médiafogyasztás	Megmagyarázott hányad (R Squared)	Életkori hatás erőssége (Beta)	Idő hatásának erőssége (Beta)
Könyvolvasás	0,01	0,08	0,05
Újságolvasás	0,02	0,13	0,08
Rádióhallgatás	0,03	0,13	0,11
Zenehallgatás	0,14	0,37	0,03
Tévénézés	0,05	0,24	0,05
Internetezés	0,27	0,28	0,31
Könyvek fontossága	0,04	0,18	0,21
Újságok fontossága	0,06	0,11	0,19
Rádió fontossága	0,07	0,11	0,20
Televízió fontossága	0,09	0,23	0,11
Internet fontossága	0,42	0,44	0,31
Multitasking	0,23	0,41	0,11

(Adatok forrása: WIP2001–2009, LMK2012)

lásokat kiegyenlítő hatásában és a magas elemszám-ban (több mint 22 ezer eset) keresendő. Mindkét felosztásban összesen öt különböző médiummal: az internettel, a könyvekkel, a televízióval, a rádióval és a nyomtatott lapokkal eltöltött idő, valamint e médiumok fontosságának kor szerinti megoszlását vizsgáltam.

A különböző adatbázisokon külön-külön végzett elemzések megmutatták, hogy a vizsgált médiumokkal töltött idő, illetve azok fontossága szinte mindegyik vizsgálatban szignifikáns összefüggést mutat az életkorral, akár egyszerű lineáris kapcsolatról, akár korcsoportonkénti kapcsolatról beszélünk. A különböző időpontban készült kutatások jelzik a médiafogyasztás átalakulását, a hagyományos média térvesztését és az internet felemelkedését. A rádióhallgatás, vagy az újságolvasás folyamatos visszaszorulását láthatjuk az ezredfordulótól napjainkig, míg az internethasználat mennyisége folyamatosan növekedett ez idő alatt. Az életkori és generációs hatást tesztelő regressziós modellek magyarázóereje alig különbözik egymástól, a generációs töréspontok nem mutatnak állandóságot, ami főleg annak köszönhető, hogy a kutatások között eltelt idő alatt az életkortól függetlenül is gyökeresen megváltozott a médiafogyasztás.

A különböző, 2001-től napjainkig készült vizsgálatok áttekintése jogosan veti fel azt a kérdést, hogy ha ilyen erős szerepe van az eltelt

időnek, mennyire lehetnek tartósak a generációs jellemzők. Az összesített adatbázis használatával az is vizsgálhatóvá válik, hogy az évtizednyi idő-különbséggel felvett adatsorok között van-e statisztikailag igazolható különbség, azaz megváltozott-e szignifikánsan a médiafogyasztás a vizsgált jellemzők szerint. Kétutas variancia-analízisek alkalmazásával választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy azonos életkori csoportokban a különböző időpontokban (2001-től 2012-ig) felvett adatokban történtek-e elmozdulások, más szóval különböznek-e egymástól a mai tizenévesek, huszonévesek, stb. a 10 évvel ezelőtti tizenévesektől, huszonévesektől, stb.

A variancia-analízisek minden esetben szignifikáns kisebb-nagyobb megmagyarázott hányadot képeznek az életkor,³⁵ illetve az idő³⁶ tekintetében, ami legjelentősebb az internet fontosságának esetében (44 százalék). Jellemzően az életkori hatás tekinthető erősebbnek, elsősorban a zenehallgatás, a multitasking, a tévézés, valamint a televízió és az internet fontossága tekintetében. Mivel a tévézés kivételével jókora megmagyarázott hányaddal

³⁵ Az életkor a variancia-analízisben öt éves korcsoportok szerint került beépítésre (17 kategória: 14-15; 16-20; 21-25; ...; 90+ évesek).

³⁶ Az idő az adatfelvételek éve kategoriális változó formájában (négy kategória: 1=2001; 2=2004; 3=2007; 4=2012).

találkozunk, elmondhatjuk, hogy az életkor szerepe ezekben az esetekben az évek múlásával is megmaradt, míg az internetezés mennyiségében, vagy a hagyományos média fontosságának megítélésében erősebb az idő hatása, azaz adott korcsoportokban az eltelt idő alatt jelentősebbé vált a különbség, mint amely megjelenik az életkor szerint a különböző években készült keresztmetszeti vizsgálatok esetében.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a médiafogyasztás számos tekintetben életkori meghatározottsággal bír, hasonlóan ahhoz, ahogy bírt egy évtizeddel korábban. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy néhány esetben, így a „print média” (könyvek, nyomtatott sajtó), illetve a rádió, vagy az internet terén a vizsgált évtized során fontos változás következett be, csökkent a hagyományos médiumok fontossága és növekedett az online média szerepe.

A megfogalmazott kérdések vizsgálata szempontjából a fentiek azt jelentik, hogy van értelme az életkor tartós szerepéről beszélni általában a médiafogyasztás tekintetében. Az életkori és generációs hatást a fentebb említett módon regressziós modellek magyarázóerejének összehasonlításával is lehetne vizsgálni, azok között azonban olyan csekély a különbség, hogy biztonsággal nem jelenthető ki, hogy a generációkat feltételező modell alkalmasabb a médiafogyasztás jellegzetességeinek leírására.

Mindazonáltal az elemzések alapján megállapítható, hogy az életkori hatás mellett erős generációs hatás is érvényesül. Ez azt jelenti, hogy a fiatalkori internetezési mennyiségek és az internet fontossága a kor emelkedésével megmarad. Az idősebbek (X és Baby boom generáció) számára a nyomtatott sajtó olvasás és tévézés mennyiségében fedezhetünk fel dominanciát. Az adatok alapján az alábbi generációs jellegzetességek kirajzolódni:

Az elemzés logikáját megfordítva az is vizsgálható, hogy a fenti csoportosítás jobb megoldásnak tekinthető-e, mint más életkori csoportosítással magyarázni a médiafogyasztást. Az összesített mintán végzett variancia-analízisek csak helyenként (internetezés mennyisége, internet és könyvek fontossága) mutatnak nagyobb magyarázóerőt, mint amit az öt éves életkori csoportok esetében tapasztaltunk; mindebből az következik, hogy az internet járul hozzá leginkább a generációs jelleghez. A párhuzamos médiafogyasztást vizsgáló különböző modellek ezzel szemben nem mutatnak különbséget, így ebben az esetben akár az életkor lineáris hatását is tekinthetnénk elsődlegesnek.

Az összesített adatbázis arra is alkalmas, hogy egy másik megközelítéssel is teszteljük a generációs jelleg erősségét. Az alapkérdést olyan módon is vizsgálhatjuk, hogy van-e szignifikáns különbség például a 1979-ben születettek internetezési mennyisége, a televízió fontosságának megítélése, stb. között, ha a 2001, 2004, 2007, vagy 2012 adatait nézzük? A fentiekből láthattuk, hogy igen, azonban ha azt feltételezzük, hogy ez csupán az idő hatása miatt történhet, úgy egy standardizálást követően a belső struktúrát megtartva az idő hatását minimalizálhatjuk. Születési évenként rendezve, az összesített adatbázison végzett egyszerű variancia-analízisek eredményeként – ahol a függő változót a médiafogyasztásra vonatkozó változók standardizált változatai és a független változót az adatfelvételi hullámok jelentették – több mint háromszor F statisztikát értelmezve elmondható, hogy a fenti generációs felosztás igazolható.

A Veteránok generációjában korévenként a vizsgált 13 ismérvből (médiafogyasztás mennyisége médiumonként, médiumok fontosságának megítélése és multitasking gyakorisága) átlagosan kettő esetben fordult elő, hogy szignifikáns különbség (sign. < 0,01) adódott az egyes hullámok adatfelvételei között, azaz másként viselkedett a vizsgált ge-

2. táblázat: Médiafogyasztási generációk

Generációk	Generációs határok
Veteránok	1939-1938 előtt születettek
Baby boom nemzedéke	1940-1941 - 1968-1969 között születettek
X generáció	1970-1971 - 1978-1979 között születettek
Y generáció	1980-1981 - 1991-1993 között születettek
Z generáció	1994-1995 után születettek
Alfa nemzedék	empirikus adatok hiányában nem vizsgálható

3. táblázat: Életkori és generációs variancia-analízisek eredménye

Médiafogyasztás	Életkori hatás erőssége az idő hatás kontrollja mellett (Beta)	Generációs hatás erőssége az idő hatás kontrollja mellett (Beta)
Könyv olvasás	0,08	0,06
Újság olvasás	0,13	0,10
Rádió hallgatás	0,13	0,11
Zene hallgatás	0,37	0,36
Tévé nézés	0,24	0,24
Internetezés	0,28	0,32
Könyvek fontossága	0,18	0,20
Újságok fontossága	0,11	0,11
Rádió fontossága	0,11	0,11
Televízió fontossága	0,23	0,24
Internet fontossága	0,44	0,49
Multitasking	0,41	0,42

neráció. A Baby boom nemzedéke esetében ugyan- ez átlagosan négyszer, míg az X generáció esetében átlagosan háromszor fordult elő, továbbá a még vizsgálható Y generáció esetében átlagosan hét ilyen alkalmat rögzíthetünk. (A Z generáció vizsgálata nem volt lehetséges, ugyanis csupán 2012-es adatok állnak rendelkezésre ezzel a nemzedékkel kapcsolatban, így nem volt összehasonlítási alap).

Mindez azt mutatja, hogy – az összesített adat- bázis módszertani megkövetései³⁷ mellett is – a médiafogyasztásban jelen van a nemzedéki jelleg, hiszen a vizsgált ismérvek szerint – leszámítva az idő globális hatásait – jellemzően nincs szignifikáns különbség a különböző években készült vizsgál-atok adatai között, tehát a vizsgált generációk jórészt megtartják a médiafogyasztási jellegzetességeiket. Ez a vizsgálati módszer ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy néhány évvel eltolt generációs határ- vonalak nagyon hasonló eredményeket hoznak, tehát a pontosabb határok kijelölésére nem alkal- mas, vagy ilyen határok nem is léteznek.

Összefoglalás és következtetések

A fentiekben a különböző megközelítések sze- rint vizsgálatok során láthattuk, hogy az életkor az egyik, ha nem a legfontosabb magyarázója a médiafogyasztásnak, illetve a részletesebben vizs- gált média- és kommunikációs multitaskingnak. Konklúzióként elmondható, hogy habár minden

bizonytal van relevanciája a különböző generá- ciós felosztásoknak, azonban a generációs hatá- rok meglehetősen bizonytalanok és önkényesek. Részletesebben igazolható ugyan, hogy a média- fogyasztás mennyisége és a párhuzamos fogyasztás mértéke szerint is jelen vannak a generációs törés- pontok azzal a kiegészítéssel, hogy az életkor és a párhuzamos fogyasztás közötti lineáris kapcsolat hasonló mértékben alkalmas a kapcsolat leírására. Az életkori és generációs hatást tesztelő modellek magyarázóereje alig különbözik egymástól, a ge- nerációs töréspontok nem mutatnak állandóságot, ebből adódóan a párhuzamos médiafogyasztás alapján egyértelmű generációs határokat nem le- het meghatározni.

A média és kommunikációs multitaskingról kutatásaim alapján elmondható, hogy mindenna- pos tevékenység, az emberek nagy része kisebb-na- gyobb gyakorisággal folyamatosan él vele. Gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor médiahasználat közben megosztjuk figyelmünket és gyakoriak az olyan kommunikációs tevékenységek, amelyek mellett más (gyakran média jellegű) feladatokat is végzünk.

A média és kommunikációs multitasking várha- tó jövőjével kapcsolatban azt lehet mondani, hogy egyértelműen tovább fog terjedni, amit legalább három dolog ösztönöz: (1) az új generációk belé- pése; (2) a mobil eszközök terjedése; (3) a hird- tők, médiatulajdonosok, tartalom- és eszközgyár- tók stratégiái. A hirdető és médiatulajdonosok ugyanis várhatóan úgy próbálnak megbirkózni a

37 Lásd 28. lábjegyzet.

multitasking következményeivel, hogy még inkább ösztönzik a tevékenységet, még több linkelt tartalmat kínálva a médiafogyasztóknak, amelyek tovább ösztönzik elsősorban a mobileszközök használatát. Hasonlóan a hirdetési iparban tevékenykedőkhöz, a többi vonatkozó iparág is egyre kifinomultabb, a multitaskingra egyre alkalmasabb szolgáltatással jelenik meg a jövőben.

Felhasznált szakirodalom

- Ahlers, Douglas 2006 News Consumption and the New Electronic Media. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 11(1), 29-52.
- Anderson, Janna Quitney – Rainie Lee 2012 *Millennials will benefit and suffer due to their hyperconnected lives*. Pew Research Center's Internet & American Life Project, Washington, D.C.
- Bannister, Frank – Remenyi, Dan 2009 Multitasking: the Uncertain Impact of Technology on Knowledge Workers and Managers. *The Electronic Journal Information Systems Evaluation*, Volume 12, Issue 1:1-12.
- Baron, Naomi S. 2006 *Adjusting the Volume: Technology and Multitasking in Discourse Control*. Manuscript.
- Bianchi, Suzanne M. 2011 Family Change and Time Allocation in American Families. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, November, 21-44.
- Burak, Lydia J. 2012 Multitasking in the University Classroom. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, Vol. 6, No. 2. (July).
- Carrier, L. Mark – Cheever, Nancy A. – Rosen, Larry D. – Benitez, Sandra – Chang, Jennifer 2009 Multitasking across generations: Multitasking choices and difficulty ratings in three generations of Americans. *Computers in Human Behavior*, 25:483-489.
- Futó Péter – Rab Árpád 2007 *Információs társadalom fogalomtár*. Budapesti Corvinus Egyetem – Információs Társadalom c. kurzushoz kapcsolódóan.
- Gálík Mihály – Urbán Ágnes 2008 *Bevezetés a médiagazdaságtanba*. Aula Kiadó, Budapest.
- Gálík Mihály 2003 *Médiagazdaságtan*. Aula, Budapest.
- Giddens, Anthony 1992 *Modernity and Self-identity*. Polity Press, Cambridge.
- Guld Ádám – Maksa Gyula 2013 *Fiatalok kommunikációjának és médiahasználatának vizsgálata. Tudománykommunikáció a Z generációnak*, Pécs. <http://www.zgeneracio.hu/getDocument/501>
- Hulme, Michael 2009 *Life Support: Young people's needs in a digital age*. YouthNet Survey, July.
- Hundley, Heather L. – Shyles, Leonard 2010 US teenagers' perceptions and awareness of digital technology: a focus group approach. *New Media & Society* 12(3):417-433.
- Ironmonger, Duncan 2003 *There are Only 24 Hours in a Day! Solving the Problematic of Simultaneous Time Use*. In Proceedings of the 25th IATUR Conference on Time Use Research, 17–19 December. Brussels.
- Kenyon, Susan 2008 Internet Use and Time Use: The importance of multitasking. *Time and Society*, (17) 2–3:283-318. <https://kar.kent.ac.uk/13230/>
- Nagy Ádám 2013 Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In Székely Levente szerk. *Magyar Ifjúság 2012*, Kutatópont, Budapest 38-52.
- Nagy Ádám – Székely Levente 2013 Beyond School and Family: The Basis and the Structure of the Tertiary Socialization Field and the “Youth-Affairs” as an Autonomous Area. In Trejos-Castillo, Elizabeth ed. *Youth: Practices, Perspectives and Challenges*. Nova Science Publishers, Incorporated, 137-158.
- Nagy Ádám – Trencsényi László 2012 *Szocializációs közegek a változó társadalomban. A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Ifjúság-szakmai Társaság Alapítvány, Budapest.
- Nyeste Gábor 2003 A magyar információs társadalom időmérlege. In Lengyel György szerk. *Információs technológiák és digitális szakadék. Kutatási eredmények – 1., Az információs technológia terjedése*. BKÁE Szociológia és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest, 67-88.
- Ophir, Eyal O. – Nass, Clifford – Wagner, Anthony D. 2009 *Cognitive control in media multitaskers*. Proceedings of the National Academy of Sciences, 106(37):15583-15587.
- Pintér Róbert – Székely Levente 2006 Bezzeg a mai fiatalok – a tizenéves korosztály médiafogyasztása a többségi társadalom tükrében. In Dessewffy Tibor – Fábíán Zoltán – Z. Karvalics László szerk. *Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3*. TÁRKI, 137-160.

- Prensky, Marc 2001 Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon* – MCB University Press, Vol. 9, No. 5, October, 1-6.
- Roberts, Donald F. – Foehr, Ulla G. 2008 *Trends in Media Use. The Future of Children*. 18(1):11-37.
- Roberts, Donald F. – Foehr, Ulla G. – Rideout, Victoria J. 2005 *Generation M: Media in the Lives of 8-18 Year Olds*. Menlo Park, CA, Kaiser Family Foundation.
- Síklaki István 2011 Viszonyulás a tudáshoz. *Információs Társadalom*, 9(1-4):155-161.
- Schroeder, Ralph 2010 Mobile phones and the inexorable advance of multimodal connectedness. *New Media Society*, 12(1):75-90.
- Spink, Amanda – Alvarado-Albertorio, Frances – Narayan, Bhuvan – Brumfield, Jean – Park, Minsoo 2007 Multitasking information behaviour in public libraries. A survey study. *Journal of Librarianship and Information Science*, 39(3):177-186.
- Székely Levente 2015 Médiafogyasztási és kommunikációs szokások változása – multitasking stratégiák. In Z. Karvalics, L. szerk. *Metszéspontok. Társadalomtudomány és infokommunikáció az ezredforduló után*. Gondolat – Infonia, 321-349.
- Székely Levente 2007 A jövő médiafogyasztói. *Új Ifjúsági Szemle*, 5(1):82-92.
- Székely Levente 2006 Másvilág – Fiatalok az információs társadalomban. *Új Ifjúsági Szemle*, 4(3):35-45.
- Stephens, Keri K. – Sørnes, Jan Oddvar – Rice, Ronald E. – Browning Larry Davis – Sætre Alf Steinar 2008 Discrete, Sequential, and Follow-Up Use of Information and Communication Technology by Experienced ICT Users. *Management Communication Quarterly* 222, 197-231.
- Tari Annamária 2010 Y generáció. *Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Turkle, Sherry 2011 *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Other Basic Books; 1 edition (January 11, 2011).
- Urbán Ágnes – Székely Levente 2009 Multitasking – new way of communication and media consumption among young people. In Alan Albarran, Paulo Faustino and Rogério Santos ed. *The Media as a Driver of the Information Society – Economics, Management, Policies and Technologies*. MediaXXI/Formalpress – Publicações e Marketing Lda, and Universidade Católica Editora, Unipessoal, Lda.
- Vandewater, Elisabeth A. – Lee, Sook-Jung 2009 Measuring Children's Media Use in the Digital Age: Issues and Challenges. *American Behavioral Scientist*, 52(8):1152-1176.
- Vega, Vanessa 2009 *Media-Multitasking: Implications for Learning and Cognitive Development in Youth*. Background Paper for the Seminar on the Impacts of Media Multitasking on Children's Learning & Development. Stanford University.
- Wallis, Claudia 2010 *The impacts of media multitasking on children's learning and development: Report from a research seminar*. New York, The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop.
- Z. Karvalics László 2007 Információs társadalom – a metakritika hiábavalósága és gyötrelmessége. *Információs Társadalom*, 7(4):107-123.

CSOPORTAZONOSSÁG, VALLÁS, KAPCSOLATHÁLÓK Palesztin fiatalok én-keresései

Absztrakt

A tanulmány MA szakdolgozatomhoz végzett kutatásom eredményeinek egy szelétét mutatja be. A kutatást a '70-es években alapított izraeli Neve Shalom faluban végeztem, melynek lakosai arab és zsidó családok, akik tudatosan hozták létre először a települést, majd pedig a bölcsődét/óvodát és iskolát, ahol – az általános izraeli gyakorlattal ellentétben – közösen oktatják gyermekeiket. A békés együttélés lehetőségének „bemutatása érdekében” (demokratikus alapon, politikai irányzattól vagy párttól teljesen függetlenül) működtetett falu lakói közösen hozzák meg a falu működését érintő döntéseket, a kölcsönös elfogadás, együttműködés és tisztelet jegyében például megünneplik egymás vallási ünnepeit is. A falu kapcsán gyakran merülnek fel kételyek, melyek elsősorban a gyerekek nevelését/identitását kérdőjelezik meg. A leggyakrabban felmerülő kritikák közé tartozik az a vélemény, miszerint a gyerekek etnikai/vallásos identitását „megzavarja” az együttélés, a közös oktatás, illetve a zsidó, keresztény és muszlim vallási ünnepek megtartása, mely esetleg vegyes házasságokhoz vezethet (mint negatívum), továbbá, hogy a falu felnőttjei úgymond gyermekeiken „verik le” az arab-zsidó konfliktust. Kutatásom ezért az ebből az iskolai rendszerből kinevelkedett fiatal felnőttekre koncentrált, elsődlegesen pedig a palesztin fiatal felnőttek identitására. Tanulmányomban az alábbi kérdésekre kerestem választ: kikkel tudnak ezek a fiatalok szoros baráti kapcsolatokat kialakítani? Hogyan viszonyulnak a valláshoz, azon belül is elsősorban az Iszlámhoz? Hogyan viszonyulnak Izraelhez és Palesztínához, valamint az aktuálpolitikához?

Abstract

This study presents parts of my research I undertook for my MA thesis. The research was carried out in Neve Shalom, an Israeli village founded in the '70s by Arab and Jewish families who created first the village itself, and later its nursery/kindergarten and elementary school, in which – unlike the general Israeli practice – they teach their children together, by both

nations' narrative of history and the conflict. The inhabitants – in order to present the possibility of peaceful coexistence, on a democratic basis, while being completely independent from any political party – make their decisions together, regarding the functioning of the village itself. In the name of mutual acceptance, cooperation and respect, they celebrate each other's religious holidays as well. With regards to the village doubts often rise, primarily questioning the education and the identity of the children. The criticism often includes the opinion that the children's ethnic and religious identity gets "confused" because of this coexistence and common education, as well as the celebrating of Jewish, Christian and Muslim religious holidays may lead to mixed marriages – which is often seen as negative from the eyes of many. Therefore, my research focused on the young adults of this school system and primarily the identity of the Palestinian youth. This study seeks to give an answers to the following questions: with whom can these young people develop close friendly relations? How do they relate to religion, and within that, especially with Islam? How do they relate to Israel and Palestine, as well as its surrounding and immediate politics and the consequences that arise from them?

1. Baráti kapcsolatok

Tanulmányomban MA szakdolgozatom egyes részeit emelem ki. Kutatásomat az antropológiai megértés módszerével igyekeztem végezni, tehát résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát folytattam, mely során összesen 10 hónapot töltöttem terepemen, beleértve már az értelmezés és leírás fázisát is. Ez idő alatt kezdetekben – az első három hónap során – önkéntes munkát végeztem a Kibbutz Volunteers program keretei között, majd a további 7 hónap során alkalmam nyílt beköltözni a falu egyik palesztin családjának otthonába. Ez idő alatt sikerült mélyebb betekintést szerezni a falu lakóinak mindennapi életébe, erkölcs- és normarendszerébe, rálátásom nyílt konfliktusaikra, illetve az együttélés nehézségeire és formáira egy többnemzetiségű közösségben.

A 70-es években alapított izraeli Neve Shalom falu lakosai arab és zsidó családok, akik tudatosan hozták létre először a települést, majd gyermekeik születése és növekedése okán alapították meg annak bölcsődéjét/óvodáját/iskoláját, ahol – az általános izraeli gyakorlattal szemben – közösen oktatják őket, mindkét etnikai csoport narratíváját figyelembe véve. A békés együttélés lehetőségének „bemutatása érdekében” demokratikus alapon, politikai irányzattól vagy párttól teljesen függetlenül működtetett falu lakosai – saját bevallásuk szerint – közösen hozzák meg minden döntésüket, a kölcsönös elfogadás, együttműködés és tisztelet jegyében pedig megünneplik egymás vallási ünnepeit is.

A falu működése kapcsán gyakran merülnek fel kételyek, főleg a gyerekek nevelése és identitása kapcsán. A leggyakrabban felmerülő kritikák közé tartozik az a vélemény, miszerint a gyerekek etnikai/vallásos identitását „megzavarja” az együttélés, különösképpen pedig a közös oktatás, illetve a zsidó, keresztény és muszlim vallási ünnepek megtartása. Ennek kapcsán szokták megemlíteni a vegyes házasságok lehetőségét, mint elsődleges *negatív* következményt, továbbá, hogy a falu felnőttjei úgymond gyermekeiken „verik le” az arab-zsidó konfliktust. Kutatásom ezért az ebből az iskolai rendszerből kiemelkedett fiatal felnőttekre koncentrált, elsődlegesen pedig az identitásukra. Leginkább a palesztin fiatalok identitását, azon belül pedig baráti és partnerkapcsolataikat, illetve Izraelhez és Palesztínához való viszonyukat kutattam, egyrészt mivel erendően ez a téma keltette fel érdeklődésemet, kíváncsi voltam, hogy egy ilyen „különleges helyen” felnőve és tanulva mégis hogyan tudnak utána ezek a fiatalok a többségi társadalomban „létezni”, illetve maguk a fiúk és lányok is – egyrészt életkorukból adódóan – gyakran beszélnek a párválasztási problémáikról, másrészt pedig az arab-zsidó konfliktus – legalábbis bizonyos aspektusai – minden nap terítékre kerül, ami nem is csoda, hiszen túl azon, hogy magát a falut is maga a konfliktus „szülte”, de valóban érezhető is a mindennapokban/mindennapjaikban. Kérdéseim tehát a következők voltak: kikkel tudnak ezek a fiatalok szoros baráti kapcsolatokat kialakítani? Hogyan alakulnak a partnerkapcsolataik? Mennyire „tabu” a szexualitás? Hogyan viszonyulnak a valláshoz, azon belül is elsősorban az Iszlámhoz? Hogyan viszonyulnak Izraelhez és Palesztínához, valamint az aktuálpolitikához?

A 2015 júliusától 2016 áprilisáig tartó résztvevő megfigyelés mellett – mely a kulturális antropológia talán legjellegzetesebb módszere és mely lehe-

tővé teszi a kutató számára „idegen”, másik kultúra mindennapjainak megfigyelését és megismerését, majd pedig annak értelmezését és lejegyzését, de legalábbis azt, amit a kutatót közösség látni enged számára (lásd Bakó Boglárka: *A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán*) –, illetve ezt kiegészítendő a harmadik hónaptól kezdve mélyinterjúkat készítettem a megfelelő adatközlők kiválasztása után, összesen 10 fiúval és 5 lánnyal. Az interjúk átlagosan másfél-két órák, azonban ezek mellett információim legnagyobb – és általam leghasznosabbnak ítélt – forrása leginkább a fiatalokkal folytatott strukturálatlan beszélgetések voltak, és mely információkat az együttélés során szereztem. Dolgozatomban idézőjelben és dőlt betűvel jelölöm az egyes idézeteket, illetve interjúrészleteket. A teljes interjúkat nem, hanem csupán részletek közlök belőlük a szövegbe ágyazva, a dolgozat szempontjából releváns fejezetekben. Az általam kutatót falu fiataljai között tíz tizenhét és huszonkét év közötti fiú, öt hasonló korú lány, valamint nagyjából tizenöt (huszonöt és harminc év közötti) fiatal férfi található. Közülük elsősorban a „frissen érettségizett” korosztállyal foglalkozom, az idősebb generációval készült interjúk és megfigyelések eredményei inkább kiegészítő jellegűek. A faluban a kezdetektől fogva mindenki tudta, hogy kulturális antropológiai terepmunkát folytatok és hogy ez mit jelent. Ha valaki mégsem volt benne biztos, akkor nem hezitált megkérdezni tőlem. Az alábbiakban leírt történetek és témák mind az általam személyesen ismert és velem baráti kapcsolatban levő fiatalok életét és véleményeit tükrözik. Barátaim nevét mind megváltoztattam, fiktív neveket adtam nekik.

Neve Shalomban felnőni egy (a többségi társadalomtól teljesen eltérő) környezetben és oktatásban való részesülést jelent, aminek nyilván „komoly következményei” vannak elsősorban a palesztin fiatalok számára. A falun kívül élő izraeli arabok – bár többségük beszél valamennyire héberül, főként az olyan vegyeslakosságú városokban, mint a közeli Ramla vagy Lod – akcentusuk révén még ha akarnák, sem tudnák letagadni származásukat. Ezzel ellentétben az itt élő palesztin fiatalok mindegyike tökéletesen beszél a hébert, gyakorlatilag akcentus nélkül. A legtöbb izraeliben fel sem merülne a gyanú, hogy nem szefárd zsidó származású személlyel társalog éppen. Ezt a tulajdonságukat remekül tudják kamatoztatni például olyan esetekben, amikor szórakozni mennek a nagyobb városokba, mint például Tel Aviv vagy Rishon LeZion. A legtöbb izraeli szórakozóhely-

re sokkal nehezebben engedik be az arabokat, ha egyáltalán bemehetnek, amit a bárók tulajdonosai és dolgozói biztonsági okokkal indokolnak. Ezek a fiúk viszont kiejtésük, sőt akár öltözködésük, kinézetük révén nagy eséllyel bejutnak ezekbe a bárókba és klubokba. Sami és Rami barátom is többször említette – sőt egyszer Rishon LeZion strandján magam is tanúja voltam –, hogy amikor mégis „bevallják” palesztin származásukat, az izraeliek valóban megdöbbennek és leggyakrabban elismerően meg is jegyzik: „Valóban? Egyáltalán nem látszol arabnak”. Az esetek többségében a fiúk ezt „elengedik” a fiúk mellett, azonban egymás közt gyakran megjegyzik, hogy mennyire utálják amikor „ilyeneket mondanak róluk”, illetve ha mégis válaszolnak a megjegyzésre, akkor általában ehhez hasonló mondatok hangzanak el: „Miért, hogy néznek ki az arabok?”, illetve „Igen, tudom, mert ma éppen otthon hagytam az örgödszarvaimat”. Ez alkalmakkor – amikor egy a többségi társadalomba, az ők kategóriájába tartozó idegen tesz becsmérlő megjegyzést az arabokra – sokkal inkább előtérbe kerül a palesztin identitásuk, vagy legalábbis annak fontossága, kihangsúlyozódik etnikai származásuk és inkább közösséget vállalnak az izraeli arabokkal, illetve a palesztinokkal. Más alkalmakkor viszont ennek a szöges ellentéte tapasztalható. Amikor Tarik nevű barátommal berlini tanulmányairól beszélgettünk – amit nem sokkal később abba is hagyott –, legnagyobb megdöbbenésemre ezt mondta a német fővárosról: „Régen Berlin nagyon menő hely volt, szuper bulikkal és emberekkel, meg amit akarsz, de mostanra már tele van arabbal, olyan lett az egész város, mint valami menekülttábor!”. A falubeli palesztin fiúk egyáltalán nem kedvelik, sőt elkerülik Jeruzsálemet, de méginkább a közeli Abu Gosh-t. Abu Gosh kizárólag palesztinok által lakott település, ahol zsidók egyáltalán nem élnek. Híresen jó hummus-t készítenek, és volt már szerencsém meg is kóstolni, gondoltam felvetem az ötletet a társaságnak, hogy mi lenne, ha ma ott ebédelnénk. Nem hittem volna, hogy ilyen egyöntetű és egyértelmű ellenállásba ütközöm. „Abu Gosh szar hely, ott szar arabok laknak, be nem teszem oda a lábamat”. Sok hasonló eset és beszélgetés kellett hozzá, hogy rájöjjenek: ezek a fiúk nem tudnak azonosulni az izraeli, tisztán palesztin települések arabjaival, nemhogy a Palesztin fennhatóság területén élőkkel. Ugyanakkor identitásuk mégis leginkább egy szituációfüggő identitásnak nevezhető. A fenti példából is kitűnik, hogy „palesztinságuk” leginkább csak olyan alkalmakkor hangsúlyozódik ki, amikor úgymond

„védekező álláspontba” helyezkednek és a többségi izraeli zsidó társadalommal szembe kerülve „meg kell védeni a palesztinokat”. Ugyanakkor viszont, amikor a berlini arabokról, vagy a Nyugati Parton élő palesztinokról van szó, egyfajta elhatárolódást lehet megfigyelni, ami mellé még gyakran társul az Izraelhez és egyfajta „nyugatias” életmódhoz való pozitív hozzáállás és azonosulás. A nemzeti öntudatnak egy igen fontos jellemzője, hogy a „mi” érzése, illetve közösségtudata egy másik, „tőlünk” különböző közösséggel szemben fogalmazódik meg, illetve, hogy ezek a határok közöttük akkor válnak hangsúlyossá, amikor saját közösségünk egy másikhoz viszonyítható (Eriksen 2006:329-331; Barth 1969). Emellett ahogy Bisztrai Márton is írja: „a mai napig érvényes, hogy palesztinnak lenni a cionizmussal való szembenállást is jelenti”. Valóban, amikor tehát a fiúkban „fellángol palesztinságuk”, az általában olyan helyzetekben jellemző, amikor a cionizmussal, vagy pedig a „külö sztereotípiákkal” kerülnek szembe. Rami barátom telefonjának lejátszási listáján egyszerűen megszáporodtak a „Free Palestine” és „Free Gaza” című vagy szövegű zeneszámok. Ez igencsak szokatlannak tűnt, mivel megszoktam, hogy amerikai rapper üvöltet autójában. Rá is kérdeztem, hogy mégis mi történt? Kiderült, hogy előző nap a strandon, ahol úszómesterként dolgozik, unokatestvérével telefonált – így természetesen arabul folyt a beszélgetés – amit az egyik zsidó kisgyerek meghallott, és „mocskos arab”-nak nevezte őt. Ezek után „lángolt fel benne a nemzeti öntudat”, a patrióta zeneszámok mellett pedig napokig „fujj, mocskos zsidók” és ehhez hasonló megjegyzéseket tett, ahányszor elhajtottunk egy-egy vallásos zsidó mellett.

Az identitás nagyon leegyszerűsítve az én- illetve csoportazonosságot jelenti, annak tudatát, amit önmagunkról fontosnak tartunk és gondolunk, egyszerűen mind olyan társadalmi kategóriák, amelyekbe önmagunkat soroljuk. Bisztrai Mártonhoz hasonlóan én is arra kértem interjúalanyaimat, hogy mutassák be magukat (Bisztrai 2012:60). A alábbiakban néhány interjúidézet következik:

„Sami vagyok, Izraelből származom, palesztin vagyok Izraelen belül, ami azt jelenti, hogy a történelmem, a nagymamám, a családom palesztin, de izraelinek tartom magam. Palesztin vagyok, de Izraelben élek. Izraeli arab vagyok. Az, hogy ezzel van-e problémám, az egy másik kérdés. Végülis Izrael maga Palesztina”.

„Hát, leginkább azt mondanám, hogy ugyanolyan ember vagyok, mint bárki más, azt hiszem leginkább palesztin vagyok és nem izraeli, de azt hiszem a palesztinságomhoz mégsem kapcsolódom olyan szorosan, mert nem élek egy valódi palesztin közösségben. De úgy gondolom az, hogy ugyanolyan emberek vagyunk, a palesztinság vagy izraeliség felett kell, hogy álljon”.

„Muszlim vagyok, palesztin és Wahat al-Salamból származom.” ... „A palesztinság pedig nem valami olyasmi, amit el kell fogadjál, mert úgysem tudsz megváltoztatni, hanem az, amit te magad akarsz, hogy része legyen az identitásodnak! Amikor külföldre megyek, büszkén mondom azt, hogy Palesztinából származom”.

Az első két idézet a falu egy-egy palesztin fiújától származik. Egyikük muszlim, másikuk pedig muszlim és keresztény is, mivel édesapja muszlim, édesanyja keresztény palesztin. Minkét vallás ünnepeit megtartják otthon. Érdekes azonban, hogy egyikük sem reflektált a vallására, amikor meginterjúvoltam őket, ellentétben a harmadik interjúalannyal, aki pedig elsőként említi muszlimságát. Ő Taqwa, egy a falu kevés huszonéves palesztin lányai közül. Az, hogy vallása ennyire előtérbe kerül, egybecseng azal is, hogy a lányokat egyértelműen sokkal inkább köti az, milyen vallású családba születtek.

Míg Bisztrai Márton által kutatott beit jalai palesztinok számára a név előtérbe kerül és ezzel a vallási hovatartozás lenyomatává válik, illetve a fiatalabb generáció tagjai az első helyre teszik a vallási hovatartozást azon a listán, amelyen meghatározzák önmagukat (Bisztrai 2012:62), addig a Neve Shalom – Wahat al-Salamban élő palesztin fiúk szemében a vallási hovatartozás kérdése, legalábbis palesztinok között – szinte fel sem merül önmaguk definiálása kapcsán. Esetükben a „mi” csoportját nem az egy valláshoz tartozók, vagyis a muszlim vagy keresztény hívők alkotják, hanem a palesztin származás. Ez is kontrasztban áll Bisztrai kutatásával, ahol a pánarab nacionalizmusban megfogalmazott közösséget immár felülírta az umma, vagyis a hívő muszlimok közössége. Az arab világban megerősödő vallásosság és az iszlám (Bisztrai 2012:86) nem érezteti hatását Neve Shalom lakóinak identitásában, vagy ha mégis, akkor az a vallásosságtól való eltávolodásban nyilvánul meg, illetve az „autentikus” palesztinoktól/muszlimoktól való eltávolodásban. Míg Beit Jalában a keresztények a muszlim többséghez képest érzik magukat másodlagos állampolgárnak

(Bisztrai 2012:90), addig Neve Shalomban a palesztinok a többségi zsidósághoz képest érzik magukat kirekesztett és hátrányos megkülönböztetésben részesülő állampolgároknak.

Bár a palesztin családok otthonaiban bizonyos vallási szimbólumok megtalálhatók, melyek a védő, illetve díszítő funkció mellett a vallásos identitást is elmélyítik annak használóiban, illetve a külvilág felé is megmutatnak valamit (Bisztrai 2012:68), ezek a szimbólumok nem véletlenül vannak a lakások „elrejtettebb zugaiban” vagy kevésbé látványos helyen. Természetesen nem arról van szó, hogy valamiért úgy érzik, hogy el kell rejtésük ezeket az idegen szemek elől, egyszerűen vallásuk – bár az identitásuk része –, annak kevésbé domináns eleme. Annak tudatában, hogy milyen oktatás zajlik a falu óvodájában és az általános iskolában, ez kevésbé meglepő: kifejezetten „mélyen vallásos” családok számára nyilvánvalóan alkalmatlan ez az oktatási forma, egymás ünnepeinek közös megtartása pedig akár egyenesen elfogadhatatlan.

Vallásosság tekintetében a fentieknek talán ellentmondani látszik, hogy amikor meghívást kaptam Tamer barátom unokatestvérének esküvőjére, kiderült, hogy a benzinkút sarkában található étteremben – ahol a konyha egyik legfelsőbb polcán elhelyezett Mária-szobor hirdette, hogy keresztények a tulajok – nem valódi esküvői ünnepség zajlik, hanem csupán egy azt helyettesítő ünnepség. Tamer 21 éves – szintén keresztény – unokatestvére éppen egy 26 éves muszlim lányt készült feleségül venni. A család mindkét oldalon hosszas ellenállás után „adta meg magát” a pár akarátának, amely beleegyezés már ömagában nagy szó. Ugyanakkor, a két család nem volt hajlandó együtt ünnepelni. Az ünnepség, amelyen én részt vehettem, csupán a fiú keresztény családjának szólt, a menyasszony és szülei, valamint testvérei bár ott voltak, a többi muszlim rokon számára két nappal később készültek egy másik ünnepséget rendezni, azt pedig már elmondásuk szerint úgymond „muszlim módra”. Sajnos ezen a másik ünnepségen nem tudtam részt venni – mivel nem voltam meghívva, a menyasszony családját egyáltalán nem is ismerem –, de Tamer elmondása szerint azon egyetlen keresztény vendég sem tervezett részt venni, még a vőlegény szülei sem. Tamer is azon a véleményen volt, mint családja: nem helyezte ezt a házasságot. Bár a vallásosság nem hangsúlyos eleme identitásának, bizonyos határokat akkor is megszab számára, ítéleteiben szerepet játszik. Bár Tamer sem emelte ki önmaga bemutatásakor keresztény voltát, egy ilyen esetben, mint például a fent említett

vegyesházasság, saját keresztény közössége szembe kerül a muszlim közösséggel – az egységesnek tűnő „mi”-ből „mi” és „ők” lesznek –, vallásos identitása előtérbe kerül és hirtelen különbséget tesz keresztény és muszlim palesztin között. A muszlim/nem muszlim ellentét tehát első pillantásra kevésbé nyilvánvaló – legalábbis a falun belül – mint az arab/nem arab konfliktus, az egyes szituációkban a közösségen belül nem igazán megfigyelhető, ugyanakkor a tágabb kereten belül, a „burkon kívül” mégis jelenlevő. Hasonló megfigyelésekre jutott Tagelsir Zsófi is a kuwaiti női kollégiumban végzett terepmunkája során (Tagelsir 2009).

A fiatalok Izraelhez és Palesztinához való viszonyát a későbbiekben igyekszem még bemutatni, amit azonban a fiúk identitásának bemutatásához elengedhetetlenül fontos itt megemlíteni, az tehát az életmód, ami nagyban összeköti őket a körülötük lévő szekuláris zsidó társadalommal és mely egyben elválasztja őket a palesztin közösségektől. Nem véletlen, hogy az izraeliek számára „nem tűnnek arabnak”. Természetesen az, hogy zsidókkal nőttek fel egy ilyen kis zárt közösségben, illetve az iskoláztatásuk különlegessége rengeteget számít, ugyanakkor ők maguk is tisztában vannak vele, hogy „arabnak látszani nem kifizetődő” – ahogy többször meg is jegyzik. Az arab jelző éppen ezért egyfajta negatív jelentést is hordoz: amennyiben egymás kinézetét, autóját, viselkedését „learabozzák”, az bár viccelődés tárgya, mégis egyfajta negatív felhangja van. Életmódjuk minden kétséget kizáróan sokkal inkább a szekuláris zsidósághoz kapcsolja őket, mintsem az arab közösségekhez és ezzel ők is tisztában vannak, a továbbiakban pedig azt is igyekszem érzékeltetni, hogy ez milyen módon hat ki baráti kapcsolataikra és partnerkapcsolataikra.

Bár kifejezetten rossz viszonyt nem lehet megfigyelni Neve Shalomban a huszon- vagy akár a harmincéves fiúk korosztályában – legalábbis olyat nem, amelynek egyértelműen etnikai vagy vallási okai lennének –, a baráti kapcsolatok mégis etnikus alapon szerveződnek a leggyakrabban.

Azt, hogy a palesztin fiúk kikkel barátkoznak, meghatározza egyrészt a korosztályuk: a harmincas férfiakkal bár alkalmanként összeülnek egy-egy vodkával kiegészített grillezésre, vagy csak baráti izogatásra, mégsem jellemző, hogy közeli intim barátság alakulna ki közöttük. Ennek egyik oka a korkülönbségből adódó eltérő élethelyzetek mellett az is lehet, hogy az idősebb korosztály bár alkalmanként partner a hasonló szórakozási formákban, azonban a korkülönbség miatt mégis inkább

egy tisztelettel teli, kicsit távolságtartó kapcsolatról beszélhetünk, semmint valódi barátságról. Valóban „báttyak” ezek a férfiak, hiszen szinte minden huszonévesnek akad a faluban egy harmincas idősebb testvére, akiket az idősebb volta miatt eleve megillet egyfajta kitüntetett tisztelet. Ennek gyökerei a hagyományos palesztin család felépítésében is keresendők, ahol ráadásul az első szülött fiú kiváltságos helyet foglal el. Az, hogy ezeket a fiúkat a gyakorlatban is valódi „privilegiumok” övezik, akár abból is leszűrhető, hogy a születésükkor szüleiknek külön felajánlotta a falu vezetősége, hogy olcsóbban vásárolhassanak földet a faluban majdani házaik felépítéséhez. A később született fiú- és lánygyermek számára ezt a lehetőséget nem ajánlották fel, bár az általam megkérdezett fiúk szerint amennyiben egy fiatalabb fiútestvér számára is szeretnének a szülők földet vásárolni, annak valószínűleg nem lesz akadálya. A lányok viszont „természetesen” nem élhetnek ezzel a lehetőséggel, ők leginkább majdani férjeik családjaihoz, vagy legalábbis a férjük által vásárolt területen és az általa felépített házban fogják házas éveiket tölteni. Ezek alapján úgy érzem, hogy kijelenthető, hogy a falubeli palesztin fiatalok elsősorban – mind a fiúk, mind pedig a lányok tekintetében – a patrilokális rendszer szerint fognak a későbbiekben is lakni. Bár jelenleg nem minden harmincas palesztin fiatal lakik a faluban, mert néhányan közülük Tel-Avivba költöztek, amikor rákérdeztem jövőbeli lakhatási terveikre, többségük azonnal egyértelműen azt a választ adta, hogy a későbbiekben mindenképp visszatelepülne a faluba és családot már itt alapítana.

A számtalan alkalommal, amikor ezeken a közös sütögetéseken vagy izogatásokon én is részt vettem, egy dolog mindig közös volt: zsidók – de legalábbis askená zsidók – sosem voltak jelen ezeken az eseményeken. Az a néhány kivétel, amikor mégis voltak zsidó fiatalok is (akik azonban szefárd zsidók voltak), ahogy a későbbiekben majd láthatjuk, kívül esnek a palesztin fiatalok „zsidó-fogalmán”.

A 30-as korú zsidó fiúk nem élnek már a faluban, többségük Tel-Avivba költözött és nem képezik a palesztin fiúk baráti körének részét. A fiatalabb, huszonéves korosztályból is csak a marokkói zsidó Eden lakik még a faluban és tartja sűrűbben a kapcsolatot a palesztin fiúkkal. Egyik interjúalanyom szerint egyszerűen azért nem laknak a faluban a 30-as zsidó fiatalok és azért nem részei a palesztinok baráti köreinek „mert azok askenáziak”. (Természetesen zsidó, illetve askená zsidó kisgyerekek bőven élnek a faluban).

Az askenázi zsidóktól való eltávolodás okai leginkább a cionizmusban, nacionalizmusban keresendők. Könnyűszerrel azonosítják az előbbi eszmékkel a többségi, „elnyomó” társadalmat az Európából érkező, „visszatelepülő” zsidósággal, akik ráadásul fizikai jellemzőikben is látványosan eltérnek a közel-keleti népektől. Nem véletlen, hogy szorosabb baráti kapcsolat kizárólag a marokkói zsidó fiúval tudott kialakulni – ő a szemükben arab, „van legitimitása” közöttük élni és ráadásul a nyelvet is beszéli valamennyire. A tény, hogy zsidó vallású, valamennyire elhatárolja ugyan, de a faluban alapvetően etnikai jellegű-identitású palesztinokról beszélhetünk: a baráti körökben muszlim és keresztény fiúk egyaránt fellelhetőek, a vallásuk bár identitásuk része, mégis háttérbe szorul a közös palesztin etnicitás mögött. Amikor a fiatalokat az identitásuk kapcsán kérdeztem arról, milyen társadalmi csoportokba sorolnák be önmagukat, a többség először a „palesztinságot” említette és csak azután a vallását. A vallás ugyanakkor nem része szorososan a mindennapjaiknak, leginkább csak a nagycsaládot érintő eseményeken – mint amilyen egy esküvő vagy temetés – kerül előtérbe. Vallásos identitásuk a nagycsaláddal és a palesztinság egy-egy szeletéhez való tartozásról szól elsősorban, a vallásos gyakorlat viszont nem képezi részét ennek az identitásnak (Bisztrai 2012:229), sőt.

A zsidósághoz, illetve az askenáziokhoz való viszonyukat talán jól magyarázza még az alábbi eset is.

Mikor megismertem a harminchoz közeli generációt, találkoztam egy arabul tökéletesen beszélő Noam nevű lánnyal is, aki már Jeruzsálemben él és az ENSZ-nél dolgozik egy „peace project”-en. Ő 28 éves, apai ágon askenázi, anyai ágon viszont iráni zsidó lány. Külső jegyeiben is messzemenően inkább „arabos”, mintsem „askenázi zsidóra hasonlítana”. Megtetszik neki a nyakamban a CHAI medál (zsidó szimbólum, az „Am Israel Chai”, azaz „Izrael Népe Él” mondatának rövidítése, számértéke pedig éppen 18, ezért gyakran ajándékozzák gyermekeiknek 18. születésnapjára szefárd szülők). El is mondja, hogy azért szereti ennyire ezt a szimbólumot, mert az „olyan szefárdos”. A Magen Davidot (Dávid csillag) viszont nem szereti, mert „az olyan askenázi”.

Az tehát, hogy Noam vagy Eden egyébként zsidó vallásúnak született, „megbocsájtható” tény annak tükrében, hogy viszont egyik sem európai típusú, askenázi zsidó, hanem mind külső jegyeiben, mind pedig felfogásukban úgymond „közel állnak” a palesztinokhoz; sőt, még az arab nyelvet

is beszélnek (bár eltérő mértékben). Ismét hangsúlyozom, hogy a falubeli askenázi zsidókat illetően nem beszélhetünk semmilyen látványos konfliktusról, sőt kifejezetten békés a viszony, bár szoros barátságok valóban nem kötődnek. Az viszont, hogy ez valóban egy „együttélés”-e és nem pedig csupán békés „együttélés”, igencsak kérdésesnek tűnik. Tény továbbá, hogy a faluban sokkalta több a palesztin fiatal, mint a zsidó. Bár maga a falu kifejezetten a „fele-fele” arányáról híres – gyakorlatilag ez az egyik alapelve –, ez csupán a családok számára érvényes. Valóban, a zsidó és palesztin családok aránya 50-50%, azonban a palesztin családokban általában véve több gyerek születik (általában ket-tő-négy), mint a zsidó családok esetében (általában egy-kettő).

A baráti kapcsolatoknak ez a jellemzője nem csupán a falun belül igaz. Bár a legközelebbi és legszorosabb barátságok a falun belül szövődnek, akad azért egy-két falun kívül élő barát is. Egyik barátom Rami, az egyik 20 éves fiú példája is jól tükrözi, hogy milyen az a kívülálló személy, akivel valódi baráti viszony tud kialakulni. Rami barátai is mind a faluban élő keresztény vagy muszlim fiatalok közül kerülnek ki többségükben. Az itt élő palesztinok között a vallás (hogy az illető keresztény vagy muszlim-e) olyannyira nem játszik szerepet, hogy a falun belül a barátok közül a keresztény Layout áll hozzá a legközelebb. Mivel azonban középiskolába a falubeli gyerekek már mind „kívülre” járnak, még hozzá általában a szintén vegyes lakosságú Ramlába vagy Lodba, ezért adódik a lehetőség, hogy onnan is szerezzenek jóbarátokat. Rami másik legjobb barátja is innen kerül ki, még hozzá a zsidó származású Dániel. Dániel azonban rendkívül baloldali gondolkodású grúz fiatal, első pillantásra akár palesztinnak is tűnhetne, és ráadásul szintén beszél arabul. Az arabot már Ramitól, illetve a többi falubeli fiútól tanulta meg az évek során. Jelenleg egyébként az izraeli hadseregben szolgál és már többször (katonai) börtönbe kellett vonuljon, mivel megszökött a katonai szolgálat elől, aminek oka nagyrészt a palesztinokkal kötött baráti viszonyaiban gyökerezik. Többször hallottam, ahogy viccesen megjegyzi Raminak: „miattad vagyok már megint börtönben”.

A huszoneves lányok baráti kapcsolataira is egyértelműen ugyanezeket a sajátosságokat lehet elmondani. A falu huszoneves palesztin lányai bár ismerik, beszélgetnek és „jósomszédi” viszonyban vannak zsidó kortársaikkal, mégsem kötöttek közöttük szoros barátságok. Egyetlen olyan estére sem

tudok visszaemlékezni, ahol askenázi zsidó lány is jelen lett volna. Érdekes egyébként, hogy ez nem újkénti jelenségnek tűnik. Bár a szülők baráti összejöveteleinek jóval kevesebbszer voltam tanúja, abból a néhány alkalomból, amikor mégis volt lehetőségem részt venni ezeken, ugyanazokat tudtam leszűrni, mint amit a fiatalabb generáció esetében is megfigyeltem: a falubeli muszlim és keresztény palesztin családok és feleségeik legtöbbször más falubeli palesztin családokkal és nejeikkel állnak legközelebbi baráti viszonyban, vallásra való tekintet nélkül. Ugyanakkor nagyon ritkán volt csak alkalom olyan estén részt venni, ahol a falu zsidó származású lakóival láttam volna őket közösen grillézni vagy szórakozni.

Az a fajta gondolkodás tehát az európai zsidóságról, amit fentebb említettem, nem csak a fiatalabb generációra jellemző. Egyik este a volt polgármester Rayek, és felesége Dyana meghívott hozzájuk vacsorára. Természetesen szóba jött a palesztin-izraeli konfliktus, ahogy annyi alkalommal korábban is – nem nagyon volt arra példa, hogy nekem kellett volna szóba hozni a témát, esetleg csak rákérdeznem kellett bizonyos részleteire. A szokásos frázisok után a volt polgármester azt mondta, hogy „csak a palesztinok képesek megoldást kínálni a konfliktusra”, mert az izraeli zsidók erre teljességgel képtelenek. A többségi társadalomtól megszokott „hülye, békére képtelen palesztinok” elgondolást megfordítja és ehelyett a „semmit sem értő, agyimosott izraeliekről” beszél. Különösen a fiatalokat tartja ilyennek, akiket az állam elküld Auschwitz-ba a koncentrációs táborba tanulmányi útra, miután befejezték a középiskolát, és ezek után kell elkezdeni a hadsereget. Azt gondolja: a hányattatott zsidó történelem miatt az izraeliek automatikusan áldozatként tekintenek magukra ebben a konfliktusban is, és semmiért nem vállalnak felelősséget. Miután besorozzák őket a seregbe, úgy tekintenek minden arabra, „mintha rómaiak vagy németek lennének”. Hozzáteszi: még az izraeli baloldal is radikálisnak tartja a falut, például mert itt mindkét zászlót elismerik és használják. A politikusok pedig „félnek” és „utálnak minket”.

Néminemű „csúsztatás” viszont elhangzik a vacsorán, amikor Rayek azt mondja, hogy „az arab országokban élő zsidóknak mindig is jó dolga volt, mert nem voltak pogromok vagy éppen holokauszt”. Nyilvánvalóan holokausztról nem beszélhetünk a Közel-Keleten, azonban a zsidóság helyzetét a többségi arab országokban tejjel-mézszel folyó Kánaánként beállítani egyértelműen hibás és téves lenne. Mégis, ezzel az egyébként az izraeli társadalomban

lenézett és alacsonyabb társadalmi státussal rendelkező palesztin, illetve arab közösséget hirtelen sikerül magasabb státusra emelni az elnyomó (askenázi) zsidósághoz viszonyítva.

Ugyanekkor szóba hozza azt is, hogy „persze hogy utálták a palesztinok az első betelepült zsidókat, mert nem értették, mit keres itt ez a sok szőke hajú, fehér bőrű ember, aki 'hazajött' Palesztinába”, mert elgondolása szerint ezek az emberek mind szőke hajú, fehér bőrű orosz és lengyel zsidók voltak.

Az askenázi és szefárd zsidóság közötti különbségtétel másik példája, amikor egyik ismerősem azt mondta, hogy „az arab zsidók igazából arabok, csak azért utálják a muszlimokat – mármint a falun kívüli szefárd zsidók –, mert azt hiszik, hogy akkor az askenáziok majd jobban elfogadják őket”. Alapvetően azonban összes beszélgetőtársam rasszistának és előítéletesnek tartja az izraeli társadalmat, kivéve önmagukat, illetve a falu lakosságát.

Mindezek ellenére – bizonyos értelemben elkerülhetetlen módon – átveszik az általuk elítélt gondolkodásmódot, miszerint áthidalhatatlan szakadékok tátonganak arabok és zsidók, askenáziok és szefárdok, zsidók és muszlim vagy keresztény arabok, vallásosok és szekulárisok között. Ez a fajta „viselkedés” azonban tehát csak az események kontextusából értelmezhető. Az etnicitás olyan csoportok közötti viszonyra vonatkozik, amelynek tagjai egymástól igen eltérőként definiálják önmagukat, ezért gyakran hierarchikusan rangsorolódhatnak egy társadalmon belül (Eriksen 2008:22). Az Izraelben élő palesztinok – akiknek többsége kifejezetten nem szereti az „izraeli arab” kifejezést – kétségkívül másodlagos rendű polgároknak számítanak a többségi zsidó társadalomban. Wahat al-Salamban azonban legalábbis egyenrangú polgárok, sőt, mivel a falunak mindig is palesztin polgármestere volt, így még ennél többről is beszélhetünk. A fenti kijelentésekben, főként a volt polgármester esetében, amikor is a palesztinokról mint az „agyimosott” izraeli zsidóknál nyitottabb és „értelmesebb”, megoldással előrukkolni tudó népről beszél, akkor egy teljesen normális jelenségnek lehetünk tanúi. A saját csoportunk favorizálása és annak pozitív bemutatása a másik csoport kárára korántsem példátlan vagy abnormális. A szociális élet természetes és normális velejárói (Nadler 2004:19). A hasonló konfliktusokban, mint az arab-zsidó konfliktus Izraelben teljesen hétköznapi, hogy a résztvevők saját kultúrájukat vagy identitásukat értékesebbnek vagy a másik csoportnál legitimebbnek mutassák be. Ugyancsak ez a helyzet a legitim áldozat kérdésének esetében is.

Az, hogy mindezt hogyan látja a faluban élő idősebb zsidó lakosság, Yair nevű barátommal próbáltam kivesézni. Yair egy idősebb szabre férfi, a szülei még '33 és '36 között vándoroltak ki családjukkal Palesztinába. Yair az örmény népirtást kutatja és tanítja – állítása szerint Izraelben egyedülként. Láthatóan nagyon a szíven viseli az egész népirtás kérdéskörét, próbálja előremozdítani az oktatását, illetve kifejezetten az örmény népirtás elismerését. Szégyennek tartja, hogy pont Izrael nem ismeri el – politikai és ideológiai okok miatt. Úgy tartja, hogy a Soá „monopolizálása” a nacionalizmus és nemzetállam-építés alapja Izraelben, nem is beszélve a Törökországgal és Azerbajdzsánnal fenntartott jó külkapcsolatról, amit nyilván nem kissé megrontana az örmény népirtás elismerése. A többi zsidó családhoz képest sok, négy gyermeke van, három lány és egy fiú (aki talán homoszexualitása miatt is már Tel-Avivban él, hiszen a faluban azért akadnak igen homofób nézetekkel rendelkező lakosok is, és mert Tel-Aviv a világ talán „legmelegbarátabb” városa), a homofóbiát rasszizmusnak tartja, legalábbis bizonyos értelemben egyenlőnek vele. Nagyon erősen baloldalinak tartja magát. Kicsit rossz szemmel tekint bátyjára, akinek fiai szolgáltak a hadseregben, sőt jelenleg a légierőnél egy igen rangos vezetői pozíció esélyes várományosai, ellentétben Yair gyermekeivel, akik nem szolgáltak a seregben, és amiért a fiának börtönbe is kellett vonulnia két hónapra. Szerinte még sosem volt olyan rossz a helyzet a faluban, mint most. Véleménye szerint ennek okait a vezetői szinten kell keresni. Az okokat tehát többek között a falu kizárólagos arab vezetésében látja. A falu hat tagú testületében elvileg zsidók és arabok, nők és férfiak vegyesen kellene megjelenjenek. Ezzel szemben a legutolsó szavazás után, miután ismét megválasztották a palesztin Eyas-t a falu vezetőjének, „*annak durva modora és ellenségessége miatt*” szépen fokozatosan felmondtak a zsidók és a nők a testületben. Végül egy közös szavazás és némi harc után sikerült egy nőt és egy zsidó férfit beszervezni a testületbe. Az együttműködés nehézsége miatt többen is meg akarták kérni Eyas-t, hogy mondjon le a posztjáról és tartsanak új szavazást, amin természetesen majd indulhat jelöltként, azonban erre ő nem volt hajlandó. Sőt, kívülről hozott ügyvédek, akik megállapították, hogy nem mondhat le. Yair szerint palesztin-zsidó kérdést csinált az ügyből, holott sok palesztin sem támogatja polgármesterként. Én magam is többektől hallottam, hogy senki sem kedveli őt igazán, éppen ellenkezőleg. Ugyanakkor mégis tisztelet övezi. Yair elmondása

szerint a palesztinok – és itt elsősorban a szülők generációját kell érteni ezalatt, akik részt is vesznek a szavazásokon – „*saját bevallásuk szerint is maguk akarják irányítani a falut, hamár a többségi társadalomban ez pont fordítva van*”. Ez azonban ellenkezik azzal a szellemmel, amiben a falut megalapították (a konfliktus és minden probléma nyílt megbeszélése, párbeszéd és közös irányítás). Beszélgetésünk során Yair másik nagy problémaként a nyelvet említette, harmadikként pedig a rasszizmust, amit nagyon szégyell, és ami különösen fellángolt a tavalyi (2014-es) gázai háború óta nemcsak a „külső”, izraeli társadalomban, hanem érezteti a hatását a faluban is. Ugyanakkor, mikor egy vagy több falubeli arab azt meséli, hogy fél elmenni még a közeli Modi'in-ba is a bankba, azt kifejezetten túlzásnak nevezi. A nyelvre visszatérve, elmondása szerint a legnagyobb baj az, hogy bár az arabok remekül beszélnek a hébert – nyilvánvalóan bizonyos mértékig muszaj is nekik, amennyiben boldogulni akarnak Izrael Államban, ahol az adminisztráció és hivatalos ügyek intézése héberül folyik, annak ellenére, hogy az arab is hivatalos nyelv –, addig a falu zsidó lakosai közül csak nagyon kevesen mondhatják el ugyanezt az arab nyelvről. Ez azonban, ahogy Yair is megjegyzi, a falu zsidó lakosságának a kudarca is. A közelmúltban ugyanakkor több gyűlés is kizárólag palesztinok jelenlétében zajlott le. Ennek oka, hogy magára az eseményre ők jelentek meg idejében és többségben, így arabul kezdték meg a beszélgetést. Ezt követően azonban, amikor a közösség zsidó lakosai is megérkeztek, „*a palesztinok már nem akarták héberül folytatni a diskurzust, vagy pedig csak rövid summázásra voltak hajlandóak*”. Yair elmondása szerint ezután „a hangulat a tetőfokára hágott” és a jelenlévő palesztin lakosok kijelentették, hogy ha ez így ebben a formában nem tetszik, „*el lehet menni*”. Ezért a jelenlévő zsidók felálltak és távoztak, az újonnan érkezők pedig le sem ültek vagy szintén kisvártatva elmentek. Yair újabb keletű problémának és aggasztó jelenségnek tartja azt is, hogy a középiskola után az arab és a zsidó fiatalok szeparálódnak. Ehhez azonban, hogy ennek okait jobban megérthessük, figyelembe kell venni a hadseregbe való bevonulás kérdését. Nem is olyan rég tartottak egy gyűlést a faluban, melyen többen is azt akarták megszavaztatni, hogy a falu fiataljai közül senki se csatlakozhasson a hadsereghez. Az ötletet leszavazták – elsősorban a zsidó lakosok –, mivel véleményük szerint az, hogy valaki akar-e az izraeli hadseregben szolgálni vagy sem, mindenképpen az egyén szuverén döntése kell legyen.

Ehhez szorosan kapcsolódik, ezért bár régen történt, mégis fontos megemlíteni Tom esetét. Tom askenázi zsidó családból származott és egy helikopter-balesetben halt meg még '98-ban. A balesetben sok izraeli katona vesztette életét, mind 19-22 éves, többek közt tehát a falubeli Tom is, aki Neve Shalom temetőjében van eltemetve, sírjára izraeli zászló került. Jelenleg a kosárpálya mellett emléktábla őrzi a nevét, de nehéz procedúra volt kivívni, hogy róla nevezzék el a pályát – a palesztin lakók még tüntettek is ellene. A Jahrzeitjakor tartott hivatalos megemlékezésre – ahova a hadsereg szalutálni küld katonákat – a palesztinok nem mennek el, az otthon tartott megemlékezésre pedig jó esetben két-három palesztin család látogat el az édesanyához részvétet nyilvánítani. A palesztin fiatalok, amikor rákérdeztem a témára, azt mondták: „*lehet, hogy az a helikopter épp az én kuzinomat indult lebombázní Libanonba*”. Bár az eset már több mint 15 éve történt, és így a huszonevesek nem is nagyon emlékezhetnek rá, mégis a mai napig nagyon megosztó esemény a falu történetében.

Visszatérve a palesztin olvasathoz, ahogy Bisztrai Márton is írja könyvében, mindennek – legalább – két oldala van. Valóban még a falafel (csicsiriborsóból készült, olajban sült fásírthoz hasonló étel) és még a hummusz eredete, „hovartozása” is vita tárgyát képezi, hiszen több arab ételt is az izraeli kultúra immáron sajátjaként kezel, ugyanakkor a palesztinok valóban „kultúrájuk ellopásaként” (Bisztrai 2012:35) és az elnyomás egy újabb formájaként élik meg, fogják fel. A vacsoránk során a volt polgármester Rayek felesége is kesernyés mosollyal jegyzi meg, hogy „*még a hummuszunk is kell nekik, arról is azt gondolják, hogy a sajátjuk*”. A gondolatban kimondatlanul „a földünk”, „az országunk” is benne foglaltatik. Komoly hiba lenne azonban azt állítanom, hogy a fiatalok zsidósághoz, vagy Izraelhez való viszonya ilyen fekete-fehér lenne.

Az, hogy az általános iskola befejezése után a falubeli palesztin és zsidó fiatalok baráti kapcsolatai megszűnnek, vagy rendkívüli mértékben fel lazulnak, a fenti példákon keresztül is könnyen érthetővé válik. A faluból kilépve, bármennyire is speciális és elfogadó szemléletet hoznak magukkal az iskolából, az új környezetben, a középiskolában akkor is szembesülnek a „buborék”-on kívüli társadalmi realitással. A középiskolával kapcsolatos élményeikről kérdezve mindegyik palesztin barátom megemlítette, hogy számtalan – gyakran fizi-

kai – konfliktusba keveredtek zsidó diákokkal. A „*mocskos arab*” és egyéb szidalmak az általános iskolai „idillhez” képest különösen hirtelen és fájdalmas élményként hatnak. A faluban valóban nem érzik a palesztinok a diszkriminációt, de legalábbis semmiképp sem akkora mértékben, mint abból kilépve. Sőt, egyfajta „izraeli identitásuk” is van, a zsidó/izraeli társadalom a mindennapjaik része, a nyelvet kiválóan beszélik, sőt anyanyelvi szinten, hiszen bölcsődés vagy óvodás koruktól fogva hallják és beszélnek. A zsidó ünnepeket és szokásokat ismerik, együtt ünnepelték az óvodában és iskolában csoport- és osztálytársaikkal. A tévében és moziban izraeli filmeket néznek, amikor zenét hallgatnak, a nyugati zenék mellett az izraeli számokat hallgatják a leggyakrabban. Ha elhagyják a falut, sokan remekül „el tudják játszani” a szefárd zsidót, anélkül, hogy felmerülne az emberekben a gyanú, hogy ők valójában arabok. Azonban amint mégis kiderül palesztin származásuk, a „buborék”-on kívül folyton falakba ütköznek. Amikor pedig a zsidó fiúk és lányok elvégzik a középiskolát, besorozzák őket az izraeli hadseregbe. Ez talán a végső töréspont, ami után már „nincs visszaút”, vagy csak nagyon kevés esetben. A palesztin fiatalok hadsereghez való hozzáállását már Tom esetén keresztül is megismerehettük, azonban a mindennapos megjegyzések és elszólások egyértelművé teszik, hogy a hadsereg kérdésköre az, amely tovább mélyíti a palesztin és zsidó fiatalok között fokozatosan kialakuló szakadékot. A falubeli palesztin fiúk szoros barátságának oka emellett, hogy egymás szomszédai, és egészen kisgyermekkoruk óta ismerik egymást, a sorozatos visszautasítottság érzése és a mindenfelől beszűkülő élettér (Bisztrai 2012:227). Míg a zsidó fiatalok sokkal gyakrabban hagyják el a falut és kötnek barátságokat a falun kívül is, addig a palesztinok sokkal ritkábban is hagyják el a falut, inkább bezárkóznak Neve Shalom buborékjába. A zsidó fiatalok baloldali nézeteik ellenére is zsidók maradnak, míg a palesztin fiatalok – legyenek akár mennyire is „izraeli” kinézetűek, tökéletesen jártasak a nyelvben és a kultúrában – akkor is „csak” palesztinok maradnak az izraeli társadalom számára.

A fiatal felnőttkort elérve az ilyen és ehhez hasonló események is elősegítik az etnicitás fontosságának felértékelődését. A palesztin identitásuk természetesen egyes helyzetekben kevésbé domináns, míg máskor mindent elsöprő előnyt élvez. Ez nagyban függ az éppen őket érő „külső hatásoktól”, legyen az egy negatív élmény az egyetemen vagy a bárban, vagy éppen a tévében látott aktuális

összetűzés Izraelben vagy Ciszjordániában palesztinok és zsidók között. „Az etnicitás társadalmi helyzeteken és találkozásokon keresztül jön létre, és azokban a válaszokban válik fontossá, amelyeket az élet bizonyos helyzeteire és kihívásaira adnak az emberek” (Eriksen 2008:15). Bár maga a falu modellje és a benne található oktatási rendszer is a különböző narratívákkal rendelkező szegregált külső társadalommal megy szembe, az innen kilépő fiatalok akkor is átveszik a külső sémákat, és baráti, valamint más társas kapcsolataikban is az tükröződik vissza. A palesztin és zsidó fiatalok falun belüli kapcsolatai egyfajta válaszreakcióként értelmezhetők az egyes narratívákra, így teremtve meg, vagy legalábbis táplálva az etnikus kategóriákban való továbbélést és -gondolkodást.

De ugyanakkor miért nem szövődnek szoros baráti kapcsolatok más palesztin fiatalokkal, éljenek azok Izraelben vagy Palesztin területeken?

Több alkalommal is elkísértem barátaimat a falun kívülre, akár Tel-Avivba mentünk szórakozni, akár az egyetemi óráikról volt szó. Az egyetemi látogatásaim alkalmával egyértelművé vált, hogy a felsőoktatásban kötött kapcsolatok nem igazán fordulnak át barátságba, inkább csak a jegyzetek megosztásáról és a vizsgákra való közös felkészülésről szólnak. Az iskolai kereteken kívül soha nem szerveztek találkozót, viszont falubeli ismerőseim az egyetemeken konzekvensen csak palesztinok körében fordultak meg, legyen szó a tanulmányi ügyeikről vagy az egyetemi kávézóban eltöltött szünetekről. Természetesen a zsidó származású csoporttársakkal is beszélő viszonyban vannak, alkalomadtán például egyik barátom – némi benzinpénz fejében – el is fuvaroz két zsidó lányt a közeli Lodból az egyetemre, de a szüneteket már nem az ő társaságukban tölti. Ugyanez a barátom korábban már járt egy másik egyetemre is, ahonnan azonban néhány hét után ki is iratkozott, amit először azzal magyarázott, hogy nem igazán érdekelte az a szakirány, amire ott járt. Néhány percnyi beszélgetés után azonban hozzátette: *„Nem szerettem azt a helyet. Az összes diák zsidó volt, nem járt oda egyetlen arab sem. Nem illetem oda, kilógtam a sorból. Meg ugye a zsidók az egyetemet már a katonaság után kezdik el, ezért mindenki jóval idősebb is volt nálam. Ott álltam 18 évesen és az összes csoporttársam már kb. 22 éves vagy annál is idősebb volt”*.

„Pfüjj! Utálom a jeruzsálemi arabokat!”, „Meg kellene már borotválkoznom, úgy nézek, ki mint egy arab!”, „Ne legyél már arabijya!”, „szar arab kocsi”. Csupán néhány olyan megjegyzés, ami rendszere-

sen elhangzik több barátom szájából is. Az, hogy az arab jelző ilyenkor mindig negatív értelemben kerül elő, elsősre talán meglepő lehet, számomra legalábbis az volt. Ez a fajta megnyilvánulás, ami egyben ugratás is, ugyanakkor csak az ő szájukból fogadható el, egy csoporton kívüli személy nem fogalmazhatna meg ilyen mondatokat, legalábbis következmények nélkül nem. Viszont egyben tükrözi a „többi arabhoz” való hozzáállását is. A jeruzsálemi arabok (és zsidók) kapcsán a túlzott valóságos szokták magyarázatként felhozni, illetve az egész város, mint a konfliktus középpontja és szimbóluma, egyfajta utálat tárgya. Rami például évek óta be sem tette a lábát a 30 percnyire fekvő fővárosba. Ami a borotválatlanságot vagy pedig az autót illeti, az a külső zsidó társadalomból való „kilógást” és így egyben (hátrányos) megkülönböztetés témakörét érinti. A borotválatlan arc egyértelműen a vallásos muszlim férfiak jellegzetessége, amivel a faluban a túlnyomó többség nem nagyon tud azonosulni, és ami tehát egyértelmű jelzés a vallási és etnikai hovatartozásról is. Ugyan ez a helyzet az autók terén is, ami mindig központi téma a fiúk körében. Azonban ezt nem lehet csupán egy életkorral vagy nemmel kapcsolatos sztereotípiához kötni, az autó milyensége valóban fontos, amikor elhagyják a falut. A lepukkantabb, régi évjáratú autókat sokkal gyakrabban állítja félre a rendőrség és vizsgálja át a sofőrjét, mivel sokkal gyakrabban palesztin a tulajdonosa, vezetője. Ilyen esetben pedig szigorúbb rendőrségi intézkedésekre lehet számítani, és barátaim elmondása alapján a fizikai erőszak sem kirívó az igazoltatások során. Éppen ezért, ha valakinek épp mégis egy leharcoltabb járműve van és mondjuk éppen Tel-Avivba vagy Rishon LeZiyyon-ba készül szórakozni, akkor az illető inkább kölcsönkéri a szülők vagy más barátok újabb típusú, „zsidósabb”-nak tartott kocsiját és azzal indul neki az éjszakának. Egy alkalommal tanúja voltam a vicces hangulatú beszélgetésnek apa és fia között, amikor Fuad, a muszlim édesapa nem engedte el a fiát annak ütött-kopott, öreg Mazdájával, hanem ragaszkodott hozzá, hogy az ő új, luxuskategóriás Toyotáját vigye el. Azt mondta, hogy *„ha ezzel az arab kocsival mész el Tel-Avivba, nyilván meg fog állítani az összes rendőr, aki szembejön”*. Arabnak látszani a falun kívül nem kifizetődő, így éppen ezért mindent elkövetnek, hogy ne is tűnjön fel senkinek (és mindezt nagyon ügyesen és eredményesen is teszik).

Ahogy Eriksen is írja az *Etnicitás és nacionalizmus* című könyvében, az etnicitást származáshoz

kötik és ideológiája jellemzően az etnikai csoport tagjainak közös leszűrmását hangsúlyozza, azok közös „eredetmítoszt”. Azok a csoportok pedig, amelyek „látható módon” eltérnek, különböznek a többségi társadalomtól, kevésbé képesek asszimilálódni, még akkor is, ha szeretnének szabadulni etnikai identitásuktól. Ez persze halmozottan érvényes abban az esetben, ha az illető csoport nem beszél a domináns nyelvet megfelelő mértékben (Eriksen 2008:21), ami bár a falu fiataljaira nem érvényes, hiszen második anyanyelvük a héber, távolabbi rokonaikra azonban mindenképpen igaz.

Ha röviden kellene összegezmem a baráti kapcsolatok minőségét, ami persze némi általánosítást is magába foglalna, akkor egyértelműen az a benyomásom, hogy a falun kívül élőkkel nem tudnak szoros barátságokat kötni, egyszerűen mert a „kinti zsidók” „túl zsidók”, a „kinti palesztinok” pedig „túl palesztinok”. Ez természetesen rendkívül sarkított megfogalmazás, azonban ezeknek a fiataloknak a pozíciója valóban egy „sem itt – sem ott” állapot. Annak ellenére, hogy vannak konfliktusai a falun belül (hogy is ne lennének, bár valóban igyekeznek „békében együttélni”, senki sem „szent”), a külső arab és zsidó társadalom számukra sarkított narratíváival és sztereotípiáival nem tudnak mit kezdeni, ezeknek a találkozásoknak a legtöbb esetben valamilyen konfliktus vagy egyfajta „falba ütközés” a vége.

A palesztin családoknak kiterjedt rokonsága van a falun kívül, akikkel rendszeresen tartják a kapcsolatot és akikkel (például a hídzás nem-hordása okán leggyakrabban a lányoknak) rendszeresen vannak vitáik. Ezek a rokonok barátaim elmondása alapján gyakran tesznek olyan antiszemita jellegű megjegyzéseket, amiket a falubeli fiatalok nem kultiválnak és a „zsidók védelmére kelnek”. Ugyanakkor, a másik oldalon a faluból kilépve a zsidóktól érkezik rendszeresen a palesztin-ellenes üzenet, legyen az általános jellegű, vagy személyes sértés. Bármennyire is tudnak hasonulni az izraeli többségi kultúrához (de legalábbis annak szekuláris vonulatahoz), amint kiderül arab származásuk, ott is ismételtelen elutasításba, falakba ütköznek. A palesztinok számára ők túl zsidósak (és vice versa), míg a zsidók számára bármit is tesznek vagy mondanak, a végén akkor is „csak” palesztinok maradnak. Ezek a zsidósággal kapcsolatos negatív tapasztalatok azonban a falubeli (askenáz) zsidó fiatalokkal való viszonyon „csattannak”.

Felhasznált szakirodalom

- Al-Haj, M. 1996 *Education among the Arabs in Israel: Control and Social Change*. Magnes Press, Jerusalem.
- Bakó Boglárka 2004 A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán. http://www.hhrf.org/kisebbsgkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=8 (Letöltés: 2016.02.02).
- Barth, Fredrik 1969 *Ethnic groups and boundaries*. http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic446176.files/Week_4/Barth_Introduction_Ethnic_Groups_and_Boundaries_.pdf (Letöltés: 2017.02.04).
- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00024/pdf/01.pdf> (Letöltés: 2016.03.10).
- Bisztrai Márton 2012 *Hit, fegyverek, szüzek*. Libri Kiadó, Budapest.
- Brubaker, Rogers 2001 Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, (6) 7–8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/csoportok-nelkuli-etnicitas> (Letöltés: 2016.03.10).
- Eriksen, Thomas Hylland 2008 *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadó, Budapest – Pécs.
- Feischmidt Margit 2010 Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In *Etnicitás – Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 7–29.
- Feuerverger, Grace 2001 *Oasis of Dreams*. Routledge Falmer, New York.
- Geertz, Clifford 1973 *The Interpretation of Cultures*. https://monoskop.org/images/5/54/Geertz_Clifford_The_Interpretation_of_Cultures_Selected_Essays.pdf (Letöltés: 2017.02.04).
- Hechter, Michael – Levi, Margaret 1979 The comparative analysis of ethno-regional movements. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 2, No. 3, (July).
- Halabi, Rabah 2004 Introduction. In *Israeli and Palestinian Identities in Dialogue*. Rutgers University Press, New Jersey.
- Nadler, Arie 2004 Intergroup Conflict and Its Reduction. In Rabah Halabi ed. *Israeli and Palestinian Identities in Dialogue*. Rutgers University Press, New Jersey.

- Peres, Y. – N. Yuval-Davis 1969 Some observations of the national identity of the Israeli Arabs. *Human Relations*, Vol. 22., No. 3:219-233.
- Shils, Edward 1957 Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory. *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, No. 2:130-145.
- Suleiman, R. – B. Beit-Hallahmi 1997 National and Civil Identities for Palestinians in Israel. *Iunim Bachinuch* 4, (1):172-186.
- Tagelsir Zsófi 2009 Kuwaiti női kollégium – Muszlim kultúrák és arab etnikumok egy női kollégium életében. *Kultúra és Közösség*, 1:34-51.
- Izrael Állam Nagykövetségének honlapja <http://embassies.gov.il/budapest/AboutIsrael/Pages/About-Israel.aspx> (Letöltés: 2015.12.22).
- Neve Shalom/Wahat al-Salam honlapja <http://nswas.org> (Letöltés: 2015.12.22).

KÉT SZUKKOT,³⁸ EGY ZSINAGÓGA ÉS A HOSSZÚ ELSZAKADÁS
Példa a kutatói önreflexivitás mibenlétére egy zsinagógai terepmunka tükrében

Absztrakt

A kulturális antropológia és a néprajz társadalomkutatási érdeklődése a 20. század második felében nagy változáson ment keresztül. A nyugati világon kívüli törzsi társadalmak, illetve a paraszti társadalmak vizsgálatát felváltotta a kutató saját társadalmában található kisebb vallási és szubkulturális mikrotársadalmak analízise. A megváltozott érdeklődési kör módosította a szaktudományoktól elvárt kutatási módszereket is. A posztmodern irányzat megjelenésével az etnográfiai írás elemei is változtak: hangsúlyossá vált a kutatói önanalízis, a kritikai írásmód, a kutatói élmények értelmező vázolása a szaktudományos munkákban. Jelen tanulmányban a szerző amellett érvel, hogy a 21. század empirikus társadalomkutatójának felelőssége és kötelessége élni az önreflexivitással mint módszertani eszközzel, hiszen azáltal válhat hitelessé munkája, ha meghatározza ama szubjektív szűrő elemeit, amelyen keresztül vizsgálatait végezte. A tanulmány nagyobb részében egy konkrét kutatás utolsó szakasza – a közösségtől való eltávolodás periódusa – kerül prezentálásra az önreflexió értelmező keretei között.

Abstract

Social research interest of cultural anthropology and ethnography has gone through a significant change in the second half of the 20th century. Analysis of micro societies, small religious groups and various subcultures within the researcher's own society took the place of studies of tribal and peasant societies outside of the western world. Consequently, the new research interest modified the expected research methods of the field of studies. Along postmodernism, elements of ethnographic writings also have changed: self-analysis of the researcher, critical writing, and interpretation of researcher's experiences became emphasized in the scientific works. The author of this study argues that the usage of self-reflection as a research method is the duty and responsibility of empirical social science researcher of the 21st

38 A zarándokünnep egyike, sátoros ünnep az őszi nagyünnep idején.

century, for by identifying the subjective elements used, the researcher can authenticate his/her work. In the major part of this study, the last period of a given research – the researcher's leaving her studied community – will be presented within the framework of self-analysis.

2014 szeptemberében az ELTE Északi Tömb és a Déli Tömb közti tisztáson, egy fa árnyékában tö-rökülésben tartottuk meg a Terepmunka-technikák bevezető órát. Két oktatóm volt. Mind a ketten zsidó közösségek kutatásával foglalkoztak. Az egyikük megszólította a másikat: „Holnap lesz szimchat tóra,³⁹ ne felejtsetd el!” A következő válasz érkezett: „Tudom, de rengeteg a dolgom, nem fogok tudni menni”.

Nekem is el kellett végeznem a saját terepmunkámat ahhoz, hogy megértem, miért is hangzott a válasz olyan gondterhelten...

Bevezetés

A kulturális antropológiai társadalomkutatás legfontosabb elemeként – Malinowski nyomán – a terepmunkát, illetve a résztvevő megfigyelést említi a szaktudomány. E megismerés-mechanizmusok módszertani összetevői azonban a diszciplína fennállása óta nagy változásokon mentek keresztül. A változás-sorozat többek között annak is köszönhető, hogy a 20. század második felében új kutatási helyszínek, a törzsi társadalmak helyett a kutató saját társadalmának csoportjai kerültek a középpontba. A modernitás gondolatainak átértékelése az etnológiában is éreztette hatását: a posztmodern módosította az antropológia addigi kérdésfeltevéseit, új célokat és új eszközöket jelölve meg számára. A tudomány és az oksági viszonyok, az autoritás és az objektivitás, a pozitívizmus és a realizmus helyett az új irányzat a kutatói hang, a szubjektivitás, a párbeszéd, a komplexitás és a kritika erejét emeli ki (Lassiter 2005).⁴⁰

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem kizárólag a kulturális antropológia érdeklődési köre

39 Az őszi nagyünnepet lezáró örömmünnep.

40 Luke Eric Lassiter a Marshall Egyetem professzora tanulmányában a posztmodern antropológiai gondolkodás kimagasló alakjaira – James Clifford, George E. Marcus, Stephen Tyler – hivatkozik.

változott a múlt század közepétől: az addig ismert társadalomszerkezet felbomlása, főképp a paraszti rétegek eltűnése a néprajz társadalomkutatási érdeklődését is átformálta Kelet-Közép-Európában – „a folklór, különösen a szövegfolklór kutatása sok területen háttérbe szorult, miközben a mentalitáskutatás, a vallási élet és hagyományok vizsgálata fellendült. A preindusztriális életformák, a rurális társadalom kutatása visszaszorult, helyette a polgári korszak rétegeinek (polgárság, munkásság, értelmiség) kultúraépítési folyamatát tárta fel az etnológia” (Paládi-Kovács 2011:28).

Míg e változások előtt a két tudományág érdeklődési köre könnyebben szétválasztható, körvonalazható volt – a kulturális antropológia a nyugati világon kívüli törzsi társadalmak vizsgálatával, a néprajz mint nemzeti tudomány pedig az egyes nációk sajátosságainak kutatásával foglalkozott⁴¹ – napjainkban ilyen éles szétválasztásról nem beszélhetünk, a jelenkutatás kontextusában legalábbis semmiképp.

Látható tehát, hogy az említett diszciplínák kutatási fókuszpontja megváltozott, ezért művelőknek módszertani eszközeiket is idomítani kellett a változásokhoz. Ebből adódóan értelmezésem szerint a 21. század antropológusa vagy néprajzkutatója nem határolódhat el mereven a másiktól, hiszen kutatási területeik közeledésével módszertani eszközeik is közeledtek egymáshoz. Véleményem szerint, az interdiszciplinaritás – amely magában foglalja a jelenkor-kutatás eszközei (terepmunka, interjúkészítés, vizuális eszközök) mellett a történeti források, mikrotörténeti analízisek, esettanulmányok számbavételét – nem csupán egy klisé, hanem a hiteles és jól megalapozott empirikus társadalomkutatás záloga a 21. században.

Olvasatomban ez azt is jelenti, hogy mind a módszertani vívmányok, mind pedig a módszertani problémák, kérdések közösek – így a továbbiakban tárgyalt önreflexivitás kérdése is érinti mindkét szaktudományt.

41 Hofer Tamás 1970-ben írott *Anthropologist and Native Ethnographers at Work in Central European Villages* című tanulmányában foglalkozik a két szaktudomány összevetésével. Tárgyalja a két diszciplína módszertani sajátosságait, hiányosságait, egymásra való hatását, valamint érdeklődési területeiket. Számba veszi továbbá a kutatómunka és a tudományos produktumok természetét, az etnográfus és az antropológus sajátosságait, továbbá a célközönséget, amelynek munkáikat ajánlják (Hofer 1970). Azt gondolom, napjaink globalizáción túli világában már sokkal közelebb lépett egymáshoz a két szaktudomány, ami azt jelenti, hogy a merev „antropológus”, illetve „néprajzkutató” kategóriák érvényüket veszítették.

A posztmodern vívmánya: a kutatói önreflexivitás

A módszertani sokszínűségnek, a komplex kutatói szerepkörnek, illetve az összetett társadalmi szerkezetnek, amelyben a társadalomkutató dolgozik, szintézisként, koherens egészként kell megjelennie egy tudományos írásban – a már említett kutatói önelemzés, az önreflexió pedig ezt a célt hivatott elősegíteni.

A törzsi társadalmak antropológusa kiszakadva saját társadalmából hosszú utat tett meg, hogy megérkezzen abba a közösségbe, abba a mikrotársadalomba, ahol hónapokon, vagy éveken keresztül végezte kutatómunkáját. Kutatói pozíciója⁴² mind számára, mind pedig a kutatandó közössége számára tisztán körvonalazható volt: teljes mértékű kívülállóként, *outsider*ként érkezett meg egy messzi társadalomból, kultúrából. Adatközlőit, informátorait, beszélgetőpartnereit soha nem látta, nem ismerte, munkája befejeztével és saját társadalmába való visszatéréssel kapcsolata megszakadt velük. Ez az alapszituáció változott meg a posztmodern antropológia kibontakozásával, amikor a kutató saját társadalmának, kultúrájának kutatásával⁴³ adatközlői, informátorai és beszélgetőpartnerei ismerősei, barátai, esetenként rokonai lettek – olyan egyének, akikkel gyakran mindennapi kapcsolatban állt.⁴⁴

42 Renato Rosaldo megállapítása szerint „azt mondhatjuk, hogy az etnográfusok más kultúrák megértésekor új pozícióba helyezkednek” (Rosaldo 1989:263). A továbbiakban a kutató terepen lévő helyzetére én is a pozíció kifejezést fogom használni.

43 A saját kultúráját kutató antropológus/etnológus érintő módszertani kihívásokra reflektál Fél Edit is, aki *A saját kultúrájában kutató etnológus* című tanulmányában fejti ki, hogy egyfelől „bennszülöttként” tekint magára, hiszen honfitársai kultúráját vizsgálja, amely tulajdonképpen az ő sajátja is, másfelől azonban „idegennek” is érzi magát, hiszen a saját társadalmában az etnológus szerepében van jelen, amely mégis megkülönbözteti a vizsgált közösség tagjaitól (Fél 1991).

44 Vesna V. Godina szlovén antropológus *Anthropological Fieldwork at the Beginning of the 21st Century. Crisis and Location of Knowledge* című tanulmányában sorra veszi a különböző terep- és kutatótípusok kapcsolatát, viszonyrendszerét, kialakult módszertanuk előnyeit és hátrányait. Gananath Obeyesekere Srí Lanka-i antropológusra hivatkozva hangsúlyozza, hogy szemben az antropológiai terepmunkáról alkotott klasszikus véleményekkel, ahol a kutató idegen társadalomban dolgozik, a saját társadalmában kutató antropológus informátorai már nem kizárólag adatot szolgáltatnak neki, hanem dinamikus, interszubjektív, dialogikus kapcsolatban állnak vele (Godina 2003:475).

Mivel az antropológus és a megfigyelt közösség tagjai egyazon társadalom tagjai, elmosódik a határ a terep és a kutató magánszférája, otthona, valamint a pozíciók között (Godina 2003:479). Az otthon és a terep közti merev válaszfal felbomlása számos előnnyel bír, ugyanakkor kutatói „stresszhelyzet” is előidézhet (Agar 1980:52). A stresszhelyzet mérséklésére a posztmodern antropológia megváltoztatta az etnográfiai írás elemeit, például egyes szám harmadik személyről (amely az objektivitást, a távolságtartást volt hivatott hangsúlyozni) a személyesebb hangvételű egyes szám első személyre váltott, az objektivitást háttérbe helyezve a kutatói szubjektivitást kezdte aláhúzni: „a posztmodern kritika szerint az antropológusok sohasem voltak a kultúrák objektív megfigyelői, szubjektumuk már a terepmunka során rányomta bélyegét a megfigyelőre” (Letenyei 2012:186). Így tehát a terepmunkából megszülető posztmodern tudományos produktum fontos jellemzője, hogy „az antropológusnak nemcsak azzal kell tisztában lennie, hogy honnan jön, és mit képvisel stb., hanem írásainak (tanulmányok, monográfiák, néprajzi szösszenetek) nagy adag ön-elemzést is tartalmazniuk kell, hogy ezzel a mi és az ők közötti interakciót visszaadja. Ez a ma olyannyira ünnepezt reflexivitás elve” (Mengen 2009:151).

Az önreflexivitás elve saját antropológiai gondolkozásmódom fontos elemévé vált, ugyanis vallom, hogy egy olyan társadalomban, amelyben egy-egy egyénhez szerepek és státusok sokasága tartozik, a kutató felelőssége és kötelessége, hogy pontosan tisztázza, milyen kulturális háttér határozza meg azt a szubjektív szűrőt, amelyen keresztül a külvilág felé kommunikál egy zárt közösségről. Ugyanakkor azt gondolom, sarkalatos aláhúzni, hogy a kutatói ön-analízis a tudományos produktum része, és nem maga a tudományos produktum. A kutató feladata, hogy megtalálja azt az igen vékony határmezsgyét, amely az önreflexió mint tudományos segédeszköz – amely segíti őt, hogy hiteles képet rajzoljon a kutató közösségről –, s amely mint romantikus, érzelmdús élménybeszámoló között húzódik. Az önreflexió is egy eszköz tehát, amely a *Másik* kultúrájának megértését segíti: „A terepmunka tapasztalatról készített beszámoló olyan narratív eszközzé válhatott, melynek segítségével közvetíthetővé vált az antropológiai megértés folyamata” (Biczó 2003:254).

George E. Marcus és Michael M. J. Fischer, az interpretatív antropológia képviselői hangsúlyozzák, hogy a terepmunka az egyéni kreativitáson, személyességen, illetve a kutatói autonómián nyugvó tevékenység, amelyet megismételni nem lehet, amelynek

egyedül a kutató szemtanúja. Ezért a szerzőpáros kiemeli a kutatói önkritika szükségességét, amellyel véleményük szerint nem kizárólag a kutató kultúra sajátosságai, de a terepmunka-tapasztalatok is bemutatásra kerülnek (Marcus – Fischer 1999).

Miként Jean-Claude Schmitt a történetírásról megállapítja, hogy az nem más, mint „konstrukció, kompozíció, diskurzus, sőt leginkább reprezentációs rendszer” (Schmitt 2013:45), úgy hasonlíthatunk magunk is elmondhatunk saját tudományunkról: a közösség tagjainak identitását rajtuk keresztül mi magunk is konstruáljuk, komponáljuk, hiszen mi döntjük el, melyek azok a kérdések, amelyek alapján be kívánjuk mutatni a csoportot, diskurzust hozunk létre, hiszen munkánk bekerül a szakma vérkeringésébe. Beláthatjuk, hogy a terepkutatás nem más, mint önkényesen meghozott kutatói döntések sorozata, amelyet elsőként saját magunknak kell kritikus szűrőn keresztül vizsgálni.

E bevezető gondolatokat követően jelen tanulmány további célja, hogy két esetet, illetve a kutatás kontextusát röviden bemutatva az önreflexió folyamat egy utolsó lépcsőfokáról, a kutató és a kutató közösség kapcsolatának végéről, az elszakadás problémájáról vázoljon gondolatokat.

Szukkot egy, vagyis Szeptemberi szukkot

„Nagy izgalommal vártam a szukkotot, hiszen végre én is tevékenyen részt vehettem a közösség életében, ugyanis a szukkot sátrat, azaz a szukkot kellett díszíteni, amelyben szukkot ünnepén étkezni szokás. Előtte való pénteken be is vásároltam mindenféle kelléket, egyébként is akartam valamilyen formában adakozni, de azt hiszem ez volt a lehető legjobb megoldás. [...]

Délután háromkor, vagyis néhány perccel három után kezdjük a munkát. Áron, Dávid, Eszter és én fogunk a sátordíszítéshez. A sátorral halachikus problémák⁴⁵ vannak, mert a Dob utca emberei⁴⁶ nem megfelelőképpen rakták össze – a tetőre helyezett nádszövet dróttal van összefogva, ezért azt ki kell cserélni. Ebben nem tudok segíteni, ezért Eszterrel leülünk színezni azokat a színezőket, amiket Dávid hozott. Kiszínezzük az összes figurát, s utána a rajzokat a sátor falára ragasztjuk. Közben készíték egy-két fényképet

45 A szuka nem a vallási törvényeknek megfelelően került összeszerelésre.

46 A Visegrádi utcai zsinagóga a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez tartozik szervezeti-
leg, amelynek a Dob és a Kazinczy utca kereszteződésénél van a székhelye.

a szukkot rituális kellékeiről. Eszterrel jól elbeszélgetünk, és megmutatja az oviban készített kompozícióját a szukkoti csokorról, amelyen rácsodálkozom az óvodai jelére – a muffinra. [...]

A konyhában már várnak az esti szseudára⁴⁷ készített ételek, többek között egy jénai tálban katonásan egymás mögött sorakoznak a maceszgombócok, az apróra vágott paradicsom és más zöldségek, a gyümölcsök pedig kis tányérokból gondosan lefóliázva pihennek. A sátor lassan-lassan elkészül, s közben megérkezik Éva néni és Jákob bácsi is. Jákob bácsi nagyon boldognak látszik, ahogy látja a sürgő-forgó embereket. Áron még kivezeti a világitást a sátorba, majd letesszük az asztalokat és a székeket. Éva néni izgatottsága az ünnep sikeres lezajlása miatt felülmúlhatatlan: »fel kell vágni az almát, a poharakat ki kell tenni, nem elég a teríték, nincs elég hely az asztalon, ott a szalvéta...« és társai. Mi azért szépen megterítünk, hajtogatunk szalvétát és amennyire lehet, a szükös hely ellenére díszeket helyezünk el az asztalon. De Éva néni csak hordja a tányérokat és kis tálakat, szóval a díszek még a vacsora előtt lekerülnek. [...]

Minjen⁴⁸ nem jön össze. Nem tudom hol vannak az emberek, sajnos Varró doktor előzetes sms-ben megírta, hogy beteg és nem tud jönni. Elimádkozzák a minjen nélkül elimádkozható részeket, majd elkezdődik a szeuda. Jákob bácsi kiddust⁴⁹ mond, Áron pedig rászól, hogy jöjjön ki az erkély alól az asztal másik végéhez, mert különben nem lesz kóser a rítus. Jákob bácsi picit hibázik, de Áron és Jozsef kisegíti. [...]

Kezdődik a vacsora: barbesz,⁵⁰ tojássaláta, alma, húsvés maceszgombóccal, csirke- és gombapörkölt uborkasalátával, majd sütemény. »Ki kér még levest? Tibikém, egyen még! Ott hátul mindenkinek jutott maceszgombóc? Egyetek nyugodtan, úgy főztünk, hogy marad holnapra is!« – Éva néni nemcsak a főzést, de a felszolgálást is lelkesen menedzseli. A nők és a férfiak most két asztalnál ülnek. Mindenki dicséri Éva néni főztjét, aki elmondja, hogy saját eszközeit hozta el a zsinagógába, hogy hajnalban kelt és délután két óra már mindennel elkészült. [...]

Az étkezést a szokásos beszélgetés követi, de a nők és a férfiak elszeparálódva diskurálnak. [...]

A bencsolásra⁵¹ még annyian sem maradnak, mint amennyien az imára jöttek. Négy férfi úgy helyezke-

dik, mint a dobókocka négyes oldala, és Áron vezetésével elvégezik a bencsolást. [...]

Mindeközben bent már a mosogatás és a pakolás fázisai kezdődnek, a konyhában hatalmas a fejletlenség. Miután a férfiak befejezik, ők is csatlakoznak a pakolók táborához: behordanak mindent a sátorból, sőt még az asztalt is szétszerelik.⁵²

Szukkot kettő, azaz szukkot októberben

„5777. tisri 14-e hüvös, de napos őszi nap van. Október közepe lévén az ünnep korán, háromnegyed hat tájékán köszönt be. Nem úgy, mint tavaly, amikor a szukkot szeptember végén érkezett meg. 5777. tisri 14-én a zsinagógába indulok, hogy lássam a hónapok óta nem látott barátaimat. Barátaimat? Mikor és hogyan lettek azzá? Hiszen egy évvel ezelőtt még lelkes adatközlőim, interjúalanyaim, beszélgetőtársaim voltak. Azzá váltak egyáltalán, vagy azt csak hittem? [...]

5777. tisri 14-én a Visegrádi utcai zsinagógába indulok, első terepmunkám helyszínére. Hogy lássam a barátaimat? Hogy örüljek nekik, s hogy ők is örüljenek nekem? Hogy csökkentsem a lelkiismeret-furdalásomat, amely azóta bennem él, mióta befejeztem a kutatásom, és csak nagyon ritkán látogatom meg őket? A zsinagógába indulok, de a miértje közel sem egyértelmű. [...]

A helyzet nem változott sokat, a sül előtt pár méterre ugyanúgy jön Dávid és Eszter kézen fogva – Eszter sokat, talán öt centimétert is nött, sőt a haját is hosszabbnak látom. Bemegyünk, bent azonban nem Éva néni főz, mint tavaly, hanem Sára és Panni. Főzés közben bensőséges beszélgetést folytatnak, meg sem próbálok csatlakozni. Valamiért nem akarok. [...]

Dáviddal és Eszterrel előveszem a díszeket a dobozból, amiket még tavaly egy utcai árustól vásároltam. Eszterrel ugyanúgy leülünk színezni, ugyanúgy megnézem immáron az iskolában készített díszeit. Eszter nagyon közvetlen, úgy örül nekem, mint egy évvel ezelőtt. Aztán kimegyünk a szukába, amelyről Dávid lelkesen magyarázza, hogy idén Sándor állíttatta, és amely sokkal jobban sikerült, mint tavaly. [...]

Megérkezik Anna asszony egy hatalmas virágcsokorral, aki viszonylag új szereplő a zsinagógai történetben. A kutatásom végén kezdett a zsinagógába járni, egy keresztény, de zsidó vallás szerint élő hölgy, aki minden módon igyekszik kifejezni a közösséghez és a zsidósághoz való ragaszkodását. Lelkesen üdvözlő. [...]

A minjen összejön, így most a munkálkodás helyett bemegyek az imára. Az imán Barnabás barátánőjével

47 Ünnepi lakoma.

48 Az imádkozáshoz szükséges tíz felnőtt férfi közössége.

49 A szombat és az ünnep megszentelése egy pohár bor fölött elmondott áldás által.

50 A péntek esti és ünnepi étkezések előtt megáldott kalács.

51 Az étkezés utáni áldások elmondása.

52 Részlet a *Terepnaplóból* (2015. szeptember 27.)

elgyedem beszélgetésbe, akinek elmesélem, miért is vagyok itt, hogyan is zajlott a kutatás. Az imát követően a többiekkel a szukka felé veszem az irányt. Biztos vagyok benne, hogy nem szeretnék vacsorázni, mert haza kell mennem vidékre, most nincs lehetőségem a városban aludni, mint tavaly. [...]

Mindenki vassaláshoz⁵³ áll sorba. Én nem szeretnék vassolni, hiszen eddig sem tettem. Jozsefészreveszi, hogy nem állok sorba és kérdőn rámnéz: »nem elég, hogy már nem jársz hozzánk, vassolni sem vassolsz?« Elszégylem magam, pedig nem kellene. Végül vassolok, majd azt követően én is beállok az állva étkezők közé, de csak a háttérben meghúzódva. Nem úgy, mint tavaly, amikor az asztalnál ültem a lányokkal és minden fogást megkóstoltam. Most, egy fél tojáskrémes barbesz után távozom Sándorral a 75-ös trolihoz...⁵⁴

Egy zsinagóga: a Visegrádi utcai zsinagóga

2015-ben végeztem tíz hónapos terepmunkát a Visegrádi utcai zsinagóga közösségében. Kulturális outsiderként (más vallású) érkeztem a közösségbe, amelynek köszönhetően a megismerési folyamat több speciális szakaszán is keresztül kellett mennem. Kívülállóságom pozícióból is adódott, hiszen a kezdetektől jeleztem kutatói szándékaimat a közösség felé.⁵⁵

Tíz hónapon keresztül a lehető legtöbb sábeszi imán és ünnepen igyekeztem részt venni, amelynek folyamán a közösség számos tagjával közvetlen interakcióba kerültem. Célom volt, hogy intellektuális érdeklődésemet kielégítve megtudjam, mit jelent a zsidó identitás a közösség tagjai számára. A kutatás folyamán megfogalmazódott új céljaimat a közösség jelölte ki, a közösség, ahol már több mint egy éve befejeztem a terepmunkámat, de mégis hatással van az életemre, a zsidóságról való gondolkozásomra...

De miért?

53 Rituális kézmosás.

54 Feljegyzés (2016. október 16.).

55 Agar szerint egy fontos metodológiai és etikai kérdés annak tisztázása, hogy milyen céllal érkezik meg a kutató a közösségbe. Az „én-bemutatásnak” (presentation of Self) több esetét is szemlélteti, majd hangsúlyozza, hogy milyen sok múlik a megfelelő szavak és szituáció megtalálásán (elképzelhető például, hogy a közösség nem érti meg, mit jelent az „antropológia” kifejezés) (Agar 1980). Az én esetemben a bemutatkozás fokozatosan, beszélgetőpartnerről beszélgetőpartnerre történt, ugyanakkor az idő múlásával a közösség tagjai egymással is megosztották, hogy ki vagyok és mit szeretnék.

A kulturális antropológiai kutatómódszertan – s ezzel együtt minden empirikus társadalomkutatáson alapuló diszciplína, így a néprajz, bizonyos szempontból a szociológia – esszenciája a kutató személyes jelenléte egy választott közösségben. Ebből kiindulva kiemelendő, hogy az ilyen kutatás a kutató és az egyén személyes találkozásán alapszik: emberek találkozásáról van tehát szó, akik különböző minőségben találkoznak. Emberek, mögöttük történetek, élmények, habitusok. Ez a közvetlenség számos előnyt, de megannyi veszélyt is magában rejt.

Szükséges megemlíteni többek között a szubjektivitás-objektivitás problémáját (a kutató megtalálja-e az egyensúlyt saját szubjektív szűrője és az értelmezés objektivitása között), a kutató identitásválságának, valamint állandó szerepkonfliktusainak kérdését (hiszen nem mindig egyértelmű, hogy kutatói minőségét vagy saját identitását hangsúlyozza a résztvevő megfigyelés egy-egy szituációjában). Rezsőházy Rudolf szerint „különösen a részt vevő megfigyelőt fenyegeti az a veszély, hogy olyan sikeresen beépül a közösségbe, hogy elveszíti tárgyilagosságát” (Rezsőházy 2016:34).

E ponton visszautalnék a bevezető gondolatokban elhangzottakra: a saját társadalmát kutató antropológus dilemmáira. Bár a zsinagógai közösségbe kulturális kívülállóként kerültem, hiszen a zsidósághoz sem vallási, sem családi kötődésem nem volt, bizonyos szintű befogadottá, „kvázi-insiderré” váltam.

Mivel a közösség számos tagjával jó ismeretségi viszonyba kerültem – hiszen közös kulturális érdeklődésünknek megfelelően rendezvényeken is találkoztunk –, immáron engem is érintenek bizonyos szinten a „benszülött antropológusra” vonatkozó nehézségek. Nehézségek, amelyek szerint a kutatás nehezen lezárható a fizikai közelség miatt, az állandó kapcsolat, az online felületeken való érintkezés, egymás tevékenységének követése, levelezések által. E tényezők pedig még a kutatás lezárása után is kérdéseket vetnek fel: van-e bármilyen felelőssége a kutatónak a kutatást követően a közösség tagjaiért? Jelen kell-e lennie a kutatást követően is a közösségben? Tartozik-e bármivel a közösség tagjainak? Mi történik, ha befejezte a közösség tagjainak „kikérdezését”?⁵⁶ Egyáltalán mi volt a célja a „kikérdezésnek”?

56 A kifejezést átvettem a szukkoti szituációból, amelyben „kikérdezéssel” „vádoltak”.

Két szukkot, egy zsinagóga – avagy az elszakadás dinamikus íve

E kérdések megfogalmazása mentén álláspontom szerint a terepmunka kutatómódszertani tanulságait boncolgatva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a részleteket, amelyek a közösségtől való elszakadásról, a közösséggel való kapcsolat-lezárásról szólnak. Az eddigiekben e probléma tárgyalásának előzményeit igyekeztem vázolni a két bemutatott eset és a kutatási kontextus kapcsán. A továbbiakban arra helyezem a hangsúlyt, hogy az elszakadás jelenségét értelmezzem, amely a terepmunka során gyűjtött adatokon és információkon alapuló tudományos produktum létrehozásának elsőszámú feltétele.

Terepmunkám egyik legfőbb tanulsága, hogy a hiteles etnográfiai írás, a *Másikról* való értekezés feltétele a tőle – azaz a kutatott közösségtől – való eltávolodás.⁵⁷ Zsinagógai kutatásom közel egy teljes zsinagógai évet, tíz hónapot kísért végig. Teljes kívülállóból lettem a zsinagógai imák résztvevője, kiddusok segítője. A tíz hónap alatt mind a közösség, mind pedig a kutató párhuzamosan megkonstruált egy neki tetsző képet a másíkról. A kutató „érdekladyként”⁵⁸ készítette interjúit és feljegyzéseit annak reményében, hogy minél teljesebb képet festhessen meg a közösség működéséről, a benne kirajzolódó identitások mibenlétéről. Mindeközben a közösség hozzászólt a kutatói jelenléthez, s egy potenciális tagját kezdte látni az érdekes idegenben.

A közeledés, az egymásra találás igen produktív hatást képes gyakorolni a kutatásra: e periódusban a közösség már befogadta a kutatót, a tagok szívesen beszélgetnek vele, sőt, különböző feladatokkal is ellátják. Ugyanakkor teljes mértékben ignorálják az ő valódi célját. Újonnan érkezőknek elmondják,

57 Johannes Fabian *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object* című munkájában egy egész fejezetet szán annak a kapcsolatnak a tárgyalására, amely az idő és az írás, illetve a *Másik* antropológiai megismerése között fennáll. Vidacs Bea tanulmányában hivatkozza Fabian gondolatait: „A kutatási eredmények feldolgozása során azonban az antropológus valamiféle térbeli és időbeli távolságot hoz létre, amivel valójában a közte és az adatközlői között fennálló egyidejűséget «coevalness» tagadja meg és nyomja el, s ennek következtében adatközlőinek a státusza megváltozik: a kutatás alanyaiból a kutatás tárgyaivá válnak” (Vidacs 2009:141). Úgy gondolom azonban, hogy ez a „megtagadás”, illetve „elnyomás” olyan lépése a kutatómunkának, amelyet elemzői perspektívából szükséges lépésként kell tekintenünk.

58 A kifejezést a zsinagóga egy tagja használta egy nekem címzett üzenet megszólításaképp.

hogy „ő most a szakdolgozatát írja, és ezért van itt”, de a gyakorlatban megfélekednek róla, és a közösség természetes tagjaként kezelik. Ez ellen a kutató sem tud mit tenni, hiszen ha folyamatosan a kutatói címkét helyezné magára, állandó határt húzna saját maga és a közösség tagjai közé – ami pedig nagyban sértené és nehezítené a résztvevő megfigyelést. Így tehát a szereplők folytatják a konstrukciós játékot, de azt, hogy meddig tartson a játék – úgy tűnik – a kutató határozza meg...

A kulturális antropológiai terepmunkából származó adatok, információk feldolgozása, azaz a tudományos produktum létrehozása nem jöhet létre – hitelesen legalábbis semmiképp – a konstrukciós játék megszakítása, azaz a terepről való (időszakos vagy akár végleges) távozás nélkül. A távozás mikorjáról és hogyanjáról tehát a kutató dönt (kivéve, ha valamilyen rendkívüli eset miatt ki nem utasítják a közösségből).

A távozás pillanata a kutató számára feszültségteljesebb, hiszen saját munkamenetével egyedül ő van tisztában: egyedül ő tudja, hogy a terepmunka utolsó napjával egy időszak lezárulni látszik, immáron egy új periódus – a feldolgozás, az írás – kezdődik, amely nem történhet meg a folyamatos jelenlét megszakítása nélkül. A megszakítás, az eltávolodás által nyílik lehetőség a személyekre, az eseményekre, az átélt élményekre és természetesen saját magára felülről, elemzői perspektívából tekinteni. Ebből a belső kutatói igényből azonban a közösség tagjai mit sem érzekelnek: számukra a kutató egyszerűen eltűnik, hiszen „már jól kikérdezett mindenkit”. Ha úgy tetszik, elmúlt az érdeklődés, ami ott tartotta, így továbbállt.

A tudományos produktum (mesterképzéses szakdolgozat) létrehozását követően többször visszatértem a súlba⁵⁹ a kíváncsiság, az érdeklődés, a lelkiismeret kíséretében. Szinte minden visszatérésem csak erősítette az ambivalens érzéseket, hiszen már nem kutatóként, hanem magánemberként tértem vissza. Ezt a különbséget, ezt a váltást azonban csak én észleltem. Ahogy ránéztem a súl tagjaira, dolgozatom szereplőit láttam, a rítusban a dolgozatom keretét. Minden egyes visszatérésemkor beszélnem kellett saját magammal, hogy hagyjak fel a mentális jegyzeteléssel, a történések értelmezésével, hiszen már befejeztem a munkámat. Ez a szemléletváltás a sajátom volt, megérteni senki sem érthette, így ismét kívülállóként, úgymond vendégként éreztem magam. A vendégpozíciót csak erősítette bennem, amikor új emberek, új beszédtemák ke-

59 A zsinagóga másik megnevezése.

rültek előtérbe. Radcliffe-Brown szerint „egy organizmus élete során struktúrája állandóan megújul; és a társadalmi élet, hasonlóképpen állandóan megújítja a társadalmi struktúrát” (Radcliffe-Brown 1952:423). S valóban, zsinagógái jelenlétemmel, sőt eljövetelemmel én magam is a társadalmi struktúra alakítója voltam, s a további strukturális változásoknak már nem voltam tanúja – ebből is adódhatott újdonsült idegenségérzetem.

A két szukkoti rítus vizsgálásánál is jól látszik az ambivalencia: az első esetben a megismerés, a részvétel vágya, az új arcok és szerepük felfedezése, feltérképezése, az ismeretek, az információk utáni mérhetetlen szomj, és a különleges pozícióban való lubickolás, amelynek fő eleme már a befogadottság volt, motivációval töltött el. Minden egyes cselekvésben és beszélgetésben egy-egy új lehetőséget láttam, hogy többet és többet tudjak meg a közösségről. Ahogy Eszter rajzolás közben a héber alefbet elemeit sorolta, ahogy Éva néni gondosan ügyelt az ünnepi gyertya meggyújtására, ahogy kiküldték az erkély alatt kiddust mondó Jákob bácsit a sátor másik részére – mind-mind információ volt számomra, amelyet fokozatosan beépítettem a közösségről és zsidóságról való tudástáramba.

A közösség a tudta nélkül formált engem. Sőt, én sem észleltem – csak később – ezt a formálódást. Új kérdések megfogalmazására sarkallt, gondolkodásomnak és intellektuális kíváncsiságomnak új irányt adva – a második szukkoti eset kapcsán már e továbblépés igénye érződik. Valóban, „kikérdeztem” a közösséget, és a további rendszeres jelenlétre már nem volt, nincs motivációm. A közösség, ahol tíz hónapot töltöttem, a magyarországi zsidóság csak igen kis szeletét mutatja nemcsak létszáma, de mentalitása, hagyománya, rítusrendszere miatt is – s én a második szukkoton már a többi szelet megkóstolásáról ábrándoztam.

Visszatérésemet szó nélkül soha nem hagyták, azonban a kedves szavak mellett az iróniába burkolt számonkéréssel is – vagyis, amit én annak aposztrofáltam – több esetben találkoztam. A vassolást soha nem tartottam be igazán, nem egyszer megtörtént, hogy nem vassoltam – illetve nem csináltam úgy, mintha vassolnék – az étkezések előtt. A második szukkoti esetben a vassolás aktusának elmulasztása annak tudatában, hogy „elhagytam” a közösséget, kihágásnak tűnt Jozsef szemében, pedig elképzelhető, hogy előtte észre sem vette volna.

Továbbá, többször találkoztam azzal a kérdéssel, hogy „ugye másokhoz tetszik már járni Katika” – ez esetekben a magyarázkodás, a feladatom elvégzésé-

re való hivatkozás teljesen eredménytelennek tűnt. Tamás, aki azt sem igazán tudta, hogy mit tanulok, mivel foglalkozom, rendre feltette ezt a kérdést. Az ő szavai mentén fogalmazódott meg bennem először a „megcsalás” problémája. Megcsaltam-e a közösséget, amely befogadott, választ adott számos kérdésemre, inspirált és tovább irányít(ott) a zsidóság megismeréséhez vezető úton?

Terepmunkám befejeztével, a tudományos írásos produktum, a szakdolgozat megírásával és a zsinagógába való többszöri visszatérésemmel számos módszertani kérdés vetődött fel: mi a közösség haszna a terepmunkából? Egyáltalán kell-e hogy számukra haszna legyen? Meg lehet-e jobban határozni a szerepeket? Hogyan lehet résztvevő megfigyelést végezni úgy, hogy se a kutató ne akarjon ténylegesen a közösség tagjává válni, de a közösség se könyvelje el tagjaként? Milyen felelőssége van a kutatónak a kutatást követően, immáron magánemberként, a közösségért? Mi a közösségtől való elszakadás legjobb módja? Van-e ilyen egyáltalán?

Ha a választ kívánok adni saját kérdéseimre, mindenekelőtt azt hangsúlyoznám, hogy a közösségtől való elszakadást ugyanolyan liminális⁶⁰ állapotnak tekintem, mint a csoportba való beilleszkedést. Hasonlóképp jellemzi mindkét periódust a jövővel kapcsolatos bizonytalanság, az állandó kérdések megfogalmazása, s talán, ami a legfontosabb – a „sem itt, sem ott” érzése. Míg azonban az idegenből „kvázi-befogadott” válás előremutató, felfelé ívelő folyamat, az elszakadás egy látszólag biztos állapotból a bizonytalanba vezető út első lépése.

A liminális állapotnak véget kell érnie, azaz, a kutatónak le kell zárnia a kutatást. Tudatosítania kell magában, sőt, emlékeztetnie kell magát, hogy kutatói szándékát soha nem titkolta, mi több, mindig fel is vállalta. S ha ez valóban így történt, miért tartozna felelősséggel a közösségért munkája befejeztével? A kutatónak talán nincs felelőssége, de az egyénnek viszont van. Emlékezzünk vissza, mit is értettünk kulturális antropológia vagy néprajz alatt a bevezető gondolatokban? Mindkét diszciplínát személyes találkozásokon alapuló tudománynak fogadtuk el. *Emberek találkozásáról van tehát szó, akik kü-*

60 Arnold van Gennep elméletét továbbgondolva Victor Turner az átmeneti rítusok kapcsán kifejti a határhelyzeti (*liminális*) fázisban lévő személyekre (akik együttesen *communitast* alkotnak) jellemző tulajdonságokat. Ennek alapján „a liminális személyek sem itt nincsenek, sem ott, a jog, a szokás, a konvenció és a szertartás által kijelölt és elrendezett pozíciók közties területén helyezkednek el” (Turner 2002:108).

lönböző minőségben találkoznak. Emberek, mögöttük történetek, élmények, habitusok. És érzések, érzelmek. E tényezők azonban már a tudományos megismerés és a kutatói munka határain túl mozognak, így az érzésekből és érzelmekből adódó problémák megoldásában nem segít a tudomány és a kutatói attitűd – helyette azonban segít az egyéni lelkiismeret...

Összegzés

E rövid tanulmány célja az volt, hogy az antropológiai és a néprajzi paradigmaváltások és kutatómódszertan-változások mentén a kutatói önreflexivitás tudományos kontextusba beágyazása mellett érveljen egy terepmunka-kontextus és két terepmunka-esemény vázolásán keresztül. A kutató közösségtől való eltávolodásának problémája került a középpontba azért, hogy szemléltetésre kerüljön: a posztmodern és az azon túli terepmunka nem egy statikus folyamat, amelynek könnyen meghatározható eleje és vége volna, szereplői nem egyszerű interjúalanyok, adatközlők és kutatók. Egy olyan folyamat, amelyben pozíciók változnak és cserélődnek, idegenből befogadott, befogadottból vendég lesz, egy olyan folyamat, amelyben az egymásról alkotott mentális konstrukciók alkalomról alkalomra változnak.

Talán érhet az a vád, hogy egy pseudo-problémát választottam, amelyet saját magam hívtam életre – emóciókra alapozva. Lehet, hogy így is van. Valószínűleg a feltett kérdéseimre nincs sem egzakt válasz, sem pontos recept, de talán nem is szükséges, hogy legyen. Mivel mindannyian más koncepciókkal és elképzelésekkel rendelkezünk a terepmunkát illetően, az más kérdéseket és problémákat vált ki az egyes kutatókban. Így teremti meg ki-ki a saját antropológiáját, alternatívákat mutatva arra, hogy mit tart munkának, az empirikus társadalomkutatás, az etnográfiai írás céljának és értelmének – a felismerések pedig egyenként gazdagítják azt a tapasztalatkészletet, amellyel a szakma új irányokat véve tovább fejlődhet.

Felhasznált irodalom

- Agar, Michael H. 1980 *The Professional Stranger*. Academic Press, New York.
- Biczó Gábor 2003 *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Antropos, Debrecen.
- Fél Edit 1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia*, 102 (1–2):1–8.

- Godina, Vesna V. 2003 Anthropological Fieldwork at the Beginning of the 21st Century. Crisis and Location of Knowledge. *Anthropos*, 98 (2) 473–487.
- Hofer, Tamas 1970 Anthropologist and Native Ethnographers at Work in Central European Villages. *Anthropologica*, 12 (1) 5–22.
- Lassiter, Luke Eric 2005 Collaborative Ethnography and Public Anthropology. *Current Anthropology*, 46 (1) 83–106.
- Letenyi László 2012 *Kulturális antropológia. Elmélet-történet*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Marcus, George E. – Fischer, Michael M. J. 1999 *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Menget, Patrick 2009 Kalandozás a posztmodern antropológia területére. In Vargyas Gábor szerk. *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 149–160.
- Paládi-Kovács Attila 2011 A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei. In Uő szerk. *Magyar néprajz nyolc kötetben I/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–125.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 A társadalmi struktúráról. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 419–434.
- Rosaldo, Renato 1989 A bánat és a fejedelmek öröngésének kapcsolata. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Antropos, Debrecen, 257–278.
- Rezsőházy Rudolf 2016 *Bevezetés a társadalomtudományok módszertanába*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Schmitt, Jean-Claude 2013 *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Turner, Victor 2002 *A rituális folyamat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vidacs Bea 2009 Az etnográfától az antropológiáig: megjegyzések a terepmunkáról. In Vargyas Gábor szerk. *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 138–148.

AZ AUTENTICITÁS KÉRDÉSE AZ ÚJTÁLTÓSSÁGBAN

Absztrakt

Tanulmányomban az újpogányság egy magyar irányzatát, az *újtáltosságot* vizsgálom arra fókuszálva, miként viszonyulnak az autenticitás kérdéséhez. A kurrens, elméleti megközelítésű irodalmakból kiindulva azt mutatom be, hogy a szerzők által megfogalmazott gondolatokat miként lehet értelmezni az újtáltosság példáján. Ennek eredményeként megállapítható, hogy az újtáltosság, ellenkultúra-mivolta miatt, dichotómiák mentén érthető meg leginkább, így az autenticitás ideálja is a többségi társadalom, illetve a globalizált világ ellenében fogalmazódik meg.

Abstract

In my paper I examine one of the Hungarian streams of neo-paganism called *újtáltosság*, focusing on the question of what their attitude towards authenticity is. Based on current theoretical literature, I present how the different theoretical approaches can be understood in my subject. As a result it can be said that *újtáltosság* – being a counter-cultural movement – is best understood along dichotomies, thus the idea of authenticity is formulated against the mainstream society and the globalized world.

Az *újtáltosság*⁶¹ napjainkban olyan téma, amellyel valamilyen szinten mindenki kapcsolatba

61 Újtáltosság alatt az újpogányságnak egy speciális magyar irányzatát, értem mely a magyarság kereszténység felvételét megelőző hitvilágának sámánisztikus, vélt és valós elemeit tudatosan éleszti újjá napjainkban, s adaptálja azokat a modern korhoz (Illés 2015:232). Az újtáltosságban a hitvilág és a gyakorlatok alapját a magyarság kereszténység felvételét megelőző világnézetére vonatkozó, (szak)irodalomban megtalálható ismeretek alkotják. Ezekben a csoportokban arra törekednek, hogy a táltosok feltételezett kontinuos hagyományát ápolják. Habár különböző csoportok és egyének különbözőképpen látják az újtáltosságot, abban szinte mindenki egyetért, hogy az „ősmagyar vallás” nem szűnt meg létezni, hanem titkosan továbbadva napjainkig fennmaradt. Mindazonáltal nem lehet egyféle újtáltos világnézetet megállapítani, hiszen nem dogmatikus, így ebből kifolyólag az újtáltosság követői egyénileg alakítják ki nézeteiket, szabadon válogatva különböző vallási tradíciók és irányzatok kínálatából.

került – vagy a médiából vagy ismeretségi köréből –, s egyre több olyan tudományos igényű munka jelenik meg, amely segít megérteni e jelenség működését. Visszatérő kérdésként jelent meg saját kutatásom során az autenticitáshoz való viszony, amellyel kapcsolatban számos érdekes kérdés merül fel: Kit és miért tartanak hiteles táltosnak? Az újtáltosságban melyik hagyományt tartják annak követői autentikusnak és miért? Hogyan lehet szerintük ezeket megőrizni „eredeti” formájukban? Jelen dolgozatban e kérdések elméleti hátterét vázoló fel, főként a kulturális antropológia, a folklórisztika és a szociológia kurrens irodalmait felhasználva.

Elsőre azt gondolnánk, hogy az az autentikus, ami bizonyítottan „igazi”, „hamisítatlan”, valóban létező/létezett hagyomány pontos követése.⁶² Azonban már maga a hagyomány is problémás fogalom, értelmezése időről időre módosul, és az autenticitást is különféleképpen közelítik meg a társadalomtudományokban.

A néprajztudomány az ősi, eredeti, autentikus néphagyomány kutatásán alapuló tudományként jött létre. A hagyományt ekkor úgy értelmezték, mint ami a múltból maradt a jelenkorra, és az eltűnés fenyegeti, ezért tehát védelemre és megőrzésre szorul. A hagyományokra mint az autentikus etnikus identitás forrására tekintettek. A folklór és tárgyi kultúra felgyűjtése során ezeknek azon autentikus esszenciáját akarták megőrizni, amelyet elképzelésük szerint a modernitás megszüntetett. Ezt az elképzelt népi kultúrát tulajdonképpen magának a nemzetnek a gyökereként látták (Bendix 1997).

A hagyomány a múlt jelenben való autentikus folytatásaként való felfogása az 1980-as években vált vitatottá. Eric Hobsbawm (1983) ekkor mellett érvelt, hogy minden hagyomány kitalált, a nemzetépítés folyamatában jön létre. Benedict Anderson (1983) közösségre vonatkozó elmélete szintén hozzájárult a hagyomány fogalmának újragondolásához. Szerinte a közösségek sokkal inkább elképzelték és társadalmilag konstruálták, nem pedig kontinuos etnikus kötelekeken alapszanak.

62 Ezt a meghatározást Vannini és Williams „realistának” nevezi (Vannini – Williams 2009:2).

Nezar AlSyyad szerint a globális kulturális szupermarket elmélete⁶³ további kételyeket vetett fel a hagyomány stabil hivatkozási alapként való felfogásával kapcsolatban. AlSyyad hangsúlyozza, hogy a jelenlegi globalizált világban fontos, hogy a kultúrára úgy tekintünk, mint amelyet ugyanúgy alakít az állam és a piac is. Egyesek számára a hagyomány a kultúrához hasonlóan döntés kérdésévé vált, mivel ebben a globális szupermarketben mind az információ, mind az alternatív identitások elérhetőek. Világszerte az emberek egyre gyakrabban azonosulnak egynél több hagyománnyal és identitással. Tehát nem a hagyomány maga szűnt meg létezni, csupán az az elképzelés, hogy a hagyomány az autenticitás előfeltétele, illetve hogy egy sajátos kulturális jelentés hordozója. Azok az elképzelések már nem érvényesek, miszerint a hagyomány helyhez és időhöz rögzített fogalom, egy statikus mérvadó hagyaték, és az emberek bizonyos csoportja által birtokolt örökség.

Az újtáltosságban mindazonáltal a hagyományt nem így értelmezik, hanem folyamatosnak, örökön létezőnek tekintik. Ebben a megközelítésben az identitás és a hagyomány is egységes és nem-létrehozott, illetve egy meghatározott csoport születéstől meglévő joga és tulajdona. Jenni Rinne az észt újpogányságot vizsgálva rámutat, hogy ebben a kontextusban a hagyomány adja meg az életvitel és a világnézet egy olyan vázát, mely egyfajta folytonosságot képvisel egy etnikus csoport körében kialakított hellyel és nyelvvel (Rinne 2016:142).

Az autenticitás egy társadalmi konstrukció és egy értékelő koncepció – mondja Vannini és Williams – és olyan tulajdonságok összességére utal, amelyekre az emberek egy meghatározott időben és helyen ideálként tekintenek (Vannini – Williams 2009:3).

Mit jelent ez a gyakorlatban? A megfelelő hagyományokat ki kell választani, és dönteni kell ezek autentikus kivitelezési formájáról. Amikor pl. egy dobkör⁶⁴ Facebook-csoportjában a vezető többször

63 AlSyyad 2004:1-28. Továbbá Gordon Mathews szerint a korábbi kultúrafelfogást, mely a kultúrát az emberek életmódjaként értelmezi, ötvözni kell egy ennél jelenkoribb koncepcióval, mely szerint a kultúra „a globális kulturális szupermarketből elérhető információk és identitások összessége” (Mathews 2000:1).

64 A dobkörök az újtáltos kultúra egyik alapvető közösségi rendezvényei. Ennek során a résztvevők dobokkal, csörgőkkel, egyéb hangszerekkel zenélnek a dobkör vezetőjének irányításával. Célja a módosult tudatállapot elérése. A dobkörök keretében gyakran különböző szertartásokat is tartanak, illetve a résztvevői kör egyéb közösségi rendezvényeken, alkalmakon is együttesen részt vehet.

felhívja a tagok figyelmét arra, hogy csak olyan tartalmakat tegyenek közzé, amelyek megfelelnek az „ösmagyar” világnézetnek és tematikának, az ezotériát pedig mellőzzék, egy ilyen értékelést és ideálkép kialakítását figyelhetjük meg. Csak annak van helye, amely egy meghatározott kategória szerint autentikusnak tekinthető. Vagy megemlíthetnénk az arra való törekvést, hogy az idegennek vélt szavaktól megtisztítsák a magyar nyelvet. Egyik interjúalanyom a beszélgetés során ahányszor valamilyen idegennek hangzó szót használt, felhívta rá a figyelmet, mintegy tudatosítva, hogy tisztában van azzal, hogy nem felel meg az elképzelt ideálnak, de tudja, melyek ennek a szabályai. Hiszen az újtáltos kultúrában a magyar nyelv szinte szakrális erővel bír, autenticitása megkérdőjelezhetetlen. Ez a nyelv elképzelésük szerint magában hordozza a magyar nép tudását és lelkiségének esszenciáját, tehát az idegen eredetű kifejezések csak a tisztaságát és autenticitását rontják.

Rinne, Charles Lindholmra hivatkozva, azt mondja, hogy az autenticitást kétféleképpen lehet megközelíteni és megélni: közösségi és egyéni szinten. Egy közösség akkor lehet autentikus, ha az eredete visszakövethető, illetve ha a közösség tagjai olyan hagyományokat követnek, amelyek e közösségen belül jöttek létre. Az egyének akkor autentikusak, ha hűek a gyökereikhez, vagy ha tanításaik életvitelükben is megnyilvánulnak. Mindazonáltal számos formája lehet az autenticitás megélésének és ezek keveredhetnek is (Lindholm 2008:2, hivatkozva: Rinne 2016:143).

Hogyan értelmezhető ez az újtáltosság kontextusában? Tapasztalataim alapján azt lehet mondani, hogy tényleges közösségek nincsenek az újtáltosságban. Ezeket a csoportokat a közös érdeklődés és a közös tudás (iránti vágy) tartja össze. Hitelesnek vélt források és kiadványok alapján olyan hagyományokat igyekeznek követni, illetve azt tekintik autentikusnak, amelyeket nem az adott közösség hozott létre, hanem amelyeket az elképzelt nemzetközösség gyakorolt a romantikus homályba vesző múltban.

Arra már nehezebb választ adni, hogy milyen esetben fogadnak el egy személyt autentikusnak. A mai táltosoknak nem kell rendelkezniük a táltos néphitből ismert megkülönböztető testi jegyeivel vagy akár elhivatással ahhoz, hogy hitelesnek fogadják el őket. Mindazonáltal élettörténetük elmesélésekor meg-megemlítenek ehhez kapcsolódó történeteket, mintegy igazolva táltos mivoltukat, habár a körjük szerveződő csoport mindezt nem tartja

általában fontosnak. Ebben az esetben is felmerül az önazonosság kérdése,⁶⁵ hiszen általában válik hitelessé például egy dobkör vezetője, hogy nem „vizet prédikál”, hanem tanításai szerint él ő maga is. Azt tartják egyesek hiteles vezetőnek, akinek tudása kiemelkedik, aki nem „hirdeti” magát, nem a nyereszkedés a célja. Ezek mellett sokat számít a karizma, a személyiség is, hiszen leginkább szimpátia alapján döntenek az emberek, melyik vezető mögé sorakoznak fel. A jelenkori városi táltosok autenticitása nem függ isteni beavatottságuktól, sokkal inkább gyakorlataik, tanításai és karizmatikus személyiségük függvénye. Követők szemszögéből a különleges személyiség és a jó szándék teszi hitelessé a táltost. Az autenticitását gyakran megkérdőjelezzük, amikor láthatóan pénzügyileg profitálnak a táltosságból, illetve elveszíthetik tiszteletüket sokak szemében, ha nagy népszerűsége tesz nekik szert. Ezek a csoportok erősen fluktuálódnak, nincs szükség beavatásra, és az erős elköteleződés sem elvárt általában. Mindazonáltal az újtáltosság központibb alakjai köré kicsi, de elhivatott csoport szerveződik.⁶⁶

Jenni Rinne PhD-értekezésében Margaret Wetherell nyomán az autenticitás érzését érzelmi mintázatként értelmezi. Ez az érzelmi mintázat ebben az esetben úgy fogható fel, mint egy „érzés”, amely az autenticitás személyes érzetként interpretálható. Ez szorosan kötődik ahhoz, miként kell a szerző által vizsgált észtt újpogányságban a hagyományokat gyakorolni, nemcsak a közösségi, hanem az egyéni szinten is. Wetherell szerint az érzelmi mintázatok terelhetik az emberek motivációit és irányíthatják az életben hozott döntéseiket. Rinne rámutat, hogy az általa vizsgált közösségben az embereket a hagyományok gyakorolásán keresztül megélt személyes autenticitás érzése motiválja (Wetherell 2012, hivatkozva Rinne 2016:149).

Már Tanya Lurhmann felhívta arra a figyelmet 1991-ben, hogy a modern mágikus gyakorlatokra alapvetően jellemző, hogy az ezek felé forduló emberek erős érzelmi töltetű vallásos élményt keresnek, és nem pedig vallást (Lurhmann 1991:337). Ennek tükrében értelmezhető a Rinne által felvetett

65 Erről lásd Vannini – Burgess 2009:104.

66 Jelenleg az újtáltosságnak körülbelül 4-5 központi alakja van, habár nehéz ezt pontosan felmérni. Közülük van, aki jól ismert ebben a közegekben, s sokan követik tanítványként vagy érdeklődőként, mások csak kisebb csoportot alakítottak eddig ki. Az ismertebbek közül ketten is hangsúlyozták a velük való beszélgetés során, hogy széleskörűen elfogadott táltos avatta fel őket, ezzel legitimálva táltosságukat.

gondolat is. Az adott újpogány közösségben vallási élmény megélésével, illetve ebben az esetben az autenticitás megélésével járó érzelmi többletet keresik. Az újtáltosság iránt érdeklődő emberek többször fogalmazták meg, hogy hosszabb-rövidebb keresgélés után találtak rá erre az útra, amelyet utána sajátjuknak, igazinak éreztek. A megtalált irányzathoz köti őket az a közösségi érzés, amely az értékek azonos látásmódjából fakad. Attól lesz autentikus számukra az irányzat, mert abban mindenki számára ugyanazt jelenti az autenticitás, ami érzelmi többletként kiemeli a más, kipróbált, vagy a vallási piacon elérhető vallási és spirituális irányzat közül.

A saját út megtalálása gyakran egyfajta otthonosság érzését adhatja az egyénnek. Az újtáltosság kapcsán ezt azért is fontos kiemelni, mivel leginkább ellenkultúráként jelenik meg. Mivel szemben fogalmazza meg magát? A globalizációval szemben a lokalitást, a modernizációval szemben a tradicionalitást, a liberális értékekkel szemben a konzervativitást, a Nyugattal szemben a Keletet tartják sajátjuknak.⁶⁷ A jelenkori globalizált világban az általuk stabilnak és változatlanul tartott hagyományokhoz nyúlnak vissza.⁶⁸ Amit Jenni Rinne megfogalmaz az észtt újpogány közösség kapcsán, megfeleltethető az újtáltosságra is. Az a törekvés, hogy a hagyományokat autentikus formájukban megőrizzék, egyes esetekben hozzájárul az autenticitás személyes érzetéhez. Ez úgy értelmezhető, mint egy olyan stabil identitás keresése, amely etnikus és leszármazási alapokon, illetve azon a

67 Az újtáltosságtól elválaszthatatlan egyfajta mítoszképző folyamat. Bali János 2014-es tanulmányában az „ösmagyar” mítoszképzés kialakulásának társadalmi hátterét helyezi a vizsgálat középpontjába. Kiindulása, hogy az ösmagyar mítosz és kultúra kortárs revitalizációja egy jól megragadható kulturális-ideológiai folyamat eredménye. Rámutat, hogy korunk mítoszképző folyamatának egyik alapvető funkciója a különböző társadalmi csoportokkal („Nyugat”, Európa, Európai Unió, globalizáció, liberális és baloldali csoportok) való ideológiai szembenállás kifejezése (Bali 2014:25).

68 Pertti Anttonen ezt a jelenséget a kulturális veszteség érzéseként tárgyalja, amelyen a folklorisztika is alapul. A kultúra modernné válása miatt kialakult veszteség egyfajta gyászttal idéz elő. A modern és hagyományos szembeállításának megfelelően a modernizáció a tradicionális elvesztését fogja jelenteni. Az egyén nosztalgiával fordul a közvetlen kommunikáció közösségének „otthonosságá” és a feltételezett erkölcsi tartalma felé, amelynek elpusztításáért a modernizációt, a technológizációt, a médiaközvetítést és a hagyományos társadalmi rend fragmentációját teszik felelőssé (Anttonen 2005:80).

folytonosságon nyugszik, melyhez a hagyományok is tartoznak (Rinne 2016:166).

Az autenticitással szorosan összefüggő fogalom a legitimitáció, legitimitás. Murphy Pizza, aki minnesotai újpogány közösségeket vizsgált, ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy a legitimitáció folyamata a külső igazolás, illetve a vallás társadalmilag elfogadottá, sőt „igazivá” tételének függvénye. Az a folyamat, amely szerint egy vallás autentikussá válik, illetve autentikusnak tekinthető, gyakran sokkal inkább szubjektív, mint a legitimálás módja. Az autenticitás hatáskörébe tartoznak a kozmológiai igazságokhoz fűződő személyesebb elgondolások és kapcsolatok, valamint ezzel kapcsolatban erkölcsi és etikai normák. Gyakran irreleváns, hogy a társadalom vagy a vallás más gyakorlóit a hozzá kapcsolódó gyakorlatokat és elképzeléseket autentikusnak tartják-e. Amíg a legitimitás meggyőző, addig az autenticitás csábító (Pizza 2016:50). Ez az elgondolás párhuzamba állítható a korábban megfogalmazottakkal, mely szerint az autenticitás megélése leginkább egy érzelmi minta. Habár az újpogány vallásokban is megjelenik a jogi győzelmeken és egyházalapításon keresztüli legitimálás, a legtöbb újpogány számára mindez eltörpül fontosságban az autenticitás kialakítására való törekvéshez képest (Pizza 2016:50).

A legitimitás és az autenticitás kontrasztját a magyar újtáltosságban is megfigyelhetjük, ami az ellenkulturális jelleggel is összefüggést mutat. A jelenlegi törvények alapján egyik újpogány irányzatnak sincs egyháza Magyarországon, és ismereteim szerint ez nem is fogalmazódik meg törekvésként az újtáltosságban. Többen fogalmaztak meg negatív véleményt az egyházzal kapcsolatban, az intézményesedéssel és a központosítással azonosítva azt, szemben az organikus és hagyományos szervezeti, közösségi formákkal. Ezzel a dichotómiával párhuzamba állítható Ferdinand Tönnies (2001) *Gemeinschaft* (összetartozás érzésén alapuló közösségek, mint például család, nemzetség, falu) és *Gesellschaft* (a társadalom által mesterségesen kijelölt célok képződménye, ilyen például az állam vagy a részvénytársaságok) megkülönböztetésére vonatkozó elmélete. Az újtáltosságban a *Gemeinschaft* jellegű formákat pozitívként és kívánatosként értékelik, szemben a *Gesellschaft* elidegenítőnek ható megjelenési formáival.

A legitimitás kérdése az elfogadott tudás szempontjából is érdekessé válik. Az újtáltosságban központi téma a kereszténység felvételét megelőző magyar hitvilág, vallás és világnézet, hiszen az

ehhez való visszafordulás hozta létre magát ezt az újpogány irányzatot is. Az erről való ismeretekkel kapcsolatban azonban máig élénk viták vannak. A Magyar Tudományos Akadémia által képviselt álláspont az újtáltosságban legtöbbször elfogadhatatlan. Az MTA tulajdonképpen az idegenséget képviseli a szemükben, szemben a saját és a hagyományossal. A többségi társadalom által legitimnek tartott akadémiai tudás és álláspont azonban az újtáltosságban ellentétbe kerül az általuk képviselt autenticitással. Így jelenleg azt lehet mondani, hogy az újtáltosságban az „ősmagyarokra” vonatkozó tudás akkor válik hitelessé, ha az nem legitim, tehát nem az akadémiai közegekből származik, hanem saját, autentikus köreikből. Mivel gyakorta maga a magyarság számukra egyfajta minőséget, illetve minőségbiztosítást jelent, így az autenticitás és a hitelesség megteremtéséhez szinte elegendő, ha az adott hagyományt vagy tudást magyar eredetűnek vélik. A Magyar Tudományos Akadémia álláspontja azért se lesz tartható az újtáltosság szemszögéből, mivel meggyőződésük szerint az akadémikusok nem „igazi” magyarok, idegenszívűek, vagy csak a hatalom kiszolgálása érdekében alakítják véleményüket.

Összességében azt lehet mondani, hogy az újtáltosságot sok szempontból dichotómiák mentén lehet megérteni. Modernitással szemben a hagyományosságot hangsúlyozzák, a hagyománynak azt az értelmezését, amely az autenticitás előfeltételeként, stabilként és változatlanként jelenik meg. A legitimitás a meggyőzésre, az autenticitás az érzelmekre hat. Az újtáltosságban az autenticitás adta otthonosság érzését keresik, szemben a tudományos és intézményes legitimitás ridegségével.

Felhasznált irodalom

- AlSayyad, Nezar 2004 The End of Tradition, or the Tradition of Endings? In AlSayyad, Nezar ed. *The End of Tradition?* London – New York, Routledge, 1-28.
- Anderson, Benedict 2006 [1983] *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, Fairfield.
- Anttonen, Pertti J. 2005 *Tradition Through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica. Finnish Literature Society, Helsinki.

- Bali János 2014 „Kortárs ősmagyarok”. Mítosz és kultúra. In Povedák István – Szilárdi Réka szerk. *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 24-33.
- Bendix, Regina 1997 *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- Hobsbawn, Eric 1995 [1983] *Inventing Tradition*. In Eric Hobsbawn – Terence Ranger eds. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-14.
- Illés Anna 2015 Hagyomány, vallás, identitás. Néprajzi közelítések az újtáltosság jelensége felé. In Hubbes László Attila – Povedák István szerk. *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT) Modern Mitológiakutató Műhely – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 226-238.
- Lindholm, Charles 2008 *Culture and Authenticity*. Blackwell Publishing, Malden.
- Luhrmann, Tanya M. 1991 *Persuasion of the Witch's Craft: Ritual Magic in Contemporary England*. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts.
- Mathews, Gordon 2000 *Global Culture/Individual Identity: Searching for Home in the Cultural Supermarket*. Routledge, London – New York.
- Pizza, Murphy 2016 *Paganistan: Contemporary Pagan Community in Minnesota's Twin Cities*. Routledge, London – New York.
- Rinne, Jenni 2016 *Searching for Authentic Living Through Native Faith. The Maausk Movement in Estonia*. PhD értekezés. Kézirat. Södertörn Doctoral Dissertations 122. Södertörn University, Stockholm.
- Tönnies, Ferdinand 2001 *Community and Civil Society*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press. Online: <https://www.scribd.com/doc/46214312/Tonnies-Community-and-Civil-Society>
- Vannini, Philip – Burgess, Sarah 2009 *Authenticity as Motivation and Aesthetic Experience*. In Philip Vannini – J. Patrick Williams eds. *Authenticity in Culture, Self and Society*. Cornwall, Ashgate, 103-119.
- Vannini, Philip – Williams, J. Patrik 2009 *Authenticity in Culture, Self and Society*. In Philip Vannini – J. Patrick Williams eds. *Authenticity in Culture, Self and Society*. Cornwall, Ashgate, 1-17.
- Wetherell, Margaret 2012 *Affect and Emotions: A new Social Understanding*. Sage Publishing, London. https://www.amazon.com/Affect-Emotion-Social-Science-Understanding/dp/085702857X#reader_085702857X

A SZÍNHÁZ, MINT A KÖTELEZŐ OLVASMÁNY KÖZVETÍTŐJE:

AZ ÉDES ANNA ALKALMAZOTT SZÍNHÁZI ELŐADÁSKÉNT

Absztrakt

A dolgozat arra kérdez rá, hogy a Kosztolányi Dezső-regény, az *Édes Anna* színházi előadasként hogyan járul hozzá a szöveg egyébként is nagyon erős közösségteremtő erejéhez. Hipotézise szerint a gyakori színrevitel okai között – eddig huszonöt színházi adaptáció született – erőteljesen jelentkezik a kötelező olvasmány státusz is. A kötelező olvasmányok filmes és/vagy színházi feldolgozásai használhatók tanítási segédeszközként, ami az értelmezés munkáját segíti. Az *Édes Anna* színházi feldolgozásai legtöbbször a kőszínházi repertoár részét képezik, és betagozódnak a műsorstruktúrába, úgy, hogy a létrehozókat a tiszta esztétikai funkció motiválja, azonban nem vesztik szem elől a potenciális kötelező olvasmányt olvasó diákközönséget és magyartanárait sem. A színház ezért gyakran ifjúsági bérletként, matinék keretében hirdeti meg egyes előadásait, sőt, akár drámapedagógiai foglalkozást is épít köréjük. Azonban olyan példát is lehet mutatni, amikor az *Édes Anna* speciálisan ifjúsági színházban, kifejezetten a diákközönséget megcélozva jön létre, még speciálisabb esetben pedig diákszínházi előadasként. A dolgozat ebben az összefüggésben mutatja be az *Édes Anna* két, kifejezetten alkalmazott-színházi feldolgozását, Korcsmáros György 1982-es Gyermek- és Ifjúsági Színház-beli adaptációját, és Vidovszky György 1994-es Vörösmarty Gimnázium-beli diákszínházi előadását.

Abstract

Theatre as a medium to required reading *Anna Édes*, functioning as an applied theatrical performance

The community generating power of *Anna Édes*, the novel by Dezső Kosztolányi is very high on its own right. This study aims at finding out how the stage adaptations of the text can enhance this power. The hypothesis is that the reason for having so many dramatised versions (25 of them to date) lies in a large part in the fact that the novel is a required reading in high school. Movie and stage adaptations of compulsory or recommended

literature can be used as educational tools that can help the process of interpretation. In most cases, the theatrical adaptations of *Anna Édes* are part of the theatres' normal repertoire, finding their niches in program structure, the creators of the performance being purely driven by the purposes of the art, but they also consider the young public who shall read the required novel, and their professors of literature. As a consequence, theatres often stage this play as part of a student subscription, or matinee performances. They sometimes even create drama pedagogic classes around the performance. There are even examples for staging *Anna Édes* in a theatre specializing in young audiences, aiming directly to students, and in some cases, it is played by student drama classes. The study presents two adaptations aiming definitely at applied theatre. One is György Korcsmáros's adaptation of 1982, at Child and Youth Theatre, the other was created by György Vidovszky in 1994, at Vörösmarty High School, staged by a student drama class.

Kosztolányi Dezső regényének, az *Édes Annának* huszonöt színházi feldolgozása nyolcvan év színház-történetében hagyott maga után nyomokat,⁶⁹ melyek az évtizedek eloszlásában különböző színházi korszakokba estek: a két világháború közé, 1945 és 1990 közé, illetve az 1990 utáni évekre. Az *Édes Anna* színpadi sikerének okai között biztosan megjelölhető dramatiszálhatósága, a kevés szereplő, a szűk térben zajló konfliktus, az egy szálon futó cselekmény, a drámai fordulatok. Remekmű-jellege sem vitatható. Mégis kérdés, hogy miért alkalmazzák színpadra különböző korok és színházi helyzetek ilyen gyakran.

Hipotézisem szerint az *Édes Anna* színházi sikerének egyik összetevője, hogy a regény évtizedek óta jelen van az oktatási rendszerben, ezáltal a köztudatban él, ami előhívja azt az igényt, hogy színdarab formájában vagy más módon újra és újra feldolgozzák. A színházi alkotók számára ugyanakkor az *Édes Anna*

69 Lásd erről részletesen: Varga Kinga 2015 Szövegbe zárva. Kosztolányi Édes Annája a színházi gyakorlatban. In *Átjárások-Áthallások: Az Eötvös Collegium Magyar műhely 2014. évi konferenciájának előadásai*, szerk. Hantó Réka, Muntag Vince, Melhardt Gergő, Varga Nóra. Budapest, Magyar műhely, 273-286.

dramatizálásakor az esztétikai funkció áll előtérben, amit az is mutat, hogy nem egy kanonizálódott szövegváltozat alapján dolgoznak, hanem a legtöbb esetben létrehozzák a saját verziójukat, ezzel egyedi látásmódjukat domborítva ki (a huszonhat feldolgozásnak tizenöt szöveggönyve van). Az *Édes Anna* így nemcsak a kötelező olvasmányok kánonjának része, hanem a magyar nyelvű színjátszásé is, mely jó drámai alapanyagként tekint a regényre, melyben jó szerepeket lehet kiosztani. A regény tananyag-jellegéből következően ugyanakkor az *Édes Anna*-előadások oktatási segédanyagként (is) értelmezhetők azzal együtt, hogy ezek általában olyan kőszínházi bemutatók, melyek betagozódnak a műsorstruktúrába, de nem vesztik szem elől a potenciális kötelező olvasmányt olvasó diákközönséget és magyartanárait sem, és így ifjúsági bérletes előadásként, matinék keretében is játsszák őket, ezáltal alkalmazott színházi jelentést adva nekik. Ez a tanulmány azt vizsgálja meg, hogy ezek a hangsúlyok hogyan érvényesülnek.

Az *Édes Anna* mint tananyag

Az, hogy az *Édes Anna* a köztudat része, az oktatási rendszerben elfoglalt helyével magyarázható. A kritikai kiadás részletesen felsorolja a megjelenéseket, értelmezi a befogadást, ezek szerint az első kiadást követő több mint két évtizedes előtérbe kerülés után a regényt 1948 és 1963 között nem adták ki, a későbbi változatban két, a Horthy-kori rendszerrel foglalkozó mondat hiányzik a szövegből,⁷⁰ de az adaptációkat tekintve a cenzúra relatív fogalom, hiszen önkényesen lehet mondatokat kihagyni vagy betoldani az új szöveggönyvekbe.⁷¹ A regény 1960-

tól ajánlott tananyag, 1968-tól ajánlott házi olvasmány, 1978-tól kötelező házi olvasmány, 1980-tól szakközépiskolai, 1982-től gimnáziumi tananyag.⁷² A tananyag-jelleg ezentúl meghatározza azt, hogyan gondolkozunk a regényről. Az 1965-ös Lékay Ottó-féle rádiójáték 1981-es újrásugárzásakor a „diákkönyvtár hangszalagon” alcímet adták neki,⁷³ 1985. január 31-én (a Kosztolányi születését ünneplő centenáriumi évben) a Kossuth Rádióban egy a regényről szóló beszélgetésben az irodalomtörténész Kiss Ferenc megállapítja, hogy közhellyé vált a történet, amióta tananyag lett.⁷⁴ Kosztolányi Dezső életműve a ma érvényes Nemzeti Alaptanterv értelmében kötelező (NAT 2012),⁷⁵ hogy négy regénye közül melyiket tanítják, azt a kerettantervek nem szabályozzák. A gimnáziumok 9-12. évfolyama számára szánt kerettanterv is enged választást Kosztolányi regényei között, de már zárójelben említi az *Édes Annát*, kapcsolódási pontként a Kosztolányi műveiből készült filmeket ajánlja.⁷⁶ Az érvényben lévő

72 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, szerk. és jegyz. Veres András, 587; Fábrián László 2014 *Az Édes Anna legendárium: Kosztolányi Dezső regényének elő- és utótörténete*. Doktori dolgozat, PPKE BTK, 26, 31. <http://docplayer.hu/3729375-Fabian-laszlo-az-edes-anna-legendarium-kosztolanyi-dezso-regenyenek-elo-es-utoelele.html>. (Letöltés ideje: 2016. április 5). A gimnáziumi irodalomtantervek és -tankönyvek történetének 1975-től 1986-ig való alakulásának dokumentumait lásd: *Tankönyvháború. Víták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*. Sajtó alá rendezte és az összekötő szöveget írta Pála Károly. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és az Argumentum Könyvkiadó, 1991.

73 Forrás: a Magyar Rádió Archívuma. (Eddig hatszor sugározták újra: az első 1965. március 28-i adás után 1981. április 5-én, 1987. december 20-án, 1991. június 6-án, 2001. október 19-én és 2004. január 31-én).

74 A beszélgetésben részt vettek még: Bata Imre, Bodnár György, Nemes Nagy Ágnes és Németh G. Béla. (*Irodalom és felszabadulás*. Az MR és a TIT kerekasztal-beszélgetése a Kossuth Klubban. Forrás: a Magyar Rádió Archívuma, első adás: 1985. január 31., 1. tekercs, 4.36-4.40.)

75 A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló kormányrendelet (110/2012. (VI. 4.). Kormányrendelet, közzétéve a *Magyar Közlöny* (66.) 2012. június 4-i számában.

76 *Kerettanterv a gimnáziumok 9-12. évfolyama számára. A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete*, letöltve az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet honlapjáról, <http://kerettanterv.ofi.hu/>, (a letöltés ideje: 2016. május 30).

70 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. szerk. és jegyz. Veres András, Pozsony, Kalligram, 2010, (kritikai kiadás), 586-587.

71 Ezt jól szemlélteti az 1977. április 19-től június 2-ig 18 részben összesen 17 óra 10 perc alatt lejátszott, rádióra alkalmazott „hangos könyv”-változat. (Felolvasta: Gábor Miklós, szerkesztette: Manger Gabriella, rendezte: Déri Éva). A tizennyolc műsorborítékban megőrzött anyag a regényszöveg egészéhez képest hiányos, mert semleges hangulatú bekezdések, mondatok maradnak ki belőle, vagy a könnyebb érthetőség kedvéért össze vannak vonva egymással. (A kritikai kiadás által megjelölt, cenzúrázott két mondat is). Ezenkívül a meglévő, már rövidített szövegben húzások látszódnak, utólag töröltek minden politikai felhangot tartalmazó mondatot. Gábor Miklós felolvasásával ezt összeolvasva kiderül: a végleges, elhangzó szöveg a kétszeres húzás állapotát adja vissza. (Forrás: a Magyar Rádió Archívuma).

tankönyvek az *Édes Annát* kitüntetett módon kezelik, a regény értelmezéséhez segédanyagként a Fábry-filmből vett képekkel illusztrálják a tankönyvi szöveget.⁷⁷ A gyakorló magyartanár Fábrián László is azt elemzi doktori disszertációjában, miként lehet a Fábry-filmet hasznosítani az *Édes Anna*-regény tanításakor.⁷⁸

Az *Édes Anna* színházi alkalmazása

Ami a színházi viszonylatot illeti, található arról adat, hogy a színházak drámapedagógia foglalkozásokat építenek az előadások köré, az elmúlt évek *Édes Anna* bemutatóihoz többször külön erre szakosodott alapítványok szerveztek foglalkozásokat. A 2013-as tatabányai Jászai Mari Színház – Népház előadásához (bemutató: 2013. január 19.) a Kontakt Csoport szervezett felkészítő- és feldolgozó foglalkozásokat 16-18 éveseknek azzal a pedagógiai céllal, hogy emberi és társadalmi problémákat vesessenek fel, így az elnyomók és elnyomottak közötti viszonyt vizsgálták, és azt, hogy kik napjaink Édes Annái.⁷⁹ A 2015-ös Győri Nemzeti Színház előadásához (bemutató: 2015. február 7.) a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Intézmény és Gyermekotthon alapítványa a fogyatékkal élő tanulók integrálása céljából 15 fő részére csoportos színházlátogatást tett lehetővé hogy fogékonyra tegyék a fiatalokat a társadalmi érintkezési szabályok gyakorlására, a kommunikációs csatornák bővítésére és a katarzis átélésére.⁸⁰

Az *Édes Anna* színpadi adaptációi szinte kivétel nélkül a kor miliójének és a situáció eredetiségének hű visszaadására törekuszenek, a díszlet és a jelmez az 1920-as évek Magyarországot idézi, a konfliktus a regény alapvető problémáit adja vissza Kosztolányi

szavainak és mondatainak átvételével. Ebből egyrészről következik az, hogy oktatási segédanyagként felhasználhatóak a színházi előadások, másrészt pedig az, hogy az adaptáció ténye önmagában véve is alkalmazás, hiszen magának a regény világának megjelenítése is lehet a cél. Az első, 1936-os adaptációnak Bárdos Artúr Belvárosi Színházában is ez volt a szándéka: *Édes Anna* megtestesülése, csak később, az előadás készítése során kaptak jelentőséget a színpad törvényei.⁸¹

Amennyiben szűkebben értelmezzük az alkalmazott színház fogalmát, akkor a meglévő *Édes Anna*-előadások között két olyat találunk, amelyek speciálisan alkalmazott színházinak mondható: Korcsmáros György adaptációja, melyet ő maga rendezett meg a Budapesti Gyermekszínházban 1982-ben, és Vidovszky György, aki 1994-ben a drámatagozatos Vörösmarty Gimnáziumban állította színre diákjai számára.

Korcsmáros György: *Édes Anna*

Korcsmáros György változatát a Budapesti Gyermekszínház adta elő, a premierre 1982. december 3-án került sor, a gyermek- és ifjúsági előadásokra szakosodott színház Ifjúsági Stúdiószínpadán kamarajellegű előadásban kapott helyet. Megjelenése összefügg a kötelező tananyaggá válással, a nyolcvanas évek elején az *Édes Anna* előtérbe kerül, közel egyszerre Veszprémben⁸² és Újvidéken⁸³ is született *Édes Anna*-bemutató. Míg Harag György előző adaptációkat használt fel rendezőszínházi elképzelései megvalósítására, és Horvai István Gyurkovics Tibor plakátszerű dramatizálását alkalmazta színpadra, addig Korcsmáros a regény miliójének és konfliktusrendszerének hű adaptálását tűzte ki célul. Az előadás történetéhez tartozik,

77 Lásd például Pethőné Nagy Csilla: *Irodalom 11. Tankönyv*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014:360-364.

78 Fábrián László: *Az Édes Anna legendárium*, 37-41.

79 Az előadás előtt 20 perces felkészítő foglalkozást tartottak a színházban egyszerre több csoportnak, az előadás után az 50 perces feldolgozó foglalkozás már osztályteremben zajlott. Bejelentkezés alapján a bérletes diákok számára volt ez lehetőség. A NAT-hoz is kapcsolódott: magyar nyelv és irodalom, elemzés, értelmezési eljárás, jelentés. Ciboly Ádám – Bethlenfalvy Ádám 2013 *Színházi nevelési programok kézikönyve*. Budapest, L'Harmattan, 73-74.

80 <http://www.barczi-gyor.hu/palyazat.htm>. (Letöltés ideje: 2016. május 30).

81 Bárdos visszaemlékezése alapján arra törekedett, hogy értékes irodalmi anyagokból a színház világában önálló alkotásokat hozzon létre, amik önmagukban megállják a helyüket, és ebben a rendezőnek kiemelkedő szerepe kell, hogy legyen, aki nemcsak színpadra állítja a művet, hanem saját koncepciója alapján bontja ki azt. Ebben fontos a színpadi energia, az, hogy a színház a maga nyelvére fordítsa le a művet, és hozza ki belőle a lényegét. Bárdos Artúr 1943 *A színház műhelytitkai*. Budapest, Stílus Könyvkiadó, 20-21, 24.

82 Veszprémi Petőfi Színház, adaptáló: Gyurkovics Tibor, rendező: Horvai István, bemutató időpontja: 1983. április 22.

83 Újvidéki Magyar Színház, adaptáló és rendező: Harag György, bemutató időpontja: 1983. december 19.

hogy Korcsmáros az adaptálás feladatát a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezőhallgatójaként kapta Osztovits Leventétől, a feladat a regény dramatizálása volt.⁸⁴ Tehát az adaptáció maga is alkalmazott színházi körülmények között jött létre, egy iskolai feladat keretében. Korcsmáros később saját dramatizálását használta fel rendezéséhez,⁸⁵ a lehetőséget maga ajánlotta fel Nyilassy Juditnak, a Budapesti Gyermekszínház igazgatójának.⁸⁶ A rendező saját megfogalmazásában⁸⁷ tudományos ismeretterjesztő előadást készített, melyben a közönségét felnőtt színházi nézőknek tartotta, de akiknek egyben műveltségét is tárgítani kívánta. Így tehát a kérdés, amit a Budapesti Gyermekszínház mint gyermek- és ifjúsági színház létjogosultságáról és minőségéről folytatott a korszakban a szakmai közvélemény, és melynek központi kérdése az volt, hogy művészet vagy didaktika kell-e, hogy előtérbe kerüljön a gyermekszínházi előadásokban – Korcsmáros előadásában is központi helyet szerzett magának, és a kettőt az esztétikai felé billentette el.⁸⁸ Ennek a vitának kiindulását az adta, hogy az ifjúsági színházi előadások nem megfelelő színvonalon zajlottak le, a diákok dobálóztak, a szájbarágós szöveget unalommal és minősíthetetlen nézőtéri viselkedéssel fogadták. A színházon belül az Ifjúsági Stúdiószínpad léte ennek orvoslására szolgált, Cseke Péter DLA-dolgozatában így idézi Nyilassy Judit szavait az Ifjúsági Stúdiószínpad szerepéről: [azért van rá szükség, hogy] „hazai és világirodalmi remekművekkel ismerkedjenek meg a fiatalok,

84 *Színházi Magazin*. A Petőfi Rádió műsora, 1982. december 19. 10.55. Lejegyezve az OSZMI cikkarchívumában, Korcsmáros György mappája.

85 A szöveggény az OSZMI-ban megtalálható: Q 13.485

86 *Interjú Korcsmáros Györggyel* (saját készítés – V. K.), kézirat, 2016. február 3.

87 Uo.

88 A polémiához lásd például: Gábor István 1975 Jegyzetsorok a Budapesti Gyermekszínház elmúlt évadjáról. *Színház*, szeptember, 19-22; Bogácsi Erzsébet 1976 A Budapesti Gyermekszínház eredményei és gondjai: Beszélgetés Kazán Istvánnal. *Színház*, augusztus, 20-21; Nánay István 1978 A gyerekek és a színház. *Színház*, 8. szeptember, 14-21; Gábor István 1978 Hosszú távú álmódosítás: Beszélgetés Nyilassy Judittal, a Budapesti Gyermekszínház igazgatójával. *Színház*, szeptember, 24-27; Gábor István 1979 „Egyetlen, mégis értékes évad volt...”: Beszélgetés Nyilassy Judittal, a budapesti Gyermekszínház igazgatójával. *Színház*, október, 34-37; Nánay István 1980 Berzsián, a Bohóc, Jean és a többiek. *Színház*, augusztus, 1-4.

amik egyfajta eligazítást adnak az élet kuszaságában, és segítséget nyújtanak ahhoz, hogy tudatosan gondolkozó, önálló ítéletet alkotni képes felnöttekké válhassanak”.⁸⁹

Hiába azonban az igazgatói szándék, Korcsmáros szerint a színházat babaszínháznak, gügyögő gyerekszínháznak csúfolták, ahol lekicsinyelték a gyerekeket, a szakma is támadta, és az *Édes Anna* előtt egy évvel létrejött *Rómeó és Júlia* előadás kifejezetten kudarcosnak volt mondható.⁹⁰

Ebben a környezetben jött létre tehát az *Édes Anna* Korcsmáros-féle változata, a stúdiószínpad beavató jellegű ifjúsági előadásai között, miközben a nagyszínpadon gyerekelőadások mentek. Az előadás értékelése nem csak a rendezői visszaemlékezés szerint bizonyult sikernek,⁹¹ a kritika is meglehetősen pozitívnak értékelte, az előadás saját mércéjéhez és a fentebb jelzett környezeti állapotokhoz képest is az volt. A kritika szerint a 13-18 éves nézőközönség, a szakmunkások, gimnazisták részéről őszinte érdeklődés, feszült figyelem és taps volt a jellemző.⁹² A Budapesti Gyermekszínház Paulay Ede utcai színházépületének stúdiószínpadán Korcsmáros beszámolója szerint kb. 120 fő fért el. Az előadás az évadból átcúsúzott a következőre, kb. 44-46 előadás ment belőle, összesen 4000-5000 fő látta.⁹³

Barabás Tamás, az *Esti Hírlap*tól örövendetesen szerencsés adaptációnak tartja, mely Kosztolányihoz hű és hiteles társadalmi rajzot, történelmi háttérrel ad, a szereplők lélektani ábrázolását, egymáshoz való kapcsolatát hitelesen ábrázolja líkettető ritmusban, fokozódó feszültségben, színes, mozgalmas előadásban.⁹⁴ Iszlai Zoltán az *Élet és Irodalom*-ban a könyvhöz vezető, de önmagában is élvezetes előadásnak nevezi, mely a társadalmi erővonalat ízléses modernséggel rajzolja fel, a néző fogékony lesz *Édes Anna* sorsára, azonosulni tud vele, nem csak az ifjúságnak jó, átadja a megalázás, kismem-

89 Cseke Péter 2011 *A magyarországi gyerekszínház története*, DLA-dolgozat, SZFE-könyvtár, D-8783, 60. Oline elérhetőség: <http://www.szfe.hu/uploads/dokumentumtar/csekeptezis.pdf>, (letöltés ideje: 2016. május 13).

90 Uo., 65.

91 Interjú Korcsmáros Györggyel (saját készítés – V.K.), kézirat, 2016. február 3; Cseke, i. m., 65.

92 Barabás Tamás 1982 *Édes Anna* a Budapesti Gyermekszínházban. *Esti Hírlap*, 1982. december 11., 2.

93 Interjú Korcsmáros Györggyel (saját készítés – V.K.), kézirat, 2016. február 3.

94 Barabás, i. m., 2.

zés érzését, mindenkinek jelenthet katarzist.⁹⁵ Sas György a *Film Színház Muzsikában* pedig ekként ír az előadásról: pedagógiai, didaktikus lecke középiskolásoknak, hogy megértesse Édes Anna helyzetét, a történeti és atmoszferikus feszültséget diákepekkel, hangalámondással, Fellini-s kísértettáncsal ragadja meg, az eszközök sokféleségével és jó színészi játékkal.⁹⁶

A rendező beszámolója és a kritikai visszhang alapján rekonstruálható, hogy a padlástérben a nézők közvetlenül Víznyék lakásába léptek be, a nézőtérben kétszáz nézőt foglaltak helyet, a játék közvetlen közelsége az ifjúsághoz szó szerint is közel hozta a történetet, a térfelosztás pedig lehetővé tette, hogy az előadásra különböző szempontból lássanak rá. A falakon kétoldalt Fellini-filmek zenéjére képeket vetítettek, a rendező célja ezzel a kor és a hangulat megidézése volt. Nem játszott különösebb szerepet a Tanácsköztársaság értelmezése, nem politikai jellegű előadás volt, a történet-elemek csak a konfliktusteremtés miatt kaptak hangsúlyt, mintha a történet a Dózsa-féle parasztfelkelés után játszódna, amikor Werbőczyék összeülnek, hogy megbeszéljék a teendőket.⁹⁷ A rendező így nem adott ideológiai töltetést az előadásnak, semleges kontextusban tárgyalta, ezzel pedagógiailag azt a célt szolgálta, hogy rámutasson a rendszerváltások természetére.

Ez a változat elsődlegesen a fiatalok tudásának és műveltségének bővítését tartotta szem előtt, tanítani kívánt, szándékosan nem alkalmazott elvonatkoztató művészi elemeket, a regényt a lehető leghívebb módon kívánta átadni az ifjúságnak, de nem szájbarágóan.⁹⁸ Miután a rendezés sikeresnek bizonyult, Korcsmáros György győri igazgatói regnálása alatt (szintén stúdió körülmények között) maga is műsorra tűzte az *Édes Annát* (bemutató időpontja: 1999. február 26.), de már nem az oktatói, hanem az esztétikai funkciót helyezte első helyre, választását az indokolta, hogy lélekdarabra volt szüksége. Mutatja ezt az is, hogy nem saját változatát, hanem Tasnádi István átíratát dolgozták fel (rendező: Tasnádi Csaba).

95 Iszlai Zoltán 1983 Ifjúsági állapotok. *Élet és Irodalom*, 1983. január 7., 12.

96 Sas György: Két gyerekszínházi előadás, *Film Színház, Muzsika*, 1983. január 22, 5-6.

97 Interjú Korcsmáros Györggyel (saját készítés – V.K.), kézirat, 2016. február 3.

98 Uo.

Vidovszky György: *Édes Anna*

Vidovszky György 1994-es *Édes Anna* előadása a Vörösmarty Gimnázium számára készült diákszínházi előadás, amikor is Vidovszky az iskola tanáraként saját diákjai számára rendezte azt meg. A ma már elismert ifjúsági színházi rendezőként számon tartott alkotó így az *Édes Annán* is gyakorolt még ebben a középiskolai tanárként diákszínházi előadásokat előállító, amatőr időszakában. A műfaji sajátosság miatt az előadásról nem maradt fenn kritika, rekonstruálásához a szövegkönyv mellett⁹⁹ a rendező saját elbeszélése adja a támpontot, elemzsem az alábbiakban erre támaszkodik.¹⁰⁰

Vidovszky különbséget tesz ifjúsági színház és diákszínház között. „Az a gyermek- és ifjúsági színház, ahol profi színészek hivatásszerűen hoznak létre előadásokat az ifjúságnak vagy gyerekközönségnek. A diákszínház ettől eltérően nem feltétlenül szól diákközönségnek – van, hogy mégis –, itt az előadók maguk a diákkorúak”. A diákszínház jellemzőjeként határozza meg továbbá, hogy olyan pedagógiai forma, ami alapvetően a több száz éves hagyományú színházzal nevelés témakörébe tartozik. Tanárok és diákok előadásokat közösen már a jezsuiták óta készítenek, céljuk az idők folyamán változott (vallásnépszerűsítés, nyelvtanulás), manapság, és az *Édes Anna* készítése során Vidovszky a készségfejlesztést tartotta szem előtt. Azt, hogy egy drámai szöveg létrehozása során a résztvevő diákok többet tudjanak meg a szerepformálásról, megértésük a figurákat, a történetben rejlő érdekellentéteket, a konfliktusok feloldását, ki tudjanak próbálni különböző élethelyzeteket. Mindezt úgy, hogy amikor az idegen valóságot megtapasztalják, a sajátjuk ne sérüljön, s hogy tisztában legyenek azzal: ez csak egy játék.

Egy drámatagozatos gimnáziumban ezek mellett mindig fontos szempont, hogy vannak olyan ambíciózus gyerekek, akik hivatásszerűen is szeretnének a színházzal foglalkozni, színészek szeretnének lenni. Az *Édes Annát* is azért a pedagógiai, alkalmazott szempont miatt vették elő, mert az osztályban egy lány (Topol Rita) alkalmasnak látszott a szerepre, és köré fel tudták építeni az előadást. Ezzel szemben nem volt megfelelő számú fiú az osztályban, így kihagyták Víznyék karakterét, akiről csak említést tesznek. Ennek a gyakorlati szempontnak alkalmazása miatt az *Édes Anna* játékos hagyomány

99 OSZMI: Q 22.444

100 Interjú Vidovszky Györggyel (saját készítés – V.K.), kézirat, 2016. január 8.

egyik jellegzetessége jelentőséget kapott: Anna csak Vizynét öli meg.

Az *Édes Anna* szövegek könyvek és így adaptációk között a kezdetektől kimutatható egy olyan, egymásra épülő vonulat, ahol Anna csak úrnőjének életét ontja ki: így Kosztolányiné kéziratban megmaradt változata,¹⁰¹ az ezt is felhasználó, az első premier alapjául szolgáló Lakatos László-féle változat,¹⁰² az erre épülő Felkai Ferenc-féle szövegek könyv,¹⁰³ és a szövegszerű összefüggésekből kimutathatóan a felsorolt előzményeket és a regényt is felhasználó Harag György-féle változat.¹⁰⁴

Vidovszky György a szövegek könyvet Horváth Krisztával együtt készítette, a borítón feltüntették, hogy *best of* jelleggel előző *Édes Anna* szövegek könyveket használtak fel, Felkai Ferencét (innen az egyes gyilkosság), Fábri Zoltánét, Gyurkovics Tiborét és Korcsmáros Györgyét, tehát ifjúsági előadás előzményére is támaszkodott a szöveg szintjén. Az ekként összeállított szövegek könyv a történet főbb csomópontjait úgy állította össze, hogy figyelemmel legyen a diákok képességeire. A politikai rezsimváltás csak a felütésben kapott jelentőséget azért, hogy a történelmi időben helyezték el a történetet.

Az előadás természetéből adódóan kevésszer ment, (körülbelül tízszer), különböző diákszínházi fesztiválokon, de nem is maga a produkció a legérdekesebb, hanem az odáig vezető út, a több hónapon át tartó felkészülés.

Megállapítható, hogy az *Édes Anna* két alkalmazottnak nevezhető adaptációja nagyon is jól beleillik éppen abba a tipológiába, amit Vidovszky György segítségével lehet felállítani, az ifjúsági színház és a diákszínház kettősségébe. E szerint a Korcsmáros-féle 1982-es változat *ifjúsági színházi előadás*, ahol diákok a közönség, és az előadás számukra közvetíti az *Édes Anna* történetét. A Vidovszky-féle 1994-es *Édes Anna* előadása a résztvevők pedagógia készségfejlesztését tartotta szem előtt, önálló pedagógiai munka. Az alkalmazott színházi forma harmadik módja, amikor a kész előadás köré drámapedagógiai foglalkozást építenek, ahol a problémaközpontúságot aknazzák ki egy későbbi foglalkozás keretében. A tényleges alkalmazott színházi formákon túl maga az *Édes Anna*, mint szöveg, mint műalkotás, mint történet a közoktatásban való elhelyezkedése miatt kanonikus státusra tett szert az elmúlt 80 évben, ami már önmagában alkalmazott állapot, ugyanis ezen tanulunk elemezni irodalmi szöveget, viszonyokat, szerepértelmezéseket, s részévé vált a nevelésnek, a közgondolkodásnak.

101 Kosztolányiné Harnos Ilona *Édes Anna adaptációjának szövegek könyve*, MTAK, Ms 4617/11.

102 Lakatos László: *Édes Anna. Színházi Élet*, 1937. 16. sz. (április 11–17.), 103–126.

103 *Édes Anna.* (szövegek könyv). Színpadra átdolgozta: Felkai Ferenc, OSZMI könyvtára, Q 8596.

104 *Édes Anna.* (szövegek könyv). *Kosztolányi Dezső regényéből dramatizálta Harag György.* In *Az Újvidéki Színház húsz éve.* Összeáll. Franyó Zsuzsanna, Forum, Újvidéki Színház, 1994:96–117.

GRUNDKERT. KISKÖZÖSSÉG A NAGYVÁROSBAN

Absztrakt

A posztmodern kor nemcsak az életmód és az önkifejezés, de a tudáselőállítás terén is mélyreható változásokat hozott. Megváltozik a társadalmi tudás státusza. A metanarratívák egységesítő szerepéről az egyéni olvasatok sokszínűségére helyeződik a hangsúly. Megdől az objektív valóság létezésébe vetett hit, előtérbe kerülnek a perifériák. Kritika tárgyává válik a kultúra hagyományos felfogása is. A korábbi általános olvasat helyett az interpretáció szubjektív gyakorlata válik meghatározóvá. Mindez az értékrend fogalmát sem hagyja érintetlenül. Az értékrend a posztmodern korban átalakul. Többé már nem szilárd *öntőforma*, hanem dinamikusan változó keretrendszer, amelyet a szociokulturális helyzet alkotóelemei közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció központi szerepe, valamint az értékek dinamizmusa jellemeznek. Tanulmányomban a posztmodern fordulatnak az értékek és az egyéni értékrend alakulására gyakorolt hatását vizsgálom. Az értékrend összetevőinek elemzése során *kölcsönviszonyokat* határozok meg, amelyek segítségével – meggyőződésem szerint – a posztmodern kor folyamatainak mind teljesebb megragadása válik lehetővé.

Kulcsszavak: értékek, értékrend, modernitás, posztmodern, globalizáció, racionalizmus, metafizikai realizmus, metanarratívák, objektivitás, diskurzus, reprezentáció, interpretáció, dekonstrukció, lokális kisközösségek.

Abstract

The fundamental changes brought about by postmodernism have made a profound impact not only on life-style and self-expression but also on the foundations of knowledge. The status of knowledge has changed by gradually shifting from the unifying power of metanarratives to the diversity of personal interpretations. As a result, faith in objective truth has been overthrown by peripheries and the traditional perception of culture has become under criticism. Instead of a general way of reading, the subjective approach constitute the decisive factor in the interpretation. The value system is also affected

by the changes. Value systems are not a solid mould any more, but rather a dynamically changing framework that is shaped by the dialogistic connection of the elements of the sociocultural situation, the central role of the subject's interpretation and the dynamism of values. This paper will address the impact of postmodernism on values and value systems. While trying to analyze the components of value systems, I define so-called *correlations* in the hope of realizing a more relevant understanding of the postmodern age.

Key words: values, value systems, modernism, postmodernism, globalization, rationalism, metaphysical realism, metanarratives, objectivity, discourse, representation, interpretation, deconstruction, local communities.

A posztmodern talán egyik legfontosabb felismerése, hogy a világ nem általános keretbe foglalható magyarázóelvek köré szerveződik, hanem olvasatok sokféleségének ad otthont. Olyan – egymást gyakran kölcsönösen kizáró – olvasatoknak, amelyek megfogalmazódásában a vélekedések, sejtések, vázlatok legalább annyira meghatározó szerepet játszanak, mint az adott jelenség empirikus megfigyelése során rögzített jellemzők. A posztmodernben megtörik a metanarratívák hegemoniája, egységesítő ereje. A sokféleség, a *heterogenitás* a korszak természetes lételeme: a pop art és a fotorealizmus, a John Cage által képviselt zenefilozófia és a punk, a TV-sorozatok, a Readers's Digest kultúra és a B-kategóriás filmek békés egymás mellett élése jellemzi a korszakot. Az egyéni olvasatok felértékelődésével egyidőben eltávolodás figyelhető meg a magaskultúrától a populáris kultúra felé. „A posztmodern lenyűgözve áll a giccs és a bővli 'alantas' tájképe előtt” – jegyzi meg Jameson és gyönyörködik a *science fiction*, a *fantasy* és a horror fantáziavilágában (Jameson 1992:1-3).

A szubjektív tapasztalat felszámolja az objektív valóság létezésébe vetett hitet. Míg a metafizikai realizmus az emberi tapasztalattól, az emberi reprezentációtól független realitás létezését hangsúlyozza, addig a posztmodern bizalmatlan az objektivitás posztulátumával és a tudományos módszertan alkalmazhatóságával szemben. Ez a bizalmatlanság

a megismerési folyamat számos területén érezeti hatását. Megkérdőjeleződik a reprezentáció egyértelműségébe vetett hit, amely ahhoz a naiv elgondoláshoz vezetett, hogy a világ maradéktalanul megismerhető, fogalmainkkal tökéletesen leírható. A posztmodern meglátása ezzel szemben, hogy még a legegyszerűbb kulturális találkozás is szituatív jellegű, amelyet a résztvevők intenciója határoz meg. A múlt és a jelen közötti diszkontinuitásból, valamint a megismerési folyamat szubjektív aspektusaiból adódóan az (etnográfiai) igazság ezért mindig csak részleges marad (Clifford 1999:504).

Tudatosulnak a szövegben rejlő veszélyek is. Felszínre kerül a szövegnek a hatalomképződésben betöltött központi szerepe. Foucault a diskurzus fogalmán keresztül közelíti a hatalom elnyomó formáihoz. Meglátása, hogy a diskurzus olyan állítások korlátozott gyűjteménye, amelyek egy adott történelmi időben, egy meghatározott nyelvi területen belül vezető szerepre tesznek szert, elnyomva az értelmezés alternatív stratégiáit (Foucault 1972:117). Kellő távolságtartás nélkül tehát könnyen a szöveg „áldozatául” eshetünk, Price szóhasználatával élve. Elengedhetetlen tehát, hogy a „szöveg ellen” olvasunk, szüntelen másodlagos olvasatok után kutatva – ahelyett, hogy átadnánk magunkat a hatalom értelmezéstechnikái által sugallt jelentés látszólagos természetességének (Price 2002:3). A posztmodern ezért megkérdőjelezi a szöveg státuszát és újraolvasásra szólít fel. A szöveg többé már nem a szerzői tekintély által uralt tér, amelynek hatalmát a mögötte meghúzódó intézményrendszer szavatolja, hanem a valóságnak csupán egy lehetséges olvasata, amelynek létrejöttét sajátos történelmi körülmények tették lehetővé. A diskurzus hatalmának megtörését a dekonstrukció posztmodern gyakorlata jelentheti. A Derrida által javasolt megoldás célja a szöveg státuszának rehabilitációja az elnyomott olvasatok felszabadításán keresztül. A centrális olvasási mód feladása kitágítja a szöveg értelmezési tartományát, felszínre hozva az addig rejtett jelentéseket. Az így megszülető jelentésáramlásban lehetővé válik, hogy az egyenrangú olvasatok a maguk sokszínűségében kibontakozhassanak.

A térbeli viszonyok szerveződésében is hangsúlytölődés tapasztalható. Bár a globalizáció továbbra is napjaink egyik meghatározó folyamata, az univerzális minták egyeduralma korántsem töretlen. A 21. század a piacgazdaság egységesítő hatásának és a populáris kultúra elkülönződésének feszültségére épül. A két dimenzió ugyan keveredik egymással, horizontjuk mégis teljesen más: míg

az egyik globális, addig a másik elsősorban lokális szinten fejti ki hatását (McMichael 2004:XXVI). A globális folyamatoknak kiszolgáltatott egyén közvetlen környezete felé fordul, sajátos életvilágot teremtve maga körül. A léptékváltás, a globális szinterről való visszalépés lokális kisközösségek születéséhez vezet, amelyek ugyan reflektálnak a globális szinten tapasztalható makrofolyamatokra, azonban egy saját maguk által kidolgozott értékrend alapján fogják össze a széttartó életutakat.

Írásomban a posztmodern fordulatnak az értékek és az egyéni értékrend alakulására gyakorolt hatását vizsgálom. Egy budapesti közösségi kert (Grundkert) belső történéseinek feltárásán keresztül teszek kísérletet egy újfajta értékfogalom megfogalmazására, amely meglátásom szerint a posztmodern kor folyamatainak hitelesebb olvasatát nyújtja.

Posztmodern – a múlt újraolvasva

Bár a modernitás gondolatvilágát mindvégig a haladásba vetett hit töretlen optimizmusa hatja át, az 1950-es évektől kibontakozó társadalmi folyamatok felszínre hozzák a korszak árnyoldalait is. A felvilágosodás korának öröksége, a növekedési paradigma lassan kifulladásra látszik. Bizonyossá válik, hogy az állandó növekedés tarthatatlan, kikényszerítése beláthatatlan környezeti és emberi veszteségekhez vezet. Egyre erősödik az a meggyőződés, hogy a Nyugat a technológiai fejlődés során kitermelt válságjelenségek áldozatává válhat. A fenyegetettség több területen is érezeti hatását. A háborús technológiák birtokában az ember – élet és halál uraként – Isten helyére lép, fegyveres konfliktusok végtelen sorozatát szabadítva az emberiségre. Az értelem fennsőbbrendűségétől hajtva átformálja a társadalom arculatát, az agrártársadalmak hagyományos közösségeit az ipari szektor arctalan bémunkástömegeivé változtatva. Végül uralma alá hajtja a természetet, erőszakosan beavatkozva az ökológiai rendszerek belső folyamataiba. Ez utóbbi fordulat különösen azért meghatározó, mert hatása nem csupán a technológiák működési területére korlátozódik, hanem kihát a gondolkodási rendszerek és az etika kérdéseire is. Azáltal, hogy a tapasztalat és a cselekvés közé egy tisztán szimbolikus interpretáción nyugvó médium lép, amely nem más, mint a nyelv, az emberi viselkedést többé már „nem a közvetlen környezeti visszacsatolás folyamata szabályozza, és nem is a genetikailag öröklődő és az evolúció során beigazolódott ösztönkésztetései,

hanem a mindenkori helyzet 'egyedi' értékelése". Így válik lehetővé, hogy az egyén az értelemre hivatkozva szabadon válasszon a különféle magatartásmódok közül és pillanatnyi érdekeit szem előtt tartva igazolja is azokat (Lányi idézi Bertalanffy 1999:52). A technológiában rejlő fenyegetés nem volt azonnal nyilvánvaló. Több mint egy évszázadnak kellett eltelnie az ipari forradalom után ahhoz, hogy a válság első jelei láthatóvá váljanak. „Az elképzelés, hogy a racionális gondolkodás embertelen racionalizmushoz vezethet, meg sem fordult a felvilágosodás korának filozófusai fejében, akiknek feladata nem az volt, hogy megjósolják a jövőt, hanem hogy Isten helyére a filozófiatudományt állítsák” (Willette 2012). Az egyenlőség eszméje szintén megrendülni látszik. Egyre inkább tudatosul, hogy az egyenlőség pusztán illúzió, hogy a társadalmi kapcsolatok struktúrái a hatalom struktúrái is egyben. Minden személyközi kapcsolat ugyanis lekötelezettségi helyzetet von maga után, amely szüntelen újratermeli az emberek közötti különbségeket (Leach 1996:133-135). Hogy az egyenlőség eszméje ilyen sokáig fennmaradhatott, abban a társadalmi elit idealizmusa döntő szerepet játszott. Az elit által megfogalmazott célkitűzések – a haladás látszatát keltve – sokáig elfedték a kizsákmányolás tényét, majd miután kudarcot vallottak, függőségi viszonyok globális méretű hálózatát hagyták hátra.

Az egyre fokozódó belső ellentmondások következtében a modernitás haladáseszméje lassan önmaga ellen fordul, utat nyitva egy új korszak, a posztmodern, felemelkedésének. A válság alapja az a téves beállítódás, amely a rendszer kiegyensúlyozott működését olyan általános rendezőelvek mentén kívánja megvalósítani, amelyek figyelmen kívül hagyják a részfolyamatok egyedi jellemzőit. Mivel azonban a rendszernek alárendelt részfolyamatok magas fokú diverzitással bírnak, a centrum és a perifériák közötti konfliktus elkerülhetetlen. Maguk a válságjelenségek ugyanakkor rendkívül sokrétű elegyet alkotnak. A posztmodern világképének szerves része a kolonializmus terhes öröksége, az a keserű tapasztalat, ahogyan a domináns kultúrák a kisebbségeket a saját reprezentációs gyakorlataikon belül elhelyezték, megfosztva őket saját hangjuktól (Hall 1990:226). A korszak másik meghatározó jellemzője a piacgazdaság kiépülésének globális folyamata és annak negatív következményei: a harmadik világ országainak a nemzetközi gazdasági életben betöltött egyenlőtlen pozíciója, az államok egyre halmozódó adósságállománya, a korrupció (McMichael 2004:153). A fejlődést mechanikusan,

fentről lefelé elgondoló szemlélet az általános jólét megvalósulása helyett valójában a harmadik világ lakosságának kettészakadását eredményezte. Az érintett országokban a közvetlenül a fejlődési stratégiákhoz kapcsolódó munkaerő viszonylag szűk csoportját a mindennapi túlélésért küzdők egyre szélesedő tömege egészíti ki (Max-Neef 1994:69). A válságjelenségek közül talán az egyik legsúlyosabb a globális gazdaság kiépülése nyomán fellépő ökológiai válság. Az a meggyőződés, hogy a világ az értelem segítségével birtokba vehető, mi több, kontrollálható, a természet eltárgyasulását, a természeti erőforrások haszonelvű kizsákmányolását vonta maga után. Ennek eredménye, hogy a jelenlegi természetvédelem és a hozzá kapcsolódó oktatás pusztán az önérték mentén artikulálódik és nélkülözi az áldozathozatal szükségességét, a földhasználat etikáját pedig kizárólag gazdasági érdekek vezérlik (Leopold 2000:106-107). A modernitás öröksége a politikai szféra területén is érezteti hatását. Itt elsősorban a hidegháború élménye, valamint a vietnami háború kudarca a meghatározó. Szinte teljesen új dimenziója a korszaknak a globális méreteket öltő járványok (AIDS, SARS, ebola...) kiváltotta fenyegetettség, amely gyakran világméretű apokaliptikus víziójában jut kifejeződésre. Mindezek a hatóerők átalakítják a megismerési folyamat jellegét is. Megváltozik a társadalmi tudás státusza: a metanarratívák általános magyarázóelvérről az egyéni olvasatok sokféleségére helyeződik át a hangsúly.

Szubjektív vs. objektív

A posztmodern egyfajta ellenkultúra, amely a modernitás válságjelenségeinek felismeréséből és kritikai bírálatából meríti erejét. Bár a modernitásból a posztmodernbe történő átmenet nagyon sokrétű, Lyotard szerint a fordulat lényege mégis egyetlen jellemzőbe sűrűsödik. A posztmodern annak felismerése, hogy „a tudományos tudás egyfajta diskurzus” eredménye (Lyotard 1984:3). Nem létezik tehát egy minden kétséget kizáróan jelenvaló tudás, ahogy azt a metafizikai realizmus állítja. A valóságnak különféle olvasatai vannak, a jelentés pedig az adott szociokulturális valóság szereplőinek és a környezeti kényszerfeltételek hatóerőinek a diskurzusában konstituálódik. Ebben a folyamatban a nyelv, a nyelvi közeg is döntő szerepet játszik a jelenség diszkurzív természetéből adódóan.

A diszkurzív jelleg tudatosodása számos következménnyel bír. Megfigyelhető egyfajta ismeret-

elméleti bizonytalanság, a társadalomtudományi tudás eredetét érintő kétely. Rorty a filozófiatudomány egyeduralmi törekvéseire vezet vissza a válság történetét. A 17. század során rögzült beállítódás értelmében a tudás nem más, mint azoknak a dolgoknak a hiteles reprezentációja, amelyek a megismerő tudaton kívül helyezkednek el. A tudás természetének megértése tehát azoknak a gondolkodási folyamatoknak a tisztázása, amelyek segítségével a tudat létrehozza a külső valóságról alkotott reprezentációit. A filozófiatudomány legfőbb törekvése Rorty szerint mindig is az volt, hogy a reprezentáció általános elméletté váljon, olyan tudománnyá, amely az egyes társadalomtudományi részterületeket a hiteles reprezentáció előállítására való képességük szerint rangsorolja, miközben a megismerés kizárólagos birtokosaként lép fel (Rorty 1979:3). Ez a kiindulópont Rorty szerint azonban többszörösen is terhelt, hisz létrejött egy konkrét történelmi korszakhoz, a 17. századhoz, azon belül is pedig egy földrajzilag elég konkrétan körülhatárolható térséghez, Európához köthető. A posztmodern ezzel szemben megkérdőjelezi a reprezentáció egyértelműségébe vetett hit létjogosultságát és rámutat azokra az intézményrendszer működéséből adódó egyenlenségekre, amelyek a posztmodern beköszöntéig a társadalmi gyakorlatot jellemezték. Ahogy Rabinow fogalmaz: „Antropológiai vizsgálat tárgyává kell tennünk a Nyugatot: meg kell mutatnunk az általa konstruált valóság exotikumát; ki kell emelnünk azokat a területeket, amelyek az univerzalitás jegyét hordozzák magukon (ez az episztemológiát és a közgazdaságtant is magába foglalja); történetileg annyira különösnek kell feltüntetnünk, amennyire csak lehetséges; meg kell mutatnunk, hogy az igazság kisajátítására irányuló törekvése milyen mélyen kötődik ahhoz a társadalmi gyakorlathoz, amelynek köszönhetően meghatározó erővé vált a világon” (Rabinow 1986:241).

Az etnográfia posztmodern kritikája a tudáselőállítás folyamatának objektivitását támadja. Mivel objektivitás nem létezik, legalábbis nem abban az átfogó értelemben, ahogy azt a pozitivizmus állítja, ezért a tudományos módszertan alkalmazása is bizonytalan. A posztmodern fordulat hajtóereje az a szkepticizmus, hogy a megfigyelő, a terepmunkát végző kutató képes-e hitelesen integrálni megfigyelése eredményeit a vizsgált jelenségekre adott magyarázatába, és ezáltal képes-e hiteles társadalomtudományi tudáselőállításra. Reed meglátása szerint ez kétséges. A jelentés a társadalomtudományi kutatómunka során ugyanis két dimenzió

keresztmetszetében konstituálódik. Reed a *kutatás* és a *magyarázat* kontextusaként azonosítja a két hatóerőt. A kutatás kontextusa mindazon társadalmi és intellektuális tapasztalatok összessége, amely a kutatást végző személy saját szociokulturális valóságából adódik. Ezzel szemben a magyarázat kontextusa a vizsgálat tárgya, a maga idegenségében. A két dimenzió közötti kapcsolat feltárása ezért ismerelméleti paradoxonba ütközik. Mivel a kutató maga is társadalmi lény, aki – egyfajta örökségként – magával viszi az idegen szociokulturális helyzetbe saját tudását, előzetes ismereteit, ezért a megismerési folyamat a kutató szubjektivitásának rendelődik alá, amely kétségeket ébreszt a beszámoló hitelességével, objektivitásával szemben (Reed 2010:22-23).

Tyler szerint a tudomány válsága valójában reprezentációs válság, amely a nyelv mint a világ jelenségeinek leírására szolgáló eszköz fogyatékoságaiból származik. A tudomány mára eltűnt, illetve a tudat archaikus formájaként vegetál. Bukását a kultúra első törvényének megsértése idézte elő, amely szerint minél erősebb kontrollt gyakorol az ember a dolgok felett, annál irányíthatatlanabbá válik minden. Mitológiájának dicsőítése során ugyanis a tudomány megpróbálta a diskurzust saját ellenőrzése alá vonni. Mivel azonban az általa létrehozott igazolási eljárás az önmaga által működtetett diskurzuson belül helyezkedik el, törekvése ellentmondáshoz vezetett, amely képtelenné tette a tudományt az általa tett állítások igazolására. Ez a körülmény a posztmodern etnográfiát sem hagyja érintetlenül. A tudományág Tyler szerint ezért sokkal inkább a „megidézéshez”, mintsem a tudományos leíráshoz áll közelebb (Tyler 1986:123).

Az értelmezés szubjektív adottsága felszámolja az objektivitást. Minél nagyobb teret engedünk az interpretív stratégiáknak, annál távolabb sodródunk a valóság objektív feltárásának lehetőségétől. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a posztmodern antropológia feladta volna korábbi küldetését. Célja továbbra is az „igazság” elemi szintjének megragadása, ahogy Clifford fogalmaz (Clifford 1986:102). A szubjektivitás kapcsán inkább egyfajta módszertani hangsúlyeltolódásról beszélhetünk. A posztmodern antropológia annak felismerése, hogy a megismerési folyamatnak vannak bizonyos megkerülhetetlen aspektusai, feloldhatatlan ellentmondásai, amelyek akadályt gördítenek a teljes valóság feltárása elé, úgy, ahogy azt a nyugati szellemi hagyomány elvárásaként megfogalmazza. Mindenki számára hozzáférhető, általános érvényű igazság (vagy ahogy a metafizikai realizmus

foglalmaz: objektivitás) nem létezik. Az antropológia célja ezért a tudáselőállítás egyenlenségeinek felmutatása a személyes pozíció és a terepmunka eredményeinek önreflexív vizsgálatán keresztül. Az egyént cselekedetei során ugyanis nem elsősorban a helyes és a helytelen, az igaz és hamis közötti választás dilemmája mozgatja, hanem egy adott cselekvési mezőn belüli mozgáspálya kijelölésének igénye, a cselekvési mezőn belül kifejlő lehetőségek alapján. Ez a folyamat pedig számos olyan tényezőnek rendelődik alá, amely szubjektív adottsággal bír. Minden szociokulturális helyzet magában foglal egyfajta kommunikációs kényszert, a másik, a kulturálisan idegen nézetével történő szembesülést, amelyet a dialógus elkerülhetetlensége és esetlegessége jellemz. Jelen vannak ugyanakkor az egyéni ambíciók a konkrét célok, homályos vágyak vagy egyszerűen csak a helyzet megjósolhatatlan kimeneteléből adódó „sodródás” formájában. A szakadatlan információ- és ismeretáramlás által közvetített tartalmak egyéni interpretációi csak tovább árnyalják ezt a kiindulópontot. Mi a jelentősége az emberi megismeréstől függetlenül létező külső valóságnak a megismerő, értelmező tudat nélkül? Bár létezik, inkább csak vegetál, de nem ad választ az értelmezés problematikájára egy olyan korban, amelyben a társadalom tagjait nem a közös kultúra, hanem az értelmezés aktuusa köti össze.

Rosaldo a „bánat szülte düh” jelenségének elemzése kapcsán az érzelmek kulturális erejére mutat rá. Miután az *ilongot* fejevadászat okait kutatva a bánat, a düh és a fejevadászat szerves egységével szembeül, Rosaldo az antropológiai kutatás klasszikus alapelveinek újragondolására kényszerül. Hogy a sajátos kulturális jelenséget értelmezni tudja, bevezeti a *pozicionált terminus* fogalmát. Az interpretív antropológia eljárásával rokonítható kutatói magatartás lényege, hogy a kutató a kérdésfeltevést a kapott válaszok függvényében szüntelen változtatja mindaddig, amíg „a csodálkozást vagy a válaszokat minimálisra csökkentve nyugvópontra jut” az adatközlőjével folytatott párbeszéd során. A szociokulturális helyzethez idomuló módszertan az értelmezés esetlegességére mutat rá. Rosaldo számára „minden interpretáció ideiglenes”, amelyet „pozicionált alanyok” hoznak létre. A gyász jelenségének elemzése kapcsán bírálja azokat a korábbi antropológiai módszereket, amelyek inkább az adott rítus leírásával, mintsem a gyász érzésének elemzésével foglalkoznak. Úgy véli, hogy a rítus mint cselekvéssor funkcionális leírása megfosztja az adott eseményt történeti mélységétől, illetve az emberi

dráma pillanatnyi feszültségétől. Az erős érzelmek visszaadását kizáró etnográfusok ezért eltorzítják beszámolóikat és „kulcsfontosságú változókat zárnak ki magyarázataikból” (Rosaldo 2003).

Leválás a centrális diskurzusról

Nemcsak az érzelmek, de a kutatómunka eredményeként megszülető szöveg is a szubjektivitás lecsapódása. Clifford szerint az antropológiai írás mindig is meghatározó mozzanata volt a kutatómunkának. Hogy csak az utóbbi időben került ismét a figyelem középpontjába, az „annak az ideológiának tartósságát tükrözi, amely szerint a reprezentáció félreérthetetlen, a tapasztalat pedig közvetlen”. Ez a látásmód a kutatási beszámolóknak sok esetben csak formális jelleget tulajdonított és igyekezett a kutatásban betöltött szerepüket a „jegyzetfüzet” státuszára redukálni (Clifford 1999:495). A szöveg szerepe azonban ennél sokkal árnyaltabb. A posztmodern fordulat újraértékeli a szöveg státuszát, a szövegnek a társadalmi folyamatokban betöltött szerepét. A posztmodern szerzők írásaikban kiemelik a tudományos leírások mesterséges jellegét, konstruált természetét, és felhívják egyúttal a figyelmet a beszámoló történeti meghatározottságára, a szövegek megszületését motiváló intézményrendszeri elvárásokra, rejtett foratókönyvekre, valamint a mögöttük meghúzódó hatalmi erővonalakra. Rávilágítanak arra a körülményre, hogy magukban az etnográfiai beszámolóknak nagyon sok esetben az invenció, nem pedig a reprezentáció jut kiemelt szerephez. Az etnográfusok mintha „kitárlálnák” a kultúrákat ahelyett, hogy megpróbálnák beszámolóikat a „hitelesség” keretei között tartani. A szövegek – konstruált természetükből adódóan – tehát befolyásolják a kulturális jelenségek megörökítésének módját és hatással vannak a társadalmi tudáselőállítás folyamataira. Az egyes szövegek státusza között azonban eltérés mutatkozik. A szövegek hierarchikus rendbe tagozódnak a hatalmi rendben belül annak függvényében, hogy mennyire képesek kielégíteni az intézmények által működtetett diskurzusok elvárásait. A megismerés ugyanis elsősorban „a formák működése, amelyek minden tartalmat megelőznek” (Foucault 2000:198).

Clifford szerint a kultúra egyenesen „egymással versengő kódokból és reprezentációkból áll”, az egyes műfajok pedig kölcsönösen áthatják egymást. Alapvető szemléletmódbeli probléma ugyanakkor, hogy a nyugati tudományosság kizárt bizonyos ki-

fejezőmódokat az eszköztárból (retorika, fikció, szubjektivitás), és az irodalom műfajába száműzte őket. Ezzel szemben az etnográfiai írás (és minden más írás) legalább hatféle módon meghatározott: kontextuálisan (az általa megidézett szociokulturális közeg által), retorikailag (a kifejezőmód által), intézményileg (az adott intézményrendszer szabta keretek, mozgástér által), műfajilag (önmaga helyzetére reflektálva), politikailag (a reprezentáció hatalmi dimenzióit feszegetve) és történetileg (saját ideiglenességét, pillanatnyiságát felismerve). A valóság valamennyi összetevőjét visszaadni azonban lehetetlen vállalkozás. A függőségi viszonyok kibogozhatatlan rendszere csak még jobban megnehezíti az értelmezés aktusát. Az etnológiai igazságok ezért részlegesek, és ugyanúgy átüt rajtuk a hatalom, mint bármely más tudományágon (Clifford 1999:498-99).

Az uralkodó szövegek nem esetleges, szétszórt produktumai egy adott történelmi korszaknak, hanem olyan „láttelek”, amelyek egy konkrét diskurzus, egy konkrét intézményi struktúra rendjébe illeszkedve állításokat fogalmaznak meg a valóságról és állításait hatalmi pozíciójukra támaszkodva próbálják meg érvényesíteni. Sok esetben a „kulturális elnyomás” eszközei, ahogy Said fogalmaz (Said 1978:33). Az elnyomás érzékletes példáját nyújtja az orientalizmus jelensége. Az orientalizmus Said szerint nem más, mint egy Nyugat által működtetett diskurzus. Ez a diskurzus azonban annyira mélyen beivódott az európai kultúra intézményrendszerébe, az európai közgondolkodásba, hogy minden szinten kimutatható. Jelen van nemcsak az alapítványok, az ösztöndíjak, a művészet, a bürokrácia, de még a mindennapi szókinccs teljes spektrumában is. A Közel-Keletről folyó diskurzus azonban nemcsak a tudáselőállítás, a térség politikai-társadalmi-ideológiai megteremtésének része, hanem az elnyomás eszköze is, amelyet a Nyugat az érintett társadalmakkal szemben alkalmaz. Az általa forgalmazott képek, állítások ugyanis csak a „valóság” pusztá reprezentációi. Egy lokalitásától megfosztott valóságé, amely leginkább a Nyugat, nem pedig vizsgálata tárgya, a Kelet felé elkötelezett (Said 1978:29).

A diskurzus rendjébe illeszkedő szövegtörzsek modellálják a valóságot, narratívákat létrehozva. Minden szöveg vázát tulajdonképpen egy „implicit narratív szerkezet”, egy történetmodell alkotja, amely történetmesélés formájában teszi feldolgozhatóvá a valóságot. Különböző történelmi korszakokban, de akár földrajzilag eltérő helyeken is más és

más narratívák kerülnek előtérbe, amelyek a valóság más és más aspektusát emelik ki, mint legfőbb szervezőerőt. Fairclough szerint így lehetséges az, hogy míg Angliában a mindennapi politikai diskurzus retorikai stratégiáját a „globalizáció” határozza meg, addig Franciaországban a legitimációs narratíva az „európai integráció” (Fairclough 2004:114). Bruner az őshonos amerikai kultúra narratíváit elemezve mutatja be a folyamat jellemzőit. Az indián kultúra 1930-as és a második világháború utáni narratívái között törés mutatható ki. Míg az 30-as évek „történetmesélése” a múltban az aranykor időszakát véli felfedezni, amelyet a jelen mint a széthullás, majd a jövő mint a pusztulás, a teljes asszimiláció állapota követ, addig a második világháború után fordulat következik be a narratíva által megrajzolt történetben. A jövő optimista színezetet ölt: a kizsákmányolás múltbéli tapasztalatát a jelen ellenállási mozgalma, majd pedig az etnikai újjászületés követi. A két narratíva közötti különbség nemcsak a szókészletben, hanem a szintaxisban is változást hozott, és rögzítette a társadalmi szerepeket. Bruner véleménye, hogy a múlt megalkotása egyúttal a jelen megalkotását is jelenti. A narratív struktúrák nem egyszerűen csak az adatok elrendezésére szolgálnak, hanem azt is meghatározzák, hogy mit tekintünk egyáltalán adatnak, függetlenül a tapasztalat kínálta lehetőségektől. A narratívák így „nemcsak a jelentések struktúrái, hanem a hatalom struktúrái is” egyben. A korszak domináns narratívá szerkezete Bruner szerint a kutatás végtermékében, a megjelent tanulmányban mindig előtérbe kerül. Így válik a narratíva önmagát megerősítő folyamattá (Bruner 1999).

A posztmodernben a jelentés pozícionált. Ugyanannak az élethelyzetnek a megítélése eltérő ismeretelméleti alapokból kiindulva gyakran más és más olvasatot eredményez, illetve egy adott társadalomtudományi perspektíva keretein belül maradvá is eltérő következtetésekre juthatunk, ha különböző élethelyzeteket vizsgálunk. Mivel a szociokulturális valóság rendkívül komplex, ezért a jelentés megragadása is csak részlegesen és csak az adott szociokulturális valóság határain belül maradvá lehetséges. Totális képet vizsgálatunk tárgyáról nem alkothatunk. Az interpretáció, az értelmezés aktusa ezért elsődleges szerepet tölt be a tudáselőállítás folyamatában. Fish meglátása, hogy nemcsak az egyes értelmezések, de maguk a társadalmi tények is az interpretáció szüntelenül megújuló aktusának eredői, amelyek a hatalommal bíró társadalmi csoportok elhúzódo vitája végén – egyfajta társadalmi

konszenzusként – kerülnek rendezésre, mindig új formát, új jelentést öltve magukra (Fish 1980:338).

Tyler elemzésében még tovább árnyalja az interpretáció posztmodern gyakorlatát. Kétségbe vonja az egyetlen szerző autoritására vetett hitet és helyette a szöveg-szerző-olvasó konstellációjára helyezi a hangsúlyt. Az antropológiai szöveg az etnográfus és az adatközlő közös munkájának eredménye. A hermeneutikai folyamat tehát nem pusztán az olvasónak a szöveghez fűződő személyes viszonya, hanem magában foglalja a dialógus előállítóinak az interpretív gyakorlatait is. A posztmodern etnográfia a valóság résztvevésen alapuló megidézése. Mint ilyen, nincs előre meghatározott formája, mivel a résztvevők szabadon dönthetnek akár úgy is, hogy a szöveg alkalmatlan a valóság bemutatására. Bármilyen formát öltön is magára a szöveg végleges formája, mindig hiányos és befejezetlen marad (Tyler 1986:127-129).

Történelmen túl

A reprezentációs válság problematikája a posztmodern egyik alapvető tapasztalata. Tudatosul az a felismerés, hogy a reprezentáció által közvetített valóság nem a megismerés hiteles forrása, hanem olyan önkényesen kialakított jelentések hálójá, amelyben az adott kultúra hagyományrendszere, a társadalmi intézmények által működtetett diskurzusok valóságtapasztalata jut kifejeződésre. A posztmodernben a jelölő és a jelölt közötti kötelék fellazul. Új tartalmak szivárognak be a jelölt – azaz a fogalom – által korábban lefedett értelmezési tartományba. A jelölt „képisége” gazdagodik és ez átalakítja a tapasztalat konvencionális tartalmait is. A *korszakkeveredés*, azaz az egymással összeegyeztethetetlen, időben egymástól távol eső történelmi korok egyidejűsége, valamint a *heterogenitás*, azaz a nagyszámú, egymástól eltérő világlátást közvetítő stílusirányzat egyidejű jelenléte csak felerősítik a válság folyamatát. Az állandó utalások, a látszólag minden normatív alapot nélkülöző, gyakran önkényes referenciák útvesztőjében a jelentés elbizonytalanodik. A „stiláris bravúr” felszámolja a történelem utolsó kötelékeit is a valósággal. Ez újfajta tapasztalat kialakításában és megerősítésében a média, az internet transznacionális csatornáin keresztül zajló információáramlás döntő szerepet játszik.

A reprezentáció a fogalom (a megismerés tárgya) és az azt megjelenítő nyelvi jel között létesít kapcsolatot. Ez a kapcsolat azonban önkényesen ki-

alakított szabályrendszer mentén megvalósuló társadalmi konszenzus eredménye. „Ugyanis minden olyan kifejezőeszköz, amelyet egy társadalom elfogadott, elvben egy kollektív szokáson, vagy – ami ugyanaz – a konvención alapul” – érvel Saussure. A reprezentáció tehát kétarcú jelenség: olyan társadalmilag egyezményes kritériumok lecsapódása, amely a pusztá megjelenítésen túl értelmezési stratégiákat is magában foglal. A konvencionális jellegből következik, hogy az egyénnek a jel kiválasztódása és társadalmi utóélete felett sincs igazán hatalma. Ahogy azt Saussure felismerte: „az egyénnek nincs módja arra, hogy a jelen, amely egy nyelvi csoporton belül egyszer kialakult, bármit is változtasson” (Saussure 1997:93). A társadalmi intézmények konstruált természete domborodik ki Derrida fejtegetésében is. A szerző egy sajátosan posztmodern példa, a tanúság problematikájának elemzésén keresztül mutatja be fogalmaink történelmi-kulturális meghatározottságát. Meglátása, hogy a „kihordó anya” és a „biológiai anya” különválasztásával az eredet, a leszármazás kérdésének átértékelődése vette kezdetét, amely rávilágított egyúttal a társadalmi intézmények mesterséges jellegére is. A „kihordó” anya jogi intézménye feloldja az anya személyének korábbi egyértelműségét. Az akár a biológiai anya saját anyja, vagy akár lánya is lehet. Jelölő (anya) és jelölt (anyaság, a leszármazás egyértelműségébe vetett hit) kapcsolata megrendülni látszik. Az anya esetében is át kell térni tehát a tanúságtétel bizonyosságára, a korábban az érzékek által szolgáltatott bizonyosságról (Derrida 1997).

Bár a reprezentációs válság az irodalomtudomány területén bontakozik ki elsőként, a fordulat kapcsán mégis helyesebb, ha általános, valamennyi tudásterületet érintő kritikáról beszélünk. A jelölő és a jelölt közötti kapcsolat válsága a képi ábrázolás szintjén is megjelenhet (kép alatt itt a „képiség” legszélesebb spektrumát értve, ahogy arra Mitchell szóhasználata utal). Mitchell meglátása, hogy az a reprezentációs modell, amely hasonlóságot posztulál az elmében létre jövő (eredendően mentális eredetű) képek és a világ jelenségei között, kérdéses. Ez a világnézet ugyanis az érzéki tapasztalatot teszi meg minden tudás alapjának. Mitchell ezzel szemben az elme szerepét hangsúlyozza és kétségbe vonja a valóság, valamint a mentális és anyagi képek képződése közötti szükségszerű kapcsolatot: noha a világ nem függ a tudattól, a világban lévő képek igen. Meglátása, hogy a nyelvi tradíció, valamint az ábrázolásról és a képekről szóló diskurzus évszázados hagyománya játszanak meghatározó szerepet a

reprezentáció társadalmi összefüggéseinek kialakulásában. A szövegek és a beszédaktusok elsődleges szerepe ebben a folyamatban egy konszenzuális, mindenki által egységesen elsajátítható valóság kialakítása (Mitchell 1997:339-49).

A reprezentációs válság ugyanakkor a hitelesség, a hiteles ábrázolás problematikáját is felveti. A hagyományos reprezentációs modellel ellentétben a posztmodern meglátása, hogy a jelentéselőállítás folyamatának meghatározó momentumai a pillanatnyiség, a szituatív jelleg, nem pedig az intézményi diskurzus gyakorlata során rögzült általános olvasat. Waldenfels az idegenség-tapasztalatot kutatva hasonló felismerésre jut. Tanulmányában kiemeli, hogy az idegenség „viszonylagos és alkalmi meghatározottság”, amely az általános érvényű törvényszerűségek és az egyedi tények keresztmetszetében formálódik (Waldenfels 2004:91). A jelentés kialakulásában a szociokulturális tér egyedi adottságai, a „terep” ideiglenes jellege, valamint a „szubjektív” értelmezési módok magas fokú diverzitása egyaránt meghatározó szerepet játszanak. Az antropológiai terepmunka gyakorlata a jelentésképződés során tehát egyáltalán nem elhanyagolható. A résztvevő megfigyelés ugyanis tágabb mozgásteret nyit az idegenábrázolás előtt, mint ahogy azt a hagyományos tudományos módszertan lehetővé teszi, amely előre kialakított sémákba szorítja vizsgálata tárgyát. A terepmunka során a tapasztalati tér alkalmi jelleget ölt, amely nem tehető egyenlővé az objektív adatok által kínált általános olvasattal. Ebből a körülményből adódik, hogy a kutatás során nyert tapasztalatok is többértelműséget hordoznak. Nem egyszerűen „nyers” adatok, mint a természettudományi vizsgálat során rögzített jellemzők, hanem a valóság „előzetesen kialakított, értelemmel teli” megnyilatkozásai (Waldenfels 2004:101).

Waldenfels ugyanakkor nagyon kritikus a posztmodern etnográfia módszertani újításaival szemben. A posztmodern az idegenség problematikáját az önreflexió fordulatán, illetve a szövegek megsokszorozásán keresztül próbálja meg feloldani, ezért számos új „technikát” vezet be. Az etnográfiai diskurzus „önreflexív és egyben multifokális”. A többszólamúság ugyanakkor csapdahelyzetet rejt magában. A veszély abban áll, hogy még ha mindenki a saját hangján szólal is meg, az akkor is az általános logosz marad. Maga a sokszólamúság tehát nem azonos az összhanggal. Minden sokszólamú szöveg mögött ugyanis általános rendezőelvek húzódnak meg. Az idegenség ezért csak akkor hatolhat be a dialógusba, ha a „dialógust szabályozó logosz

megsokszorozódik”. Az antropológiai írás létrejöttét befolyásoló általános rendezőelveket Waldenfels szerint csak a kutatási helyzet egyedisége, megismételhetetlensége képes ellenpontosítani. „Az itt és most alkalmosságát nem lehet átugrani; éppen ez az, ami a terepet, ahol az etnográfus mozog, olyan tapasztalati és párbeszédterré teszi, amelyben az idegen felléphet és megmutatkozhat. Az idegent csak közvetetten lehet kimondani, amennyiben megmutatkozik” (Waldenfels 2004:113).

A reprezentációs válság problematikája Baudrillard szimulákrum-elméletében éri el talán a legvégletebb formáját. Baudrillard szerint a valóság mára teljesen átalakult. A jelenségek végleg elszakadtak ősképtől, az értelmezésben pedig a szimuláció vette át az irányítást. Nem egyszerűen a jelentéstartomány bővüléséről van szó, hanem a teljes jelentés lerombolásáról. A szimuláció „egy eredet és realitás nélküli reálisnak a modelleken keresztül történő generációja”. A valóság többé már nem leképezés, hanem mintákból, parancsmoделlekből generált realitás, a referenciálisnak „jelrendszerekben [...] való mesterséges feltámasztása”. A fordulat a hagyományos rend összeomlását eredményezi. A rend egyik alapvető feltétele ugyanis, hogy a jelek visszavezethetőek legyenek a valóságban fellelhető ősképekre. Mára azonban a szimuláció elkülönítése a valóságos eseményektől lehetetlenné vált. Ezért „minden erőszakos cselekmény szimulált erőszak” is egyben, amelyet a média „rituális működése” kódol, és változtat ellenőrizhetetlenné (Baudrillard 1996).

Lokális kisközösségek

A metanarratívák, az intézményesített tudás gyengülésével egyidőben előtérbe kerülnek a perifériák. Elmozdulás tapasztalható a populáris kultúra, azaz a másodlagos jelentések, és az exotikum, azaz a világháló transznacionális útján keresztül érkező alternatív magyarázatok felé. A folyamatot a külföldi munkaerő és a globális méreteket öltő turizmus által beáramló jelentések, világnézetek csak tovább erősítik. „A posztmodern rehabilitálja a marginálist, integrálja az egzotikumot és számos olyan értéket kanalizál a társadalmi fősodorba, amelynek – az adott térség történeti-kulturális hagyományait tekintve – nincs relevanciája” (Gyökér 2016:1). Megnyílik az út a másodlagos olvasatok előtt.

A perifériák felértékelődése a helyi, lokális szintre tereli a figyelmet. A posztmodern talán egyik

legfontosabb fejleménye a lokális kisközösségek újratereztése iránt mutatkozó, egyre fokozódó igény. Csak egy önszerveződő közösség lehet képes ugyanis arra, hogy a határain belül megfogalmazódó közösségi igények mellett az egyéni önkifejezésnek, a személyiség kiteljesedésének is megfelelő terepet biztosítson. Az identitásválságba került, szabályok elől menekülő egyén – kiutat keresve – a közösség felé fordul. A közösség keretei között leismét otthonra, itt lesz képes ismét arra, hogy identitását függetlensége megőrzése mellett kiteljesítse. Amíg azonban a centrum által működtetett, egészen Brüsszelig vezethető bürokrácia, vagy valamely más transznacionális intézmény irányelvei a meghatározóak, addig a közösségek életképtelenek, addig csak „multifunkciós” létesítmények épülhetnek a „kreatív város” területén, betonút a cigányoron nem.

A marginalitás jelenségének az identitás alakulására gyakorolt hatása szintén meghatározó jelentőséggel bír. Hall meggyőződése, hogy a 20. század egyik legnagyobb kulturális forradalma a marginális jelenségek (gender, etnicitás, lokális közösségek, szubkulturák) megjelenése a reprezentáció legkülönfélébb területein. A marginalitás harca a reprezentációért folytatott küzdelemben átalakította az élet valamennyi területét. A folyamat elsősorban a rejtett történelem elmesélésén keresztül teljesedett ki. A modernitás elutasítása gyakran az identitás újrafelfedezésének formáját ölti magára, amely mindig az adott lokalitáshoz kötődő diskurzusban teljesedik ki (Hall 1991:36).

A fejlődélmélet körüli posztmodern vita a globális méretű piac és az emberi közösségek közötti választás dilemmája: a kérdés az, hogy az ipari termelés végtelen növekedését támogatjuk, vagy inkább arra helyezzük a hangsúlyt, hogy a közösségek ismét meg tudják találni spirituális-környezeti egységüket és fenntartható életmódot legyenek képesek kialakítani. Ez utóbbi cél hitelesebbnek látszik, annál is inkább, mert a globalizáció haszonélvezője a világ lakosságának mindössze egyötöde, ezért a jelenség sokkal inkább tekinthető politikai dimenziók által kijelölt projektnak, mintsem szükségszerű, az egyén érdekeit, kiteljesedését hitelesen reprezentáló folyamatnak (McMichael 2004:XXXVIII-XXXIX).

A lokális kisközösségek iránt mutatkozó nosztalgia bár sajátosan posztmodern jelenség, alapjait a modernitás által lerombolt vidék és a hagyományos társadalom által vallott értékek iránti elköteleződésben lelhetjük fel. A rurális közösségek szét hullásának folyamata Araghi szerint két periódusra

bontható. Az 1945-től 1973-ig terjedő időszakra, amelyet a világpiac kialakulása és az új globális politikai-gazdasági rend intézményrendszerének kiépülése jellemez, illetve az 1973-tól napjainkig terjedő időszakra, amelyet a politikai-gazdasági hatalom összeomlása, és az intézményrendszer ma is tartó újjászerveződése fémjelmez. Az ENSZ által az 1950-es évek elején indított fejlesztési programok még az iparosításra és a belső növekedésre helyezték a hangsúlyt az export-orientált agrártermeléssel szemben. A fejlesztési programok mintájául az amerikai kapitalizmus egy korábbi modellje szolgált, amely elsősorban a *Green Revolution* és a földreform stratégiáján keresztül keresett megoldást a társadalmi problémákra. A programok a fejlesztési stratégiákban a függetlenség zálogát látták. Araghi szerint ez azonban csak illúzió volt.

A földreform alapja családi gazdaságok létrehozásának gondolata volt, amely főleg a hidegháború antikommunizmusából és az egyén tiszteletének eszméjéből merítette erejét. A cél a kommunizmus térhódításának megakadályozása, a mezőgazdaság növekedésének elősegítése és a lokális jobbgazság intézményének felszámolása volt. A földreform következményei azonban ellentmondásosak voltak. A megművelt földek jelentős részét kizárták a földreformból abban az esetben, ha már gépesítve voltak vagy éppen modernizáció alatt álltak. Ugyanakkor az állam az agrárszektor iparosítását támogatta. A birtokkoncentráció és az iparosítás ezért egyes következményei voltak a folyamatnak. Azokban az országokban, ahol korlátozott volt a hitelekhez való hozzáférés, csak néhány családi gazdaság emelkedett ki és tett szert vezető szerepre. A földreform így nagyszámú, életképtelen kisbirtok kialakulásához vezetett, amelyek fokozatosan kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a piaci folyamatokkal szemben. Az 1973 utáni éveket ezzel szemben az Egyesült Államok hegemoniájának hanyatlása jellemzi. A folyamat kiváltó okai Bretton Woods összeomlására, valamint a nemzetközi tőke nemzeti szabályozási folyamatok alól való függetlenedésére vezethetők vissza. A fordulat eredményeként az állam transznacionális jelleget ölt, szabad utat adva a nemzetközi tőke nemzeti szabályozásoktól független térnyerésének a szupranacionális intézmények működésén keresztül. Ez a folyamat napjainkig tart (Araghi 1995:344-356).

A piacgazdaság egységesítő hatásának és a fogyasztói kultúra öngerjesztő folyamatainak egyik lehetséges ellenpólusa a lokális kisközösség. Fennmaradása végső soron civilizációs kérdés, amely

arra keresi a választ, hogy meddig tartható fenn egy közösség a globalizáció és a globalizációs folyamatokat kiszolgáló intézményrendszer egyműsítő folyamataival szemben, illetve, hogy kettejük konfliktusa milyen kihatással lesz majd az állam további sorsára.

A fogalmak változékonysága: a kultúra posztmodern olvasata

A kultúra olvasata a posztmodernben átalakul. A hagyományos kultúra-definíciók által közvetített értelmezések aligha képesek többé visszaadni a szociokulturális változásokat a maguk teljességében. Geertz számára a kultúra még olyan „történetileg közvetített jelentések, öröklött koncepciók szimbolikus formába öntött rendszere, amelynek segítségével az emberek közvetítik, fenntartják és bővítik ismereteiket, árnyalják az élet dolgairól alkotott véleményüket” (Geertz 1973:89). Geertz definíciójában az örökletesség jut hangsúlyos szerephez. Szinte mindenre a múlt árnyéka vetül és mintha az innováció, a jelen kommunikációs sokszínűségéből adódó pillanatnyiség, vagy akár a szociokulturális élethelyzetek véletlenszerűsége semmilyen szerepet sem játszanának az „ismeretek” és az „életszemlélet” formálódásában. Egy olyan korban azonban, mint amilyen a posztmodern, a tartalmak (hagyományok) forrása és az ismeretek (információ) áramlása sokkal kevésbé kontrollálható. A meglazult családi kötelékek következtében pedig a múlt szimbólumai lehet, hogy a soron következő generációnak már semmit sem mondanak. Ugyanakkor maga a posztmodern is jeleskedik jelentések, szimbólumok előállításában. A *pastiche*, a történetiség maszkja mögé rejtőző kiürült utalásrendszer, amely mégis formai teremtőerővel bír és újat hoz létre, a korszak egyik általános alkotótechnikája. A jelentéselőállítás szituatív jellegű, az értelmezés pedig a találkozás pillanatába sűrűsödik. Ezért az így létrejövő jelentés is viszonylagos, érvényességi köre pedig alig lép túl az adott szociokulturális helyzet határain. Mindezek a körülmények cselekvő individuumot feltételeznek. Az egyén nem passzív befogadója a történelem által a múltból átörökölt jelentéseknek, hanem annak tevékeny újraolvasója, gyakran újraalkotója. A korszakkeveredés következtében az átörökítés társadalmi gyakorlata a posztmodernben ráadásul értelmezhetetlen és önkényesen leszűkíti az információáramlás csatornáit a saját (nemzeti) történelem szabta mozgástérre.

A szociológiai hagyományon belül megfogalmazott kultúra-definíciók közül talán Inglehart meghatározása nyújtja a kultúra fogalmának legárnyaltabb olvasatát. Inglehart nézete szerint a kultúra két szélsőséges dimenzió, a külső valóság kényszerfeltételeinek és a szubjektum belső világának keresztmetszetében jön létre. Egyfelől tehát a kultúra a „különféle viselkedésminták, értékek és tudás szervezett rendszere, amelyet a társadalom széles körben elfogad és generációról generációra átörökít”. Másfelől pedig „a társadalmi intézmények szubjektív aspektusa: az egyén által internalizált hitek, értékek, tudás és képességek rendszere, amely ellensúlyozza a külső realitás szabta kényszerfeltételeket” (Inglehart 1997:15). Bár Inglehart kultúra-definíciójában a szubjektum kiemelt szerephez jut, a külső valóság a maga rendszerszerűségében továbbra is jelen van és meghatározó erővel bír. Az általa felvázolt rendszer mindenütt jelenlévő értékeket, mindenki ott munkálkodó ismereteket sejtet. Mintha létezne egy általános érvényű tudás, amely társadalmi osztálytól, társadalmi nemtől függetlenül mindenki számára egyenlő mértékben hozzáférhető lenne.

Vajon az értékeket valóban osztja a társadalom többsége, vagy életkor, foglalkozás, társadalmi hovatartozás függvényében eltérések mutatkoznak ezen a téren? Valóban generációról generációra öröklődő tapasztalatról lenne szó, vagy inkább egyéni preferenciák megfogalmazódásáról, amelyek érvényességi köre még egy adott életúton belül is eltéréseket mutat? Hol a határa a közös értékeknek és a közös tudásnak? Egészen a nemzetállam vonaláig tágíthatjuk a hagyományok és az „öröklött koncepciók” hatósugarát vagy a „történetileg közvetített jelentések” rendszere véget ér a szubjektum határánál? És hol helyezkednek el ebben a konstellációban az olyan fogalmak, mint a változás, a kritika, az innováció, vagy a különböző lehetőségek közötti választás lehetősége, amelyek gyakran váratlanul, önkényes módon, néha mindenféle logikát nélkülözve merülnek fel az egyéni életút során?

Meglátásom, hogy mind a Geertz, mind pedig az Inglehart által vallott nézet alapvetően esszencialista. Egy olyan általános olvasatot feltételez, amelynek a posztmodernben meglehetősen kérdéses a létjogosultsága. A valóságnak ezzel szemben inkább fokozatai vannak. Ugyanazokat az értékeket és tudást nem feltétlenül osztják a társadalom szélesebb tömegei. Sőt, már kis léptékben szemlélve is a társadalmi jellemzők magas fokú diverzitása mutatható ki. A nemzetek valójában tagoltak: társadalmi, nemi és etnikai erővonalak mentén futó törésvo-

nalak szabdalják őket. Ebből adódik, hogy maga a kultúra, és az átörökítés során önmagát „reprodukáló” intézményrendszer sem lehet egységes. Az átörökítés folyamata szintén rendkívül problematikus. A posztmodernben a tudáselőállítás gyakorlata inkább procedurális jellegű, amely mindig az adott társadalmi helyzetben megfogalmazódó elvárásokhoz, keretfeltételekhez igazodik. Talán csak egyetlen olyan tudás van, amelyet többé-kevésbé mindenki osztr: az adott földrajzi térség (nemzetállam) keretein belül használt nyelv ismerete. Ez azonban nem feltétlenül azonos az anyanyelvvvel, hisz a migrációs folyamatok, a vegyes házasság intézménye, a többnyelvűség problematikája mind-mind továbbáryalhatják a kiindulólhelyzetet. Talán ha az állampolgárságnak az anyanyelvvvel való kettős feltételrendszere fennáll, akkor mondhatjuk el, hogy teljesül elvárásunk. Az állampolgárságban ugyanis az individuumnak az adott politikai közösséghez tartozása is kifejeződésre jut, amely a nemzeti nyelv kontextusán keresztül teszi az egyén számára elérhetővé a nemzeti intézményekbe – mint amilyen az egészségügy, vagy az oktatás – bekapcsolódás lehetőségét. Az állampolgárságon keresztül kialakul továbbá egy olyan nemzeti érzés – megint csak a közös nyelv mint kohéziós erő segítségével –, amely a demokratikus kormányzás működésének sikerességén túl hozzájárul egyfajta „sorsközösségi lét” megfogalmazódásához (Kymlicka 2007). Mindezek ellenére a nemzet továbbra is „elképzelt politikai közösség” marad, amely „egy lényegét tekintve képzeletbeli sík segítségével hozza létre az összetartozás” érzetét, miközben tagjai visszavonhatatlanul eltávolodtak egymástól (Anderson 1989:4-6).

A kultúra hagyományos felfogása talán még alkalmazható volt törzsi társadalmakra, de meghaladottá vált a posztmodernben. A kulturális „mátság”, a kulturális „idegenség” felfokozott élménye radikális változásokat idézett elő az értelmezési gyakorlatban, megtörve a metanarratívák egyeduralmát. A korszak elsődleges szempontja a szubjektív tapasztalat: az interpretáció és az internalizáció egyéni gyakorlata. Ezzel egy időben ismét felértékelődik a közösségi lét iránti vonzódás szerepe, amely valójában mindig is az emberi természet egyik alapvető vonása volt az adaptivitás, a kommunikációs kényszer és a tárgyszeretet mellett, de a modernitás folyamatai a háttérbe szorították (Csányi 1994:247).

A posztmodern kapcsán Mieke Bal egyenesen a kultúra „haláláról” beszél és a hagyományos olvasatokkal szemben a változékonyságra helyezi a hangsúlyt. Szilárd meggyőződése, hogy a kultúra

fogalmát nem lehet definíciókkal rögzíteni. A kultúra olyan köztes terület, amely a lokális és a globális jelentésmező között helyezkedik el. Megértése leginkább a különféle „beszédmódok” – a szavak, szinonimák, illetve a hozzájuk kapcsolódó kifejezések – megértéséhez áll közel (Bal 2004:106-107).

Úgy tűnik, a sokszínűség (töredezetheg) és a változékonyság (pillanatnyiség) jelenléte sokkal erőteljesebb a kultúra fogalmának posztmodern leképeződésében, mint ahogy azt a korábbi definíciók visszaadják. Meglátásom, hogy a kultúra az öröklött formák és a szerzett ismeretek olyan dialogikus kapcsolata, amely az egyén értékrendjén nyugvó interpretív aktus által nyeri el jelentését. Ez a jelentés „pillanatnyi” jelentés, hisz az egyéni értékrend és az értékrend forrásául szolgáló tartalmak is dinamikusan változnak. Az *öröklött formák* mindig valamilyen lokalitáshoz, valamilyen történeti-földrajzi szempontból behatárolható térhez kötődnek, amelyet a társadalmi intézményrendszer és az azt meghatározó nyelvi hagyomány, valamint az egyén saját életvilága (műveltsége, a rokonsági rendszer által előírt szabályegyettesek, az egymást követő generációk közötti párbeszéd) jelölnek ki, és amelyek valamilyen konkrét tárgyban (épített környezet, berendezési tárgy), szellemi termékben (törvények, irodalmi alkotások, az oktatási rendszer által lefektetett tanterv), vagy valamilyen szokásban, viselkedésmódban öltönek testet. Ezzel szemben a *szerzett ismeretek* – a virtuális valóság térhódítása következtében – egyre inkább globális jelleget öltönek és a különféle kommunikációs színtereken zajló esetleges információáramlás (internet, televízió, a kreatív városban belül kiépülő közösségi terek, fesztiválok), az „idegennel” való találkozás során kifejlő interkulturális kommunikáció (az egyén külföldi utazásai, a munkahelyi környezetből eredő tapasztalat), valamint az egyén olvasmányélményei, érdeklődése, belső elköteleződése által kijelölt források keresztmetszetében jönnek létre.

Értékek és értékrendek

A kultúra változásai az érték fogalmát sem hagyják érintetlenül. A posztmodernben az érték fogalma átalakul, jelentéstartalma további árnyalatokkal bővül. Olvasatomban az érték az egyén és valamely külsődleges tényező közötti kölcsönviszony gyakorlati jelentőséggel bíró kifejeződése, ahogy az az életút egy bizonyos pontján megmutatkozik. Az egyén személyes élethelyzetére reflektálva határozza meg

értékeit, majd alakítja ki értékrendjét azokból az értékekből, amelyek az adott élethelyzetben kiemelt jelentőségre tesznek szert. Az értékek tehát az adott szociokulturális környezet hatására megfogalmazódó preferenciák egyéni lecsapódásai: vagy már meglévő értékek újraolvasása során keletkező értékvariációk, vagy pedig az új szociokulturális helyzetre reflektálva megszülető új értékek.

Az értékek meghatározó vonása az interpretív jelleg, azaz az egyénnek valamely fogalommal, személlyel, tárggyal, társadalmi jelenséggel szemben kifejezésre jutó személyes viszonya, és az ebből adódó dinamizmus, azaz az értékek pozícionált jelentése: az egyén élete során szüntelenül újraolvasni kényszerül az általa vallott értékek jelentés-tartalmát, amelyek az egyes élethelyzetekben így más-más tartalommal töltődnek fel. Mi a barátság? Egy konkrét személyhez fűződő személyes viszony, amelyet az áldozathozatal mindig megújuló köteléke fűz össze, vagy egy múltban berögzült név által fenntartott kapcsolat, amelyet a szokás kényszere (egy elmentett telefonszám, egy email cím, esetleg egy internetes közösségi oldalon lévő bejegyzés) tart fenn csupán? Csak egyének között létező kapcsolat, vagy esetleg a közös történelmi múltból eredeztetett, nemzetek közötti sorsközösség, ahogy sokan például a magyar-lengyel barátságra tekintenek? Mi az élelmiszerbiztonság? A neoliberalizmus által kiszajátított és transznacionális társaságok piacpolitikája által uralt globális méretű élelmiszerelosztás gyakorlata, vagy lokális kisközösségek tagjai által szabályozott, helyi szintű élelmiszertermelés? (McMichael – Lawrence 2012:135).

A dinamizmus nemcsak az értékeknek, hanem a belőlük építkező értékrendnek is meghatározó vonása. Az értékrend tartalma szüntelen módosul, az adott szociokulturális helyzetnek megfelelően mindig aktualizálódik. Bizonyos értékek előtérbe kerülhetnek, míg mások teljesen a háttérbe szorulnak. Adott esetben új értékek jelennek meg, míg mások átalakulnak, vagy akár véglegesen el is tűnhetnek az egyén értékrendjéből. Mivel az egyes élethelyzetek magas fokú diverzitást mutatnak attól függően, hogy a munkahelyről, a családról, vagy valamilyen csoporttagságról legyen szó, ugyanannak az értéknek eltérő olvasata lehetséges más-más szociokulturális közegbe lépve.

Ezek a körülmények az értékek és az értékrendek változékonyságára mutatnak rá. Az értékek és az értékrendek elveszítették a posztmodernben örökletes jellegüket, társadalmi beágyazottságukat. Kiválasztásukban az egyéni életút által támasztott köve-

telmények szelekciós mechanizmusa dönt. „Gyakran jelennek meg az adott szociokulturális közegetől idegen értékek, míg mások az egyén (vagy a közösség) lokális igényeihez igazodva revitalizálódnak és új értelmet nyernek” (Gyökér 2016:1).

Az értékrendelméleteket vizsgálva leginkább két sajátosságra figyelhetünk fel. Számos megközelítésben az értékek *integratív*, egységesítő szerepe kerül előtérbe. Ezekben az elméletekben az értékek olyan általános rendezőelvek, „mélyen gyökerező feltételek avagy posztulátumok” (Hoebel 1976:19), amelyek a kultúra egységét, harmonikus működését biztosítják. Az így létrejövő kultúra összefüggő rendszert alkot, a működését meghatározó általános alapelvek pedig a társadalom valamennyi tagjára nézve kötelező erővel bírnak.

Hsu is elsősorban az értékek (posztulátumok) integratív erejét emeli ki. Elméletében az értékek a kultúra integrációjának fókuszpontjait mutatják meg. Viselkedésmódok olyan korlátozott számú gyűjteményei, amelyek más viselkedésmódokkal szemben kizárólagos érvényre tettek szert egy adott kultúrán belül. A posztulátumokat többnyire a társadalom valamennyi tagja elfogadja és a dolgok természetes rendjének tekinti. Hsu rámutat ugyanakkor arra a körülményre, hogy az alapvető értékek nem állnak egymással mindig konzisztens viszonyban. A konzisztencia mértéke a kultúra integritásának mutatója (Hsu 1969:61).

Hoebel szintén a posztulátumok és a belőlük levezetett „tétélek” esszencialista felfogását vallja. A posztulátumok érvényességi körét a teljes társadalomra kiterjeszti. „A hétköznapi életszokások kialakításakor, még az apróságokat illetően is, a társadalom olyan eljárásokat választ, amelyek megfelelnek az adott társadalom gondolkodásmódjának és várakozásainak – tehát amelyek illeszkednek az alapvető posztulátumokhoz azzal kapcsolatban, mi a dolgok természete, mi kívánatos és mi nem az” (Hoebel 1976:20). Az egyén szinte eltűnik ebben az olvasatban, a társadalom arculatát meghatározó általános elvek pedig felszámolnak minden olyan jellegzetességet, amely egyedi jelleget kölcsönözhetne egy életútnak. Az értékek egy szinte mozdulatlan rendszerbe tagozódnak, amelytől teljesen idegen a változás.

Kluckhohn és Strodtbeck számára a kultúra normatív aspektusát bizonyos értékorientációk határozzák meg. A értékorientációk komplex, de határozott mintázatba rendezett princípiumok, amelyek az értékelési folyamat elemeinek kognitív, érzelmi és irányító összjátékából erednek. Noha a princípí-

umok kultúráról kultúrára változnak, a variabilitás csak az alkotóelemek (princípiumok) mintázatában jelentkezik, amelyek maguk kulturális univerzálék. A szerzők öt orientációt, és minden egyes orientáción belül három fokozatot különítenek el elméletükben. Ezek kombinációja határozza meg tulajdonképpen az adott kultúra arculatát (Kluckhohn – Strodtbeck 1961). Az értékorientáció-elméletben az átmenetek teljesen eltűnnek, a személyiség a maga sajátos életvilágával értelmezhetetlen fogalom. Az adott kultúrát meghatározó mintázat mintha egy sajátos embertípust hozna létre (jó vagy gonosz, a természetnek alávetett, azzal harmóniában élő, vagy a természet felett uralkodó), amelynek érvényességi köre a társadalom valamennyi tagjára kiterjed. Az ember és természet kapcsolatát vizsgáló orientáció esetében mintha egy sajátos rendezőelv is feltűnne: a múltba forduló kultúrák mozdulatlanságát a jövő irányába mutató időszemlélet haladó szellemisége ellenpontoszza. Ez a felosztás azonban egyfajta evolúciós programot sejtet. Az időorientáció alapján a kultúrák rangsorolhatóvá válnak. Kluckhohn-ék elméletét követve a modernitás haladáseszmejét megkérdőjelező, önellátó gazdálkodást folytató egyén akár negatív színben is feltűnhet, még akkor is, ha a posztmodern korban él. Nem is szólva a hagyományos kultúrák képviselőiről.

A kultúra azonban szüntelen változik, amelynek hatására értékeink is folyamatosan átértékelődnek. A posztmodern korban az állandóság érzete összeomlani látszik. Helyét a pillanatnyiség, a diszkontinuitás, és a töredezettség tapasztalata foglalja el. Nemcsak a társadalomban fellelhető értékek száma nő meg radikálisan, de az értékrendek is megsokszorozódnak. Számos értékrend él egymással/egy-más mellett, akár földrajzilag kis léptékű térségen belül is. Az értékrend többé már nem „örökletes”, nem a hagyomány kényszerítő ereje által meghatározott, ahogy az sokak számára a tradicionális társadalmak vizsgálata során megmutatkozik, és a kontinuitás, a társadalmi beágyazottság fogalmaival sem ragadható meg többé. Sokkal inkább a „posztmodern elvárásai által mediált tartalom, amelyet az egyén a számára 'hitelesnek' ítélt tapasztalatokból illeszt össze. Dimenziói is eltolódnak: működése többé már nem ösztársadalmi szinten, hanem sokkal kisebb léptékben, a lokális közösség szintjén meghatározó” (Gyökér 2016:1). A posztmodernben polifon életutakat találunk, amelyek egymástól eltérő, a múlttal, az adott térség szociokulturális hagyományaival gyakran összeegyeztethetetlen, vagy a hagyományt éppen újrafogalmazó értékek-

ből állnak össze. Valaki lehet IT-s, forgathat filmet, és lehet akár ökokertje is ezzel egyidőben: értékei, értékrendje az adott életút horizontjára által kijelölt preferenciákból fog összetevődni, amelynek látszólag egységes rendszerébe idegen területekről érkező értékek is beszüremlenek. A posztmodernben gyakorlatilag bármilyen érték adoptálható, egymást akár korábban kölcsönösen kizáró értékek is hely kaphatnak ugyanazon életút alatt. Az eredmény azonban korántsem káosz, hanem egy olyan individuuum létrejötte, aki otthonosan mozog az általa kijelölt életvilág, és a vele hasonló érdeklődést valló egyének közösségén belül.

A posztmodern kor jellegzetességei egyedül talán csak Williams olvasatában jutnak kifejeződésre: az adott szociokulturális helyzetből adódó szituativitás, az egyén szubjektív látásmódján alapuló interpretív aktus egyaránt szerves részét alkotják elméletének. A szerző meglátása, hogy „az értékek a viselkedés megválasztásának olyan előzetes kódjai, amelyek mindig az adott élethezhez igazodva folyamatosan változnak”. Az értékek további jellemzője valamely preferencia jelenléte. Az emberek sohasem közömbösek az őket körülvevő világ iránt: a dolgokat, cselekedeteket mindig aszerint ítélik meg, hogy jók vagy rosszak, helyesek vagy helytelenek. Az értékek kritériumként szolgálnak ebben a szelekciós folyamatban. A viselkedés megválasztásának olyan előzetes kódjai, amelyek az adott helyzetre reagálva folyamatosan változnak (Williams 1979:16-21).

A szerzők másik csoportja a hagyományos és a modern értékrend közötti különbségre helyezi a hangsúlyt és ennek alapján próbálja meg a modernizációnak a hagyományos értékrendre gyakorolt hatását, és az ennek nyomán kialakuló (poszt)modern embertípus jellemzőit felfejteni. A két értékrend közötti eltérés ugyanakkor evolúciós különbség is egyben: a diskurzuson belül a hagyományos értékrend mint a társadalmi fejlettség alacsonyabb szintje, az elmaradottság, a kizsákmányolás világa jelenik meg.

A *tradicionális*, illetve a *túlélést hangsúlyozó* értékeket valló társadalmak negatív jellemzőit Inglehart és Baker elméletében szinte a végtelenségig lehetne sorolni: alacsony toleranciaszint az abortusszal, a válással, az öngyilkossággal és a homoszexualitással szemben, férfi dominancia a gazdasági és a politikai életben, a családi élet fontossága és autoritatív jellege, vallásosság, protekcionizmus, az individualizmus elítélése, nacionalizmus. És az ezekből fakadó másodlagos körülmények: az egyéni jólét marginá-

lis szerepe, alacsonyabb egészségi állapot, a bizalom alacsonyabb szintje, a külső csoportokkal szembeni intolerancia, a nemi egyenlőség elutasítása. A fejlett ipari országokban ezzel szemben az önkifejezés szabadsága, a racionalizmus és az egyéni biztonság értékei tesznek szert meghatározó szerepre. Ingleharték meglátása, hogy noha a gazdasági fejlődés és a szekularizáció és az önkifejezés előmozdítója, a modernizáció paradox módon a hagyományos értékek megerősödéséhez is hozzájárulhat (Inglehart és Baker 2000:21). Hogy miért lehet ez így, arra a szerzők nem térnek ki válaszukban.

Ingleharték kutatása valójában nem hagyományos társadalmakat vizsgál, hanem a modernitás programjának magvalósulását követő állapotokat: az iparosítás, a piacgazdaság, a tőke globális térnyerése által „felforgatott” közösségeket, nemzetállami kereteken belül. A szerzők túláltalánosítják a gazdasági fellendülés hozta egyéni jólétet és azt egy egyenes vonalú fejlődés eredményeként láttatják, a Nyugat etnocentrikus szűrőjén keresztül pedig negatív színben tüntetnek fel minden olyan kultúrát, ahol a globalizációs folyamatok ellenállásba ütköztek. A haladásészmé által előrevetített fejlődés azonban korántsem volt töretlen. A modernizáció, amely gyakorlatilag a perifériák kifosztása volt, sokaknak elszegényedést, gazdasági bizonytalanságot és kiszolgáltatottságot hozott. A liberalizált globális piaccal és az olcsó importtal szemben a szegény országok védtelenné váltak. A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) égisze alatt megkötött nemzetközi egyezmények pedig csak mélyítették a földművelésből élők függőségi helyzetét. A modernizáció valójában a Nyugat lokális folyamata, globális következményekkel. Nem más, mint „egy Egyesült Államokban kifejlesztett rendszer, amelyet aztán a globalizáció nevében a világ valamennyi országába exportáltak” (Ainger 2003). Ez a folyamat, bár a tradicionális társadalmak eltűnését eredményezte, nem számolta fel azonban magukat a tradicionális értékeket, amelyek a szubjektum szintjén újra és újra felbukkannak, még a posztmodern társadalmon belül is.

Inkeles és Smith a modern ember megjelenésének okait kutatják. A hagyományos földművelésen alapuló falu és a modern intézményrendszer által képviselt értékrend ellentétéből kiindulva arra a következtetésre jutnak, hogy a modern ember alakját az a sajátos élettapasztalat hívja életre, amelyre a gyárakban, ipari üzemekben végzett munka során tesz szert. Ehhez a fordulathoz a társadalmi szerepek sokszínűsége, megsokszorozódása és bizonyos

környezeti elemek intenzív jelenléte is jelentős mértékben hozzájárul. A modern ember munkavégzése komplex, ésszerűsége nyugvó, technokrata környezetben folyik, tapasztalatainak formálódását a tömegmédiá által közvetített tartalmak határozzák meg. Többnyire városi életmódot folytat és tudatosan ki is használja a városban kínálkozó lehetőségeket, mint amilyen például az oktatási rendszer, a színház, a mozi vagy a szabadidő eltöltését célzó különféle rekreációs tevékenységek (Inkeles – Smith 1974:5). A szerzők a modernitás alapvető egységének az egyént tekintik. Meglátásuk, hogy a személyiségjegyek nem feltétlenül csak a gyermekkorban alakulhatnak ki: értékrendbeli változások felnőttkorban is bekövetkezhetnek. Az individuum ugyanis, miután kapcsolatba kerül egy intézménnyel, belefoglalja annak jellemzőit saját személyiségébe (Inkeles – Smith 1974:10). A kultúra tehát folytonos mozgásban van, összetevői szüntelenül változnak, aktualizálódnak. A külső környezet változásaira reagálva pedig az egyén dinamikus válaszokat fogalmaz meg, amelyek személyiségvonásait, értékrendjét sem hagyják érintetlenül.

Kritikaként fogalmazható meg ugyanakkor, hogy Inkeles-ék a modernitás iránti fogékonyságot bizonyos személyiségjegyeken keresztül határozzák meg, amelyekhez önkényes módon társadalmi folyamatokat rendelnek hozzá. Olyan folyamatokat, amelyeknek a kiváltó okai nem teljesen tisztázottak, vagy legalábbis sokkal szélesebb dimenziót ölelnek fel, mint ahogy azt a szerzők kutatása igazolni látszik. A szülőfalu elhagyása például nem feltétlenül a *nyitottság* jele, hanem sok esetben egyszerűen csak gazdasági kényszer következménye. A *hagyományörzés* gyakorlata, amelyet a városi miliőbe kényszerült rurális lakosság igyekszik fenntartani, nem azonos a hagyományos társadalom fennmaradásával. Bár az emberi nem és a külső környezet közötti strukturális viszony vitathatatlan, ahogy arra Redfield rámutatott, és valószínűleg léteznek univerzálék, amelyek az emberi természet közös vonásait tükrözik (Redfield 1953:91), az ipari kultúra kihívásaira adott egyéni válaszok közötti hasonlóság azonban nem feltétlenül általános emberi jellemvonások meglétére utaló jel, hanem inkább a modern intézmények szerkezeti hasonlóságából adódó körülmény. A hasonlóság alapja, hogy a modernitás és a piacgazdaság által kitermelt vállalatok, cégek strukturális sajátosságai csak bizonyos válaszlehetőségeket fogadnak el, és kizárják az egyén saját kultúrájából adódó megoldások érvényesülését. A szerzők gyakran leszűkítik a vizsgálati spektrumot, a

változók számát is, amely sok esetben tévkövetkeztetéshez vezet. Amikor például a boldogulás egyéni feltételeit vizsgáljuk „város és falu” viszonylatában, nem pusztán a városi létnek a *pszichikai integritás* megőrzésében betöltött szerepe a tét, hanem a környezeti terhelés, a globális felmelegedés, a fogyasztási kényszer, a szabadság foka, a nagy ellátórendszerektől való függőség, a nagybirtokképződés folyamata és a mögötte meghúzódó transznacionális érdekek, a falvak elnéptelenedése, a globális intézményesülési folyamatok, valamint a központi hatalom által az egyénre kényszerített értékrend is jelen vannak, mint változók (Inkeles – Smith 1974:12-14). Az önmaga pszichikai integritását a városban kereső valamikori gazdálkodó a globalizációs projekt végállomása. Nem ok, hanem okozat: a földbirtok elvesztése következtében jelentkező demográfiai eltolódás megtestesítője.

A modern ember attribútumaiként felsorolt jellemzők közül kétségtelenül számos vonás kimutatható korunk emberének az eszköztárában, hibás elgondolás lenne azonban ezeket a jellemzőket – mint például a hosszú távú tervezés, a hatékonyság, a kiszámíthatóságba vetett hit vagy az új tapasztalatok iránti nyitottság – kizárólag a modernitás korszakára vonatkoztatni (Inkeles – Smith 1974:22-23). Az az elgondolás, amely azt sugallja, mintha a hagyományos életmódban nem terveztek volna előre, vagy nem lettek volna nyitottak az alternatív megoldásokra, hanem a környezeti változásoktól függetlenül csak a hagyomány kényszerítő rendjének engedelmessé váltak volna életüket, aligha tartható a környezeti kényszerfeltételeknek nagyobb mértékben kiszolgáltatott tradicionális közösségek esetében.

Meggyőződésem, hogy a modern ember ismérve a középkorban is létezett, de csak az adott társadalmi–kulturális kényszerfeltételek között bontakozhatott ki. Natalie Zemon Davis színpompás tablójára a 16. századi francia vidékről érzékletes példáját nyújtja egy olyan világnak, ahol a személyes kalandvágy legalább akkora motiváló erő volt, mint az ismert környezetből való kimozdulásra, az utazásra, mint a gazdasági cserekapcsolatok kényszerítő hatása. „Biztosan tudjuk azonban, hogy Martin (egy francia paraszt fia Artigat-ból) átkelt a Pireneusokon Spanyolországba, megtanult kasztíliaiul, és végül Burgosban kötött ki, ahol inasként szolgált Francisco de Mendoza házában, a római katolikus egyház bíborosánál” (Davis 1999:31). A hagyományos életmód és a modernitás közötti egyetlen különbség a forrásokhoz való hozzáférés.

Bizonyos eszközök még egyszerűen nem álltak rendelkezésre a tradicionális társadalmak tagjai számára, amelyek ma a technológiai fejlődés következtében általános használatnak örvendenek.

Esettanulmány

A Grundkert az első budapesti közösségi kertek egyike, amelyet 2012-ben indított útjára néhány lelkes fiatal. A telket a Futuréal ingatlanfejlesztő és befektető cégcsoport bocsátotta a közösség rendelkezésére. Megállapodásuk értelmében a Grundkert mindaddig használhatja az adott parcellát, amíg az beépítésre nem kerül. Amikor azonban a fejlesztések elérik a telket, akkor költözniük kell. 2012-es megalapítása óta a kert eddig kétszer költözött. A jelenlegi közösségi kert, a Grundkert3, az Apáthy István utca egy még beépítetlen foghíjtelkén kapott helyet, ahol a kerttagok most kezdik majd meg a harmadik szezont.

A Grundkert egy mikroközösség. Tagjai nemcsak eltérő társadalmi helyzetű emberek, de életkor, származás, foglalkozás tekintetében is rendkívül heterogén közösséget alkotnak. Egyetemistákat éppen úgy megtalálunk sorai között, mint nyugdíjasokat, a bölcsészek mellett vannak programozók, a vidékiek mellett a kerületen belül élők. Magánszemélyek mellett egyesületek is képviseltetik magukat egy-egy parcellával, mint például a Menedék Migránsokat Segítő Egyesület, amely a menekültekkel szembeni negatív előítéletek feloldását, a menekültek sikereiből integrációját reméli a közösségi kerttől.

Bár a Grundkert profilját alapvetően a kertművelés határozza meg, a közösség számos más fórumon is jelen van. Internetes Facebook csoportjuk 194 főt számlál. A költözések és az egyéni életútban bekövetkezett változások következtében azonban azok száma, akik ténylegesen parcellát is művelnek a kertben, jóval alacsonyabb, tekintve, hogy egy-egy parcella mérete átlagosan 8-10 négyzetméter körül lehet. Mivel a kerttagok jövőjét folyamatosan belengi egyfajta bizonytalanság, a közösség tavaly útjára indította a Grundkert Klubot, amelynek rendezvényei a közeli Gólya Presszóban kapnak helyet, illetve folyamatban van egyesületi alakulásuk is. Mindkét fórum meghatározó jelentőségű lehet majd a közösség jövőbeni fennmaradása szempontjából:

Úgy érzem, mostanra ki tudjuk jelenteni azt, hogy ha fizikai helye nem is lenne, maga a közösség akkor is életképes és megmarad. Valószínűleg egy sokkal szűkebb formában. De főleg az idén azzal, hogy

a Grundkert klubbot elindítottuk, azzal tudtuk magunkat függetleníteni a helytől. Persze nagyon fontos, meg ez az alapja az egésznek, de ha nem lenne, így a klub révén a közösség már meg tudna maradni. (G)

A Grundkertben végzett kutatásom a kerttagokkal készített félig strukturált interjúkon, valamint a közösségi események dokumentálásán (magcsere, kerti munkálatok, kertnyitó buli, Közösségi Kertek Éjszakája) alapul. Mivel a közösségi kert tagjai elsősorban a környezettudatos életmóddal, a fenntarthatósággal kapcsolatos gyakorlati kérdésekre keresik a választ, a félig strukturált interjúkon keresztül nagyobb mozgástér nyílt a cselekedeteik mögött meghúzódó motivációk felfejtésére.

Az értékrendbeli, világnézeti aspektusok mellett az élettörténeti vonatkozások is meghatározó részét alkották a kutatásnak. Thomas és Znaniecki kutatásaiból nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén számára a társadalmi tények csakis az individuuum szubjektív szűrőjén keresztül léteznek (Thomas – Znaniecki 1958). Ezért a társadalmi élet különböző jelenségeit inkább úgy kell értelmeznünk, mint az egyéni tudat és az objektív valóság közötti szakadatlan interakció eredményét (Niedermüller 1988:378). Ez a körülmény fokozottan érvényesül a posztmodern korban. Az élettörténeti kérdések segítségével a társadalmi tények egyéni olvasatainak sokszínűsége vált megismerhetővé még egy olyan behatárolt közösségen belül is, mint amilyen Grundkert.

A társadalmi valóság, a bennünket körülvevő szociokulturális környezet befolyásoló ereje megkerülhetetlen. A „belevettség” állapota egyfajta kiszolgáltatottságot szül (Heidegger 2004:163), amely az egyént a világ jelenségeinek szakadatlan értelmezésére sarkallja. Az értékek mint irányelvek ezért mindig valamilyen konkrét élethelyzetre reflektálva nyerik el jelentéstartalmukat és sajátos „mátrixot” alkotva épülnek be az egyén értékrendjébe.

Kutatásom során az egyéni értékrend következő összetevőit különítettem el:

1. Közösség és egyén közötti kölcsönviszony

A lokális kisközösség, amennyiben az egyéni életút során valamilyen formában megjelenik, úgy kitüntetett szerepre tesz szert. A kisközösség nem pusztán az egyéni értékrend egyik alkotóeleme, amelyben valamilyen személyes kapcsolat jut ki-

fejeződésre, hanem a közösség tagjai által közösen vallott értékek sajátos „vegyülete”, amely egyedi vonásokkal bíró rendszerré szerveződik. A lokális kisközösség mint értékrend, individualizmus és közösségiség egysége, amelyben a közösség által vallott értékek iránti személyes elkötelezettség, valamint a közösség által birtokolt értékek egyénre gyakorolt integratív hatása jut kifejeződésre. A közösségi kert mint a lokális kisközösségek egyik lehetséges formája, különálló entitás. Egyfajta felettes instancia, amely szabályozóerőként lép fel a tagok életében, befolyásolva őket az egyéni döntéshozatal és a mindennapok rendjének kialakítása során.

A Grundkert tagjai két alapvető értéket emelnek ki a kert kapcsán, amely szerintük kiemelt jelentőséggel bír: a közösség szerepét és a zöld gondolatot. Ezek az értékek már a kert megalapítása során is meghatározó szerepet játszottak:

Soha nem volt kertünk és hogy milyen jó érzés valóban az, hogyha egy saját kis területet lehet művelni és ott szabadidőt eltölteni és mellesleg még a többi taggal közösséget formálva egy összefüggően jól érezni magunkat. (AI)

Először is volt néhány lelkes ember, aki zöld gondolkodású volt. És ott volt az a parlagon hagyott terület még a Corvin-negyedben. És így a kettő együttese. Megalapították, megművelték és ez vonzott több embert. (BI)

A közösség gyakran mint ellenkultúra, a fogyasztói társadalom negatív hatásaival szemben fellépő ellensúly jelenik meg. A kerttagok tudatosan törekednek az általuk fontosnak tartott értékek érvényesítésére, még akkor is, ha az a modernitás kínálta előnyökről való lemondással jár:

Tényleg furá, hogy ezek az emberek maguktól eljönnek építkezni, teljesen önkéntesen. Senki nem kényszerből van itt, hanem jókedvében. Lehetne otthon is és bámulhatná a TV-t, de nem. Ő eljön és kertészkedik és építkezik. (BI)

Nem mondanám így deklaráltan, hogy a fogyasztói társadalom ellen, de a városban egy nagyon fontos kiegészítő. Megteremti azt a kapcsolatot az étellel, a természettel, amit a fogyasztói-városi létezés elvesz. [...] Bennem ez egy ilyen rendszerellenes lázadás is, hogy igen én lemegyek, és a saját paradicsomomat fogom megenni. Sőt, nem is én eszem meg, hanem dolgoztam vele és a kezébe nyomom valakinek, hogy ez nálam termett. És ez tök jó dolog. Ez pont az ellen hat, hogy mindenki a saját kis 30-40 négyzetméter-

jében, egymástól elszigetelve, fönt az emeleten zöldet nem lát, csak a TV-ben maximum. Hanem ehelyett lemenni egy helyre, közösségben lenni, megszüntetni azt, amit a város elválaszt, azt egy kicsit összekötni, összeragasztani és megosztani egymással. (G)

A Grundkertben nemcsak az önkifejezés, de a közösség újrateremtésének igénye is megfogalmazódik. A kert a sokszínűség találkozóhelye: sokféle ember, eltérő életkor, akiket mégis összeköt valami. További alkotóeleme ugyanakkor a biztonságos háttér, valamint a heterogén milió megteremtésének az igénye:

Nagyon sokszínű a kert, nagyon sokféle elképzeléssel, nagyon sokféle motivációval. Van, akinél inkább a kertészkedés esik nagyobb számba, van, aki szinte nem is bánja még azt sem, hogyha nincs földterülete, csak lejárhasson és magát a közösséget építse. (CzR)

Ha magát a működést nem is mozdítja elő, vagy hátráltatja, de egy nagyon fontos hozzáadott értéke az, hogy kitágítja a benne lévő emberek spektrumát, meg a világra való érzékenységet, meg a világról való tudását az, hogy ha egy ilyen heterogén közegben vannak. (HK)

A Grundkert2 arra volt jó, hogy az embernek szép emlékei legyenek. Azt várom a kerttől, hogy a közösség összeforrjon. (Nagy)

2. A spirituálishoz való viszony

Ha meg is jelenik a keresztény vallásosság a Grundkert értékrendjében, annak egyéni interpretációja, a kert értékrendjéhez igazított értelmezése domborodik ki. A kerttagok bár nem tekintik magukat vallásosnak, gondolkodásukban mégis kimutatható valamilyen spirituális fogékonyság:

Ilyen módon, mint hagyománytisztelet, talán valami animisztikus, természetvallásos vonal azért megvan. Nagyon tiszteljük azt, hogy Kishantostól kaptunk magvakat, hogy a Krisna-völgyből kaptunk magokat. A tápiószelei magbankból ilyen régi tájfajtákat. És ezekhez kötődően nagyon sok emberben van egy tisztelet, hogy tudjuk, hogy ezek ugyanazok a magok, amiket már évszázadokkal ezelőtt is ültettek itt, vetettek, arattak. (G)

A teljes kert, az egy teremtés, mert teremtődik a közösség, teremtődnek fizikai dolgok. Mint hogy létrehoztok egy faházat, kitaláljátok, hogy hogy lesz víz.

Megoldjátok, szereztok dolgokat hozzá. Nőnek a növények. Tehát azt hiszem, hogy ez a spirituális dimenziója. (CzR)

Az, hogy az evolúció hatására kerültünk ide, nekem az is picit emészthetetlen, bár nem tagadom az egésznek a létét. [...] Nekem tök olyan, hogyha kirándulok, vagy megnézek egy természetfilmet, mintha lenne így a bolygó mögött valami megfoghatatlan erő, ami irányít. Ez így tényleg körülírhatatlan. Ha nagyon hiszek valamiben, az ez. (BI)

3. Ember és természet kölcsönviszonyon alapuló kapcsolata

A táj nem pusztán a természet a maga érintetlenségében, hanem a kultúrtáj is, amely magán viseli az emberi kéz beavatkozásának, alakító tevékenységének a nyomait. Égisze alatt megtalálható ugyanakkor minden olyan más érték is, amely a zöld gondolkodásmóddal, a természetvédelemmel áll összefüggésben: az ökológiai önkorlátozás, a fenntarthatóság, a nemnövekedés, a biogazdálkodás, a környezettudatosság egyéni és közösségi szinten megjelenő gyakorlatai:

Zöldebben – ebben meg aztán a végletekig el lehet menni. Otthon akár gilisztákat nevelni dupla vödörben és azzal lebontani a szerves hulladékot. Giliszta-komposztot készíteni. Szelektíven szemetet gyűjteni. A nem használt cuccaidat elvinni adományboltba. [...] Nekem így ezt jelenti. (BI)

Szelektíven gyűjtöm a szemetet, meg ilyen dolgok vannak. [...] Nem vagyok annyira környezettudatos, mint sokan, de amire tudok, odafigyelek. Alapvetően szeretek kényelmesen élni. Nyilván nem túlozva. Ha mindenki csak annyira figyelne oda, mint én, akkor minden sokkal jobb lenne. (R)

Nekem azért volt fontos a kertbe bekerülni, mert szerettem volna, hogy amit megeszek, az minél kevésbé tartalmazzon a szervezetre nem pozitív hatású, meg vegyi anyagokat. És nem annyira az volt a motivációm, hogy a természetnek kedvezzek. Inkább olyanokban változott, hogy egyszemű szatyrunk van, ilyen gurulós táskánk a bevásárláshoz. Nem veszünk egyszer használatos szatyrokat, hanem a csomagolást mindig ugyanabban igyekszünk megoldani. (CzR)

A méhek itt voltak. Szerintem az ő szempontjukból mi vagyunk az önkényes betelepülők. Mi próbál-

tunk dönteni arról, hogy menjenek, vagy maradjanak. Ez is egy közösségi döntés volt, hogy ha megoldható, a békés egymás mellett élés meglegyen és ne okozzon senkinek se zavart, hisz ez az ő területük volt eredendően. (AI)

Bennem tök sok minden átfordult az utóbbi időben azzal kapcsolatban, hogy mennyire lehet egy ilyen fogyasztáskritikus ökoszemléletet megvalósítani a városi község közepén. Én nagyon kritikus voltam ezzel kapcsolatban. Azt gondoltam, hogy én szelektíven gyűjtöm a szemetet, vagy termelőtől veszem a zöldséget, vagy turkálóban veszem a ruhát, vagy elcserélem a barátaimmal – ez így csepp a tengerben és nagy változást nem tud így előidézni. De most már egyre inkább látom, hogy a mindennapi élet területén nagyon-nagyon sok helyen lehetne odafigyelni arra, hogy egy ilyen fogyasztáskritikus ökoszemléletű életet éljünk. (HK)

Több olyan klub is volt, meg foglalkozás a kertben, hogy ruhacsere, újrhasználós buli. Volt olyan, hogy egy kibelezett monitor hátát ültettük be növényekkel, mint egy kis fricska az eldobható világnak, hogy lám, még ebből is lehet valamit faragni. Ez a központi gondolat. A másik központi gondolata pedig a közöségiség. Az, ami vidéken, nagyon kis falvakban még talán nyomokban megvan, valahogy az a pár tucat embernyi kis közösség, akik nagyon jól tudják segíteni egymást, az egy akkora érték, ami pótolhatatlan. (G)

A városi környezet, a mindennapi rohanás, a közlekedési nehézségek ugyanakkor gyakran kényszerítik a kerttagokat arra, hogy engedményeket tegyenek a környezettudatos életmóddal szemben:

Ha azt nézzük, nem mindenkinek van arra lehetősége, hogy kertészkedjen egy lakótelep közepén. Neki is enni kell valamit. És ezeket az embereket ki kell szolgálni. Nem mondhatod azt senkinek, hogy költözzön vidékre, és akkor ott. [...] Per pillanat kellenek bevásárlóközpontok is, meg multik. (BI)

Alapvetően nagyok a távolságok Pesten, nagyon sok időt felemészt a munkánk és nincsenek olyan kritériumaink, hogy ezt ott vesszük meg, mert ott biobb, egészségesebb. Igazából vásárolni úgy vásárolunk, ami időben a legkedvezőbb a számunkra. (CzR)

Sokaknál megvan ez, hogy ellenkultúra. Nem hiszem, hogy egyébként annyira úgy lázadás van, de azért az is benne van, hogy mások vagyunk. Hogy nem a piacon vesszük. De azért ott is vásárolunk, mert anyit nem tudunk kitermelni 10 négyzetméteren. (RJ)

4. A lakóhely által kijelölt mozgástér

A kert elsősorban mint a béke, a nyugalom, a feltöltődés szigete jelenik meg a tagok gondolatvilágában. Általa válik lehetővé a városi életmódból adódó feszültségek ellensúlyozása, a pillanatnyi kiszakadás a város rohanó forgatagából:

Ez egy zöld sziget nekem. Funkcióját tekintve több is van: pihenőhely, feltöltődő hely, a közösségnek a színtere. Ez így egész. És természetünk benne zöldségeket, amit utána megesszünk. Jól. Több funkciója kell hogy legyen egy másféle kertnek is. Vannak óriási parkok, hatalmas díszkertek, amik szépek, de semmi értelmük. [...] Erről már beszélünk, hogy kellenek-e kertek, vagy olyan irányba tart az emberiség, amilyen irányba egyébként tart. Igen, nagyon olyan irányba tart. És ennek az ellensúlya kell hogy legyen egy kert. (BI)

És itt [a fővárosban] nincsenek perspektívák ilyen módon, mint felmentem a Mátrában a hegyoldalra és 10-20 kilométerekre el lehetett látni. [...] És ez a lecsökkent tér ez az embereket is úgy bekényszeríti. Tehát ez egy ilyen bekockulás. Hogy kicsi, szűk és mindenki valami kis picit megpróbál megfogni magának belőle. És az embereket valahogy elszigeteli egymástól. Tehát ez a sok fal, beton az emberek közé is tesz falakat, meg betonkockákat. (G)

Egyrészt Budapestre nagyon sokan kerülnek fel vidékről, ahol akár kertés házban élnek, akár saját szülőknél is van. És ez fiatalon bár nem vonzza az embert, de pár év alatt ebben a pesti szürkeség, panelrengeteg és betonzsungel között egyszerűen már kiéhez a zöldre. Hogy kicsit a szabadban, vidéken érezd magad. Még akkor is, ha ez egy kicsi terület, de mégis nagy kiszakadást jelent a hétköznapokból. (CzR)

A Grundkerti egyfajta hiánypótlás, amely a fogyasztói kultúra által lerombolt lehetőségeket igyekszik visszacsempészni a betonrengetegbe. A város és a közösségi kert közötti viszony ugyanakkor kezdetleges formát mutat. Budapesten a közösségi kert még mindig nagyon underground vállalkozásnak tűnik, szemben más európai városokkal, mint például Berlin. Ebből adódóan státusza is nehezen értelmezhető: bár több kerületben működik, mégsem tudta magát eddig maradéktalanul elfogadtatni a főváros lakosságával. Inkább kuriózumnak számít, amelynek napról-napra igazolnia kell létjogosultságát:

[A Grundkert] színessé teszi az összképet. A Közösségi Kertek Éjszakáján is megtapasztalhattuk, hogy érdeklődnek az emberek azért, hogy van itt egy kert. Kíváncsiak. Szerintem elfér a városban. [...] Ha sokat teszünk érte és sokat dolgozunk érte, akkor van jövője. (CzR)

Ezek nekem mindig is ilyen kuriózum dolgok voltak, hogy itt egy magas épület, meg egy markoló és pár méterre tőle paradicsom nő. Meg kijárnak emberek és öntözik. Szerintem ez igazából menő. (BI)

Szerintem sokan nem is tudnak róla. Elmennek mellette, benéznek. Akár egy játszótér. Nem hiszem, hogy bárkit is zavarna. Nem hiszem, hogy megtört dolog lenne. Ez van. Olyan, mint egy közpark, vagy egy repedés az úton. Egyszerűen csak létezik és tudomásul veszik az emberek. (Rf)

5. A hatalommal szemben fennálló kölcsönviszony

A hatalom a posztmodernben leginkább lokális kontextusban nyilvánul meg. Az államhatalom hatása a maga absztrakt szintjén nem igazán kitapintható a kertlakók életében. A belső döntéshozatal során felmerülő kérdések mellett a Grundkert életét, mindennapjait elsősorban a Corvin-projekthez fűződő viszony határozza meg. A Corvin-projekt nem egyszerűen csak egy fejlesztés, hanem hatalmi tényező is, amely döntően befolyásolja a kert és a kertlakók sorsának alakulását. Kettejük kapcsolata ellentmondásokkal terhelt kölcsönviszony, amely gyakran a kertlakókat is megosztja:

Nekik ez egyrészt szerintem reklámfogásnak is jó lehet. Nem kell nekik felügyelni a parcellát. Ők adnak valamit és egy kis gondot levesznek magukról. De egyébként sok mindenben segítettek. [...] Nekik ez egy, nem azt mondom, hogy presztízs, de úgy gondolom, hogy biztos, hogy jó dolog, hogy elmondhatja valaki az üzleti partnerének, hogy mi olyan jó fejek vagyunk, hogy a Grundkertnek is mi adjuk a helyet. De ezt csak én gondolom kicsit cinikusan, de ez is benne lehet. [...] Mindig benne van egy kis hátsó dolog. Senki sem 100% önzetlen. (Rf)

Ők [a Corvin-projekt] támogatják ezt, amíg a lehetőségeik engedik. De nyilván nekik az nem gazdasági érdek, hogy megmaradjunk egy helyen. Ez a terület az övék. Amíg nem fognak építkezni, addig a miénk. Utána meg... Itt a háttérben más van. Itt

van a gazdasági érdek a háttérben. Nekik az úgy nem kifizetődő, hogy egy több milliós projekt helyén csücsülünk. Én így is hálás vagyok, hogy itt lehetünk. Ezen mi mindig is nyertünk és nyerni is fogunk, amíg van hol kertészkedni, még hogyha csak másfél évig is. Szerintem ennek a dolognak ez a legnagyobb pozitívuma ránk nézve. Én ezt ilyen optimistán látom. És abszolút jófejség tőlük, hogy megengedik. (BI)

Nyilván az nagyon rossz, hogy a Grundkert 3 év alatt három helyre kellett költözzön és nagyon jó lenne, ha találna egy olyan helyet, ahol maradhat, ahol terjeszkedhet. [...] De ha onnan nézem a dolgot, hogy 3 évvel ezelőtt még nem volt Grundkert és még nem voltak ezek a kezdeményezések a városban, akkor talán az is egy lehetőség, hogy a Corvin-projekt [...] hozzájárulásával működhet egy kert. A városi közösségeket szerintem abban kell megerősíteni, hogy legyenek elég kreatívak, és elég túlélők ahhoz, hogy minden lehetőséget megragadjanak, hogy terjeszkedjenek és létesítsenek kertet. Talán még motiválón is tud hatni, hogy kvázi ilyen ellenszélben vannak. Persze az tök jó lenne, ha a használaton kívüli telkeket közparkokká, vagy az emberek által használt funkciók terekké tehetnék. (HK)

6. Az önkifejezésre törekvés erőssége

A közösségen túl az egyéni önkifejezés is hangsúlyos szerepet kap a Grundkert értékei között. A posztmodernben az emberek jelentős része kényszerpályán mozog. Terveik, vágyaik csak korlátozott formában valósulhatnak meg. Így van ez a kerttagok esetében is. Számukra a Grundkert az egyéni ambíciók, a személyes motivációk kiteljesítésének szabadságát kínálja:

Nekem igazából az volt, hogy nem a sima, piros paradicsomot akarom megtermelni, hanem egyszer ettem ezt a sárga körteparadicsomot és úristen! Vannak ilyenek? Meg lila, csíkos, zöld és nem lehet a boltban kapni. És leginkább én nem vagyok ez a hú de egészségtudatos fajta. Nekem inkább olyan, ami nincs. (Rf)

Szerintem a közösség az az önkifejezésnek is egy nagyon jó terepe. Pont attól válunk közösséggé, hogy megadjuk egymásnak a szabadságot. Nagyon-nagyon kevés a szabály a Grundkertben. Nagyon igyekszünk is rajta. Ebből mondjuk sok súrlódás is van, hogy mennyire kellene szabályozni, hogy azért legyenek dolgok, amit muszáj, vagy tilos. Vagy mennyire lehet meghagyni a szabadságot. Én inkább afelé hajlok,

hogy a szabadságot minél inkább meghagyni, mert abból jön az önkifejezés. Ha van szabadság, akkor sokkal inkább elindul egy építő párbeszéd, megismerkedés, összejönnek az emberek. Míg ha nagyon sok a szabály, akkor nem egymásra, hanem a szabályokra figyelünk. (G)

Ugyanakkor az önkifejezés szabadsága a közösségi értékekkel összhangban kell, hogy megvalósuljon. Az egyéni kezdeményezések nem írhatják felül a közösség érdekeit:

Inkább a kezdeményezőkézségre tanít [a kert] szerintem. Tehát ha van valami használható ötlet, azt nem neked kell végigvinni, hanem a közösség segítségével. Ez egy ilyen nagyon érdekes egyensúlyra törekvő helyzet az egyéni szabadság és a közösségi segítség között. Van ez a nagyon vadkapitalista nézőpont, hogy akkor van valamid, ha te magad kikaparod, tehát az abszolút individualista. Tehát ilyen módon nem az önállóság a cél a Grundkertben, hogy magadnak csinálj mindent. De nagyon fontos, hogy mindenkinek vannak értékei. Ezeket az értékeket rakjuk össze. Hozd elő, kezdeményezz, adj ötleteket és utána mindenki hozzáteszi a maga tehetségét, hogy ebből az ötletből összeálljon valami. (G)

7. Az élet körforgásával való azonosulás igénye

Az élet körforgásával való azonosulás igénye nem más, mint szembesülés a természet biológiai rendjével, élet és halál, születés és elmúlás szakadatlan körforgásával, amely tapasztalatot a modernitásnak az emberi tökéletességbe vetett hite szüntelen igyekszik elnyomni. Az élet körforgásával való azonosulás mint kölcsönviszony leginkább intergenerációs kontextusban, a gyerekek tanulási folyamatának a részeként kerül felszínre:

Itt sokféle motiváció volt. Egyrészt családok juttattak így parcellához, ahol kisgyerekek is voltak. A kisgyerekek itt találkoztak talán először azzal, hogy a magból hogyan fejlődik ki a növény, aztán a termés és hogyan lehet azt leszüretelni. (AI)

Szerintem a legtöbb embernek valahol az volt a vezérfonal, hogy ez egy ilyen ökotudatos közösség. Bent a város közepén létrehozunk egy kis zöldet magunknak, le tudunk menni kapirgálni. Akkor már kétéves volt a kisfiam, és meg lehet mutatni neki, hogy nem a boltban nőnek a zöldségek, hanem itt elvetjük a magokat, aztán gondozzuk őket és utána szüretelünk róla. (G)

8. A hagyomány szerepe

A hagyomány nem pusztán a múlt befolyásoló hatása, hanem az intergenerációs kötelek fenntartásának az igénye is. A családon belüli tudásátadásra törekvés, a családi hagyományok továbbvitele iránti elköteleződés testesül meg ebben a kölcsönviszonyban. A hagyomány, a hagyománytisztelet fogalma azonban átalakul. A posztmodernben elsősorban motivációk vannak, amelyek lokális kisközösségek születéséhez vezetnek és a saját maguk által alkotott szabályrendszer alapján fogják össze a szétartott életutakat, illetve értelmezik a múlt örökségét:

Most, hogy már az unokáim is itt vannak, az, hogy ők maguk gondozzák a növényeket és maguk veszik le a termést, az egy hihetetlen jó dolog. Nem töménytelen mennyiséggel van itt semmiből sem, de kiegészítésnek jó. Meg inkább egy kuriózum. (AI)

Én a paradicsommagjaimat mindig továbbviszem még az előzőkről. [...] Egy érett szemet leveszek és jövőre elültetem. Az nekem emlék. Lehet, hogy a nagymamám kertjéből való paradicsom. De ez egy személyes dolog, az egy személyes emlék. És ránézek a paprikára, és a nagymamám jut eszembe. (RJ)

A szüleimnek mindig is volt veteményeskertje. A házunk egy óriási telekre épült. Kertészkedtek világitéletükben. Rengeteg haszonállatot tartottak, tartanak a mai napig. A vidéki életforma nem áll tőlem teljesen távol. Sőt! Nekem így élhető egy város. Hogy ok, egy plázában dolgozom, meg a másodikon lakom, ahol van egy falatnyi erkély, ami roskadásig van növényekkel, de kell az, hogy az ember mezítuláb járkáljon a saját földjén. Nekem így teljes a kép. És véghez lehet vinni. Nem egy elérhetetlen álom. (BI)

A nemzetállamhoz köthető értékek ugyanakkor nagyon ritkán jelennek meg a kerttagok gondolkodásának a horizontján, saját, személyes értékrendjük palettáján. Mindössze egy interjúalany emeli ki a Kárpát-medence mint kulturális egység integratív szerepét. Bár ebben az esetben is leginkább a térség ökológiai egysége kap hangsúlyos szerepet:

És ez egy tök jó kapcsolódási pont ahhoz, hogy valahol mi ebbe a tájba illeszkedünk. Már most nem ebbe a városi tájba, de hogy azért ebbe a kárpát-medencei tájba igenis beleillünk, még akkor is, ha vannak új növények. (G)

9. A víziókkal szemben megfogalmazott álláspont

A víziók kapcsán nem egyszerűen a jövő, hanem az alternatívák és azok valóságshorizontja közötti kapcsolat jut kifejeződésre, ahogy az az egyéni realitások szintjén megjelenik. Az alternatívák közt megtaláljuk a városból való kivonulást, a vidéki gazdálkodás lehetőségét éppúgy, mint a zöld gondolat tudatosabb, reflektáltabb alkalmazásának az igényét:

Egyre több ember gondolkodik tudatosabban ezekről a kérdésekről és gondolkodik nem feltétlenül a fejlődésben, hanem akár a fenntartható, fogyasztókritikus életmódban. Ezt jó lenne elterjeszteni és szerintem a nagyvárosokban kialakuló helyi közösségek jó fórumai lehetnek ennek. (HK)

A fejemben valamiféle vágy megfordult már, hogy állatokat befogadok. És akkor ez nyilván együtt jár azzal, hogy magunk termeljük meg, de nem mentem bele a részletekbe, mert egyelőre ide köt minden. Úgy gondolom, hogy a realitások talaján maradván a mostani életmód, a család, a munka ezt nem teszi lehetővé, maximum egy ilyen hobbi jelleggel. De hobbinak meg itt van ez. Úgyhogy külön nem gondoltam bele ebbe a lehetőségbe egyelőre, de az élet sok mindent hozhat. (AI)

[A gazdálkodást] nagyban csinálni, ahhoz már tényleg érteni kell. Így kicsibe, hobbiba most tönkremegy a paradicsom, hát ez van. De ha ettől függetlenül anyagilag, az sokkal nagyobb felelősség. De az, hogy kiköltözök vidékre, az igen. De inkább olyan aspektusból, hogy egy isten háta mögötti, de festői környékre, ahol valami természetjáró turizmus, lovasturizmus. [...] Ez akkoriban volt, amikor együtt éltünk még a feleségemmel. Egy másik házaspárral kezdtünk el gondolkodni rajta. Ott a srác programozó volt. Ilyen internetes távmunka akárhol van. [...] Ez egy tökre fenntartható dolog volt akkor. Inkább az a probléma ezzel, hogy a társaság nincs meg hozzá soha. (G)

Nagyon jó időnként kiszakadni a környezetből, de két hónap után már ez nekem túl sok. Én a várost szeretem. Soproni vagyok, Győrben tanultam. Azt is így kinőttem. Én szeretem a nagyvárost. Szeretem, hogy minden elérhető. Például nincs közösségi kert Sopronban. [...] Azt vettem észre kisebb helyeken, hogy kevés a választék. Én meg szeretem, ha nagy a választék. Ezért el is vagyok aprózódva, hogy sok

minden érdekel. Elég nyitott vagyok sok mindenre, és kell az, hogy ne egy kis faluban legyek és péntek este nézzem a Barátok közt-et. Tehát ez nem elégíti ki az életemet. (RJ)

10. Az ismeretszerzés módja

Az ismeretszerzés módja a posztmodernben átalakult. Előtérbe kerülnek a tudásszerzés alternatív formái. A személyes interakciókra, az internet által kínált forrásokra helyeződik a hangsúly, miközben a hagyományos intézményrendszer által közvetített tudás a háttérbe szorul:

Ott az internet, ahol annyi mindent talál az ember, hogy csak győzze rangsorolni, mert tele van olyan valótlan állításokkal, hogy nem is hinné az ember. Vannak tapasztalt kerttagok, akikről lehet tanácsot kérni. (BI)

Próbáltam ellesni dolgokat. Inkább ez volt a legelőjén. Aztán eszmét cseréltünk a közvetlen szomszéd parcellával. Magokat cseréltünk. Most már ez sokkal nagyobb volumenben zajlik, hogy így mondjam. Magcsere rendezvényekre járunk. De utána nézek, vagy pedig tanácsot kérünk. Itt a kerttagok között nem egy olyan tag van, aki ezzel foglalkozik, tehát nagyon magas színvonalon űzi ezt a fajta munkát. Én ilyen kispályás vagyok, de nagy örömmel csinálok mindent. (AI)

Az internetről rendeltem lenmagokat. Franciaországból. Ezek pár száz forintos tételek. Volt, amit elültettem, nem kelt ki. Jó, ennyi befér. Egy-két dolláros veszteségeim voltak, de nem számít. (RJ)

Nekem nagyon fontos olyan szempontból a kert közössége, hogy nagyon sok tudást, plusz információt ad. A hétköznapi problémák megoldására egy nagyon jó közeg. (CzR)

11. Kommunikációs módok megválasztása

A kommunikációs módok hagyományos formái mellett, mint amilyen a face-to-face kommunikáció, az SMS, a blogbejegyzés, a különféle internetes közösségi oldalak által kínált lehetőségek, a közösségi kert mint az információcsere kitüntetett platformja jelenik meg:

Az anyagi javak nem feltétlenül okoznak boldogságot. Azok mindig arra ösztönöznek, hogy ha megsze-

reztél valamit, akkor mi a következő, amit meg akarjál szerezni. Míg ha elengeded ezt az anyagi vonulatot és elkezdesz arra fókuszálni, hogy lemegyek a kertbe és beszélgetek a barátaimmal, az sokkal nagyobb boldogságot okoz. És ezt tudják a kisközösségek és nem tudja ez a nagyvárosi lét. (G)

Az, hogy rendszeresen találkozol emberekkel és ezáltal egy nagyon segítőközegbe jutsz, ahol az életed legtöbb területéhez is kapsz segítséget, tanácsot, gondolatot. Akár fizikai segítséget is. Például amikor nekünk volt az esküvőnk, akkor nagyon sokan a kertből nagyon sokat dolgoztak azért, hogy a mi esküvőnkre minden kész legyen. (CzR)

A Grundkert hatása a tagok között kibontakozó sokszínű interakciók következtében igen szerteágazó. A közösség által képviselt célok közvetlen realizálásán túl hozzájárulhat akár a társadalmi előítéletek, a társadalom peremére sodródott emberekkel szemben megnyilvánuló negatív attitűd leküzdéséhez is:

Szerintem minden olyan közösségi alapokon nyugvó kezdeményezés, ahol az emberek kapcsolatot teremtenek más emberekkel, egy közös ügyön dolgoznak és ezen keresztül jobban megismerik egymást, még több közös dolgot találnak egymásban [...] az szerintem biztosan segít abban, hogy akár menekült, vagy külföldi, de bármilyen más marginalizált helyzetben lévő, egyébként a többségi társadalomban a helyét nehezen megtaláló embernek egy olyan hely legyen, ahol ő tud kapcsolódni. (HK)

Összefoglalás

Kutatásom során elsősorban az egyén és környezete közötti strukturális viszony feltárására törekedtem, ahogy az az egyéni értékrend szintjén megmutatkozik. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy az értékrend a posztmodern korban nem valami szilárd öntőforma, hanem sokkal inkább egy dinamikus, változó keretrendszer, amelyet az adott szociokulturális helyzet alkotóelemei közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint az értékek pozicionált jelentéséből adódó dinamizmus jellemeznek. Meggyőződésem, hogy a kultúra az egyéni interpretáció eredményeként megszülető jelentéstartalom, amely a hagyomány, a tudás és az értékek keresztmetszetében jön létre. Az értékek vizsgálatakor ezért nem a szabadság, a boldogság vagy az egyenlőség elvont eszméinek Rokeach által lefekte-

tett listájából indultam ki (Rokeach 1973), hanem kölcsönviszonyokat határoztam meg, amelyekben az egyének az adott szociokulturális helyzethez fűződő személyes, gyakorlati megfontolásokon nyugvó kapcsolata tükröződik. A kölcsönviszony valójában az egyén és valamely külsődleges tényező közötti strukturális viszony kifejeződése, amely érték formájában realizálódik. A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy sem a kölcsönviszonyok, sem pedig az azok hatására lecsapódó értékek nem tekinthetők abszolút érvényű fogalmak tiszta formáinak. Egy-egy értékben gyakran több kölcsönviszony hatása, befolyásoló ereje is fellelhető, illetve ugyanaz a kölcsönviszony jelen lehet számos érték tartalmi összetevőiben is. A kettejük közötti dialogikus kapcsolatot pedig minden esetben meghatározza az a szociokulturális közeg, amelyben felszínre kerülnek.

Felhasznált szakirodalom

- Ainger, K. 2003 The New Peasants' Revolt. *New Internationalist*, Issue 353:9-13.
- Anderson, B. 1989 Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus VI* (1):3-12.
- Araghi, F. A. 1995 Global Depeasantization, 1945–1990. *The Sociological Quarterly*, Volume 36. No. 2. (Spring):337-368.
- Baker, W. E. 2005 *America's Crisis of Values: Reality and Perception*. Princeton, Princeton University Press.
- Bal, M. 2004 Vizuális esszencializmus és a vizuális kultúra tárgya. *Enigma* (41):86-112.
- Baudrillard, J. 1996 A szimulákrum elsőbbsége. In Kiss Attila Attila et al. szerk. *Testes Könyv I*. Szeged, Ictus, 161-193.
- Bauman, Z. 2001 Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre Internationale*, 42. ősz. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00026/bauman.htm>
- Bruner, E. M. 1999 Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta szerk. *Narratívák 3*. Budapest, Kijarat Kiadó.
- Calhoun, C. Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In Zentai Violetta szerk. *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris, 99-114.
- Clifford, J. 1986 On Ethnographic Allegory. In James Clifford – George E. Marcus eds. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press, 98-121.

- Clifford, J. 1999 Bevezetés: Részleges igazságok. In N. Kovács Tímea szerk. *Kulturális antropológia és irodalomtudomány*. Budapest, Helikon, 1999/4. /tematikus szám/, 494-513.
- Conklin, C. H. 2003 Hanunoó nyelvben használatos szín kategóriák. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 70-78.
- Crapanzano, V. 1994 Hermész dilemmája. *Helikon*, 1994/4. /tematikus szám/, 514-539.
- Csányi V. 1994 A kultúra ökológiája. In Csányi Vilmos *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Pszichológiai Műhely 10. Budapest, Akadémiai Kiadó, 197-205.
- Davis, N. Z. 1999 *Martin Guerre visszatérése*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Derrida, J. 1997 *A másik egy nyelvűsége, avagy az eredetprotézis*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Derrida, J. 1997 *Ki az anya?* Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Fish, S. 1980 *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press.
- Fairclough, N. 2004 Critical Discourse Analysis in Researching Language in the New Capitalism: Overdetermination, Transdisciplinarity and Textual Analysis. In C. Harrison – L. Young ed. *Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change*. London, Continuum, 103-122.
- Foucault, M. 1972 *The Archeology of Knowledge*. New York, Pantheon Books.
- Foucault, M. 2000 A tudományok archeológiájáról. In Sutyák Tibor szerk. *Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen, Latin Betűk, 169-199.
- Foucault, M. 2002 *Order of Things. An archeology of the human science*. New York, Routledge.
- Geertz, C. 1973 Religion as a Cultural System. In *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books, 87-125.
- Grossberg, L. 1996 Identity and Cultural Studies – Is That All There Is? In Stuart Hall – Paul du Gay eds. *Questions of Cultural Identity*. London, SAGE Publications, 87-107.
- Gyökér R. 2016 Gazdálkodók. Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban. *Kultúra és közösség*, VII. évfolyam (1):75-91. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2016/1/07.pdf>
- Hall, S. 1990 Cultural Identity and Diaspora. In J. Rutherford ed. *Identity: Community, Culture, Difference*. London, Lawrence and Wishart, 222-237.
- Hall, S. 1991 The Local and the Global: Globalization and Ethnicity. In A. King ed. *Culture, Globalization and the World System*. London, Macmillan, 19-39.
- Heidegger, M. 2007 *Lét és idő*. Budapest, Osiris.
- Hoebel, E. A. – Frost, E. L. 1976 *Kulturális és társadalmi antropológia*. (Kéziratos fordítás, Miskolci Egyetem, KVAT, tanszéki könyvtár).
- Hsu, F. L. K. 1969 *The Study of Literate Civilizations*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 40-83.
- Inglehart, R. 1997 *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, R. – Baker, W. E. 2000 Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, Vol. 65. (February):19-51.
- Inkeles, A. – Smith, D. H. 1974 *Becoming Modern: individual Change in Six Developing Countries*. London, Heinemann.
- Jameson, F. 1992 *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, Duke University Press.
- Kluckhohn, F. R. – Strodtbeck, F. L. 1961 *Variations in Value Orientations*. Evanston, Row, Peterson, and Co.
- Kymlicka, W. 2007 Nacionalizmus, transznacionalizmus és posztacionalizmus. *Replika*, 59 (november), 63-92.
- Lányi A. 1999 A környezet fogalma a humánökológiában. In *Együttéléstan*. Budapest, Liget, 41-62.
- Leach, E. 1996 Adósság, kapcsolat, hatalom. In *Szociálanropológia*. Budapest, Osiris, 127-149.
- Leopold, A. 2000 Föld-etika. In Lányi András szerk. *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 103-116.
- Lytard, J.-F. 1984 *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press.
- Max-Neef, M. 1994 Emberi léptékű gazdaság. *Liget*, 7(10):69-77.
- McMichael, P. 2004 *Development and Social Change: A Global Perspective*. London, SAGE Publications.

- Mitchell, T. 1997 Mi a kép? In Bacsó Béla szerk. *Kép, fenomen, valóság*. Kijarat Kiadó, Budapest, 338-369.
- Niedermüller P. 1998 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*, 3-4:376-389.
- Price, L. 2002 Industry and sustainability. Letöltés: http://archive.kubatana.net/docs/env/indsust_lp020812.pdf [March 6, 2003]
- Rabinow, P. 1986 Representations are Social Facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology. In James Clifford – George E. Marcus eds. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press, 234-261.
- Redfield, R. *The Primitive World and Its Transformation*. New York, Cornell University Press, 84-110.
- Reed, I. A. 2009 Epistemology Contextualized: Social-Scientific Knowledge in a Postpositivist Era. *Sociological Theory* 28(1):20-39.
- Rokeach, M. 1973 *The Nature of Human Values*. New York, The Free Press.
- Rorty, R. 1979 *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, Princeton University Press.
- Rosaldo, R. 2003 A bánat és a fejevadások örvényének kapcsolata. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 257-278.
- Said, E. W. 1978 *Orientalism*. New York, Routledge.
- Saussure, F. de 1997 *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest.
- Spiro, M. E. 1996 Postmodernist Anthropology, Subjectivity, and Science. A Modernist Critique. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1):759-780. <http://www.jstor.org/stable/179198>
- Thiele, L. P. 1995 Természet és szabadság. A mély-ökológia és a társadalomökológia bírálata Heidegger alapján. *Liget*, 9(10):8-18.
- Tyler, S. A. 2003 Bevezetés a kognitív antropológiába. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 79-100.
- Tyler, S. A. 1986 Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult To Occult Document. In James Clifford – George E. Marcus eds. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press, 121-140.
- Waldenfels, B. 2004 Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In Biczó Gábor szerk. *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 91-116.
- Willette, J. 2012 The historical context of postmodernism. Letöltés: <http://arthistoryunstuffed.com/the-historical-context-of-postmodernism/> [August 17, 2012]
- Williams, R. M. 1979 Change and Stability in Values and Values Systems: A Sociological Perspective. In Milton Rokeach ed. *Understanding Human Values*. New York, The Free Press, 15-46.
- Znanięcki, F. – Thomas, W. I. 1958 [1918–1920] *The Polish Peasant in Europe and America Volumes I. and II.* New York, Dover Publications.

56-OSOK GYERMEKEI AMERIKÁBAN

Élettörténeti perspektíva a második generáció társadalmi beilleszkedéséről

Absztrakt

A tanulmány egy nagyobb ívű 56-os élettörténeti kutatás részfeldolgozása. Három második generációs élettörténet elemzésére került sor, amelyekben három különböző szülőkről való leválási mintát láthattunk. A szülőkkel való leválás/szakítás sok traumával és krízissel járt, mind a szülők, mind a gyerekek részéről. Az elemzésből kiderült, hogy a szülőktől való drasztikus elszakadás (még ha időszakos volt is) a gyerekek társadalmi beilleszkedésének feltételeként fogható fel. Az, hogy a szülők mindent megtettek gyermekeik nevelése érdekében, kevésnek bizonyult, mert ők csak az otthonról hozott kulturális minták alapján tudtak gondolkodni a gyermeknevelésről, ami az új társadalmi közegben a leglelkiesmeretesebb, legáldozatosabb szülői viselkedés esetén is törésekhez vezetett. Az 56-os második nemzedékre várt az a feladat, hogy a szülők generációja és kultúrája közötti különbségeket áthidalja, még akkor is, ha ezt a tőlük való elszakadással tudták elérni.

Abstract

This study is an elaboration of a wide research of biographies of 1956 Hungarians. Three biographies of the second generation of 1956 Hungarians were analyzed which offer us a glimpse of three different patterns of separation from parents. Separating from parents caused a great trauma and crisis to both parents and children of 1956 Hungarians. Based on this scrutiny it can be claimed that the drastic split from one's parents (even if it was only temporary) was one of the conditions of the child's social integration. Even if the parents did everything in their power to provide the best upbringing to their children, it could not be enough for a smooth integration since the parents only had their cultural examples of nurture brought from home. It was the task of the second generation of 1956 Hungarians to overcome the differences between their parents' generation and culture and their own/new life and own/new culture. This dissertation's aim was to present the ways and methods of these struggles.

Bevezető gondolatok

Az 56-os amerikai magyarokról – a hazai társadalomtudományi kutatásokra támaszkodva – általánossá vált az a nézet, miszerint az első generáció sikeresen beilleszkedett a társadalomba s gyermekeik pedig elindultak az asszimiláció útján.¹⁰⁵ A tanulmányban az 56-osok második generációjának társadalmi beilleszkedéséről lesz szó,¹⁰⁶ különösen a vándorlástörténeteikről és az ebben megjelenő szülő-gyerek kapcsolatokról, amellyel némileg árnyalom az előbbi sommás nézetet.

Az Amerikába emigrált 56-osok elhagyták kibocsájtó közegüket, óhazájukat. Ez azt jelentette, hogy az a személy, aki kivándorolt, maga mögött hagyta szűkebb-tágabb rokonságát, szomszédságát, azt a kulturális közeget, amelybe beleszületett. Az új hazában nem működtek az óhazából hozott kulturális minták már az első generáció számára sem, hát még gyermekeik, a második generáció életében. A szülők el voltak foglalva saját helykeresésükkel, s ezzel együtt családjuk új egzisztenciájának megteremtésével. Mindez munkahelyek, lakóhelyek, foglalkozások sűrű változtatásával járt együtt. S mire úgy érezhették, hogy elérték céljaikat, addigra gyermekeik többnyire felnőtté váltak. Az új hazában a szülők újraszocializálódtak, s közben saját gyermekeiket is be kellett vezetniük egy számukra ismeretlen világba. Kérdés, hogy milyen referencia-pontokat tudtak nyújtani a szülők ilyen esetekben gyermekeik számára?

Nyilván nagyon sok tényezőtől függött e folyamat kimenetele. Fontos volt az új hazában a szülők nyelvtanulásának gyorsasága, a munkaerőpiacon való elhelyezkedése, személyes kvalitásuk, iskolai végzettségük, továbbá, volt-e kint élő segítő rokoni kapcsolatuk vagy sem? Mennyire éltek közel vagy távol a magyar diaszpórától, stb.? Mindezek együttes eredőjének eredménye lett az első és a második generáció társadalmi beilleszkedése. Jelen tanulmányban nem vállalkozhatok mind-

105 Az állítás első feléről lásd Fejős 2002; Gyáni 2002; Melegh 2007; Bögre 2014.

106 A kutatást támogatta a Fulbright Scholar in Resident 2011/2012-es program, Hungarian Community Church of Georgia.

ezen tényezők részletes bemutatására, csak arra van lehetőségem, hogy elemezzem a szülő-gyerek kapcsolatok jelentéseit a gyerekek beilleszkedése szempontjából.

Három második generációs élettörténetet elemzek a főbb kérdéseim megválaszolására. Az elemzéshez elsőként összefoglalom a három interjúalany biográfiáját, amiből látható lesz a megkérdezettek önképe a kutató értelmezésében (Kovács – Vajda 2007). Ezt követően értelmezem az egyes élettörténetekben a jellegzetes szülő-gyerek kapcsolatokat, majd összefoglalásként beszélek a szövegek „framework storyjáról” (Gyáni 2002).

Élettörténeti perspektíva és a „framework story”

A tanulmányban oral history élettörténeteket használok fel, mert az ezekben elmesélt történetek bemutatják az egyén önképét is a vele zajlott történelmi eseményekkel együtt.¹⁰⁷ Az élettörténetekben a mesélő olyan történeteket válogat össze, amelyek megfelelnek annak az értelmezési sémának, amit ma (itt és most) önmagáról gondol a személy. Tényeket és értelmezéseket tartalmaznak a történetek, de a hangsúlyt az adja, hogyan látja önmagát a beszélő (Pataki 2001; László 2002; Kovács – Vajda 2007; Melegh 2007). Azokat az emlékeket válogatja össze, (vagy arra emlékezik), amelyek összecsengnek az önmagáról vallott felfogásával.

Ezen a ponton szokott felmerülni a „tényleg így történt”, vagy „csak utólag magyarázzuk így az eseményeket” kérdése. Legtöbbször megtörténtek velünk azok a dolgok, amelyekről beszélünk, de az is igaz, hogy a velünk történt eseményeknek csak egy-két aspektusát tudjuk elmesélni, a mindenkori jelenünk perspektívájából. Látnunk kell tehát, hogy mindkét állításban van valami, s az élettörténetekben nehezen tudjuk a kettőt szétválasztani egymástól (Bertaux 2005). Daniel Bertaux, francia szociológus élettörténeti iskolájának szemléletét követem annyiban, amennyiben az alanyok által elmesélt élettörténeti eseményeket tényeknek fogadom el, s azok értelmezését a kérdéseim segít-

ségével elemzem.¹⁰⁸ Ugyanakkor hasznosítottam Gabriele Rosenthal német szociológus szemléletét is, amikor arra törekedtem, hogy megvizsgáljam interjúalanyom nézőpontját, s azt kiegészítsem a sajátommal. Így rámutattam arra, hogy ugyanazt az eseményt többféleképpen is lehet látni (Rosenthal 2005; Rosenthal 2013; Kovács – Vajda 2007).

Mint minden történetnek, ezeknek a szövegeknek is van egy kerete, amely az elbeszélt részletek hátterét adja. Az elmesélt cselekvések mögött rejlő keretet másképpen „*framework story-nak*” nevezzük (Gyáni 2002:138). A „framework story” a „felelős” az élményanyagok összeválogatásáért, az irányítja szelekciónkat. Az, hogy mit mesélünk az életünk-ről, nagyrészt függ a mesélő (alany) önértelmezésétől, s attól, hogyan ítéli meg a vele szemben támasztott elvárásokat (Kónya 2002:152). Nyilván sok minden történik egy emberrel, ami nem illeszthető a kerettörténetbe, s ilyenkor szelektálnia kell az emlékezőnek. Kérdés, milyen szülő-gyerek kapcsolatokról számoltak be a megkérdezettek, s hogyan értelmezhetjük azokat? Illetve: milyen „framework story” állt a második generációs amerikai magyarok emlékezete mögött?

A kutatás háttere

2011-ben a „Hungarian Community Church of Georgia” vezetői megemlékezést szerveztek a magyar forradalom 55. évfordulója alkalmából. A Georgiában élő '56-os magyar menekülteket „a szabadságharc hősei” díjjal tüntették ki. Ekkor merült fel bennük, hogy az ünnepeltek történeteit nem kellene veszni hagyni, össze kellene azokat gyűjteni. 2011/12-ben ösztöndíjként Geogiában tartózkodtam, s a magyar közösség vezetőivel kötött ismeretségem révén tudomásomra jutott ez a terv.¹⁰⁹ Örömmel vállalkoztam az élettörténe-

¹⁰⁸ Az elemzésemben szétválasztottam a biográfiát (életutat) és a narratívát (élettörténetet). A biográfiát inkább úgy fogtam fel, mint ami megtörtént az alany-nal, a narratívát pedig olyan elbeszélésnek, amelyből kiderülhet, hogyan értelmezi az alany a vele történt eseményeket. Ezzel a szétválasztással Vajda Júlia jóvoltából találkoztam először G. Rosenthalnál, azonban elemzési technikámban eltértem mindkettőjüktől.

¹⁰⁹ 2011/2012-es Fulbright Scholar-in-Residence Program keretében egy évet tölthettem Amerikában. A tanulmány alapját képező élettörténeti interjúk ekkor készültek a „Hungarian Community Church of Georgia” támogatásának köszönhetően.

¹⁰⁷ A biográfia, az *oral history* kérdéseire itt nem térek ki, azt például legutóbb részletesen tárgyalja nagyívű monográfiájában Kövér 2014.

ti interjúk elkészítésére, mivel nagyon érdekelt e csoport életútja. Az elhatározást tett követte, a „church” vezetője listát készített a lehetséges interjúalanyok névsoráról, összesen 13 személy neve merült fel. Ezzel elkezdődhetett a kutatás szervezése, az interjúk elkészítése, amely 2012. március-júliusáig tartott.

A megkérdezettek köre részben homogénnek, részben differenciálnak mondható. A csoport homogenitását az adta, hogy mindannyian kapcsolatban álltak a georgiai magyarok klubjával, a „magyar church-el”. Másfelől azonban differenciált is volt ez a csoport. A megkérdezett tizenhárom fő közül ugyanis tízen tartoztak az „igazi” első generációs menekültek közé, azok, akik fiatal felnőttként hagyták el Magyarországot. Az ő családi és iskolai szocializációjuk Magyarországon zajlott.¹¹⁰ A fennmaradó három személyt már második generációnak tekintem, mert ők öt és hat évesen kerültek Amerikába, illetve az egyik interjúalany ott született. Mivel a második generációról sokkal kevesebbet tudunk, mint az elsőről, ezért ez utóbbi három személy társadalmi beilleszkedéséről szól e tanulmány.¹¹¹

56-os amerikai magyarok gyermekeinek biográfiája és narratívái¹¹²

Steve biográfiája

Steve 1950-ben született Budapesten. Édesapja a II. világháborúban katonatiszt volt, aki a családi legenda szerint 17 orosz katonát lőtt le. Ezért megkapta Magyarország hőse címet, s a vaskereszt tulajdonosa lett. Steve-nek volt egy hét évvel idősebb testvére, akit Sanyikának hívtak. Az apa számára kezelhetetlennek bizonyult idősebb gyermeke, s amikor rosszul viselkedett, akkor azt durva veréssel torolta meg. A verés és a veszekedés sűrűn előfordult gyermekkorukban.

Interjúalanyom nem tudta, hogy apja konkrétan dolgozott-e a háború után vagy sem; arra emlékezett csak, hogy motorbiciklijével a vidéket járta, s fekete-fehér képeket vásárolt fel, amelyeket átfestve eladott. A család a háború előtt egy trafik tulajdonosa volt, az államosítás után az édesanya ott dolgozott alkalmazottként.

110 Az első generáció élettörténeteit egy másik tanulmányban dolgoztam fel (Bögre 2017).

111 A Magyarországon maradt bebörtönzött 56-osok gyermekeiről lásd. Kőrösi Zs. – Molnár A. 2000.

112 A történetekben szereplő neveket, évszámokat, helyszíneket megváltoztattam az anonimitás céljából.

Sanyika 13 évesen részt vett a forradalomban. A Rádiónál fegyverrel harcolt idősebb barátaival. Steve nagyon keveset tudott minderről, csak abban volt biztos, hogy testvére egyszer csak eltűnt, s hónapok múlva a Vöröskereszt közvetítésével értesítették őket, hogy már Németországban van. Az édesanya azonnal elkezdte szervezni a család menekülését, s valamikor 1956. december végén, január elején elhagyták az országot. Németországba érkeztek, ahol megtudták, Sanyika Amerikába ment. Erre a család is oda kért menedékjogot. New Jersey-ben találkoztak végre az eltűnt testvérral. Sanyika inkább meglepődött, mintsem örült annak, hogy szülei és testvére utána mentek. New Yorkot jelölték meg letelepedésük célállomásaként, de helyismeret hiányában nem tették hozzá, hogy a városba, vagy az államba mennének-e. Így New York állam Albany városába vitték őket.

Albany egyik egyházközségtől lakást, ruhákat kapott a család, az apának munkát ajánlottak egy építkezésen. Tervrajzokat kellett volna készítenie, amihez azonban nem értett, ezért más munka után kellett néznie. Először takarítói munkát vállaltak a szülők, s ebből jött az ötlet egy takarító vállalat felépítésére. A családban mindenkinek ott kellett dolgozni, szülőknek, gyerekeknek egyaránt. A legjobb időszakukban még 500 főnek is tudtak munkát adni. Nagyon sokat dolgoztak és nagyon jól kerestek mindezzel.

Sanyika nem sokáig maradt azonban velük, folyamatosan lázadt, s amikor otthon volt, rendszeres volt a veszekedés az apa és az idősebb fiú között. Az utóbbi többször elszökött otthonról, s amikor megjelent, folytatódott a veszekedés. Keveset lehet arról tudni, hogy hol járt, amikor elszökött, de Steve beszélt arról, hogy a hatóságok autólopás miatt is keresték bátyját. Végül állami gondozásba került, majd onnan visszatért hozzájuk, de 18 éves kora után ismét elhagyta családját. Elment Alaszkába dolgozni, majd visszatért ismét Albany-ba, de már egy magyar lánnyal, akit időközben feleségül vett. Sanyika azonban újból elment. Először Californiába, majd onnan kislányukkal együtt Las Vegasba érkeztek, ahol nyitottak egy fényképezőgép-javító üzletet. Itt halt meg 23 évesen, heroin-túladagolásban.

Mindeközben Steve szüleivel fokozatosan építette a takarító vállalatot. Mire tíz éves lett, már saját cégük volt, ahol minden este együtt kellett dolgoznia szüleivel. Az élete csak a munkáról és a munkáról szólt, semmi sport, semmi egyéb – mondta. Először csak takarított, majd szervezőként is besegít

tett, felvette az embereket, kijelölte a munkájukat. Elmondása szerint ő jobban beszélt apjánál angolul, ezért inkább ő tárgyalt az emberekkel. Steve szerint szülei törték az angolt, s az apa nem tudott az emberekkel tárgyalni, durva volt a beszédmódja.

18 éves korában már nős volt, s ebből a házasságából született két gyermeke. Hamarosan Steve kapcsolata is megromlott apjával, s 19 évesen ő is otthagya szüleit. A szülők könyörgésére visszatért a családjával együtt hozzájuk, azonban továbbra sem tudott az apával együttműködni, s 21 évesen végleg megszakított minden kapcsolatot a szüleiével. Egy év múlva első feleségétől is elvált.

Vállalkozásai nagyon jövedelmezőek voltak. Először egy takarító vállalatot szervezett meg, majd mikor felfuttatta, s emberei önállóan kezdtek dolgozni, ő egy reklámújság nyomtatásával próbálkozott. Hamarosan nagyon sikeres üzletember lett belőle. Másodjára is megnősült, s ebben a házasságában is született két gyermeke, azonban ez a házassága is válással végződött. Majd harmadszorra is megnősült, amelyben szintén két gyermeke született. Az előző házasságaiból született gyermekeivel sokáig semmiféle kapcsolatot nem tudott tartani, szülei és volt feleségei szerinte ellene nevelték a gyerekeket.

Harmadik feleségével Floridában élt, amikor a tőzsdén minden vagyonát elveszítette. Szerencséjére néhány ingósága megmaradt, s ebből Kentuckyban új életet kezdetett családjával. Korán ment nyugdíjba, de vállalkozó kedve megmaradt, s egy helyi újság kiadását szervezte éppen az interjúkészítés idején. Két legkisebb gyermeke velük élt, egyetemre jártak, s jó kapcsolatot ápoltak édesapjukkal. Az előző házasságaiban született gyerekekkel is próbált kapcsolatba kerülni, több-kevesebb sikerrel.

Édesanyja 1990-ben halt meg, s ekkor apja újranősült, a házában dolgozó vietnámi kertész nőt vette feleségül. Apa és fia már csak az apa élete végén találkozott egymással, aki akkor egy idősek otthonában élt. Az unokákkal együtt mentek látogatóba, s a nagypapa azt ígérte unokáinak, hogy vagyonát rájuk fogja hagyja. Nem tartotta be ígéretét, mindene második feleségére és a helyi templomi közösségre szállt.

A „soha vissza nem térés”, Steve narratívájában

Steve élettörténetében a két szülő közül az apáról beszélt többet, ezért az alábbiakban a vele

kapcsolatos szövegrészekből választok, s azokat elemzem:

– „*Otthon soha nem volt semmi jó. Nem tudom, hogy ezt jó-e mondani, de emlékszem, hogy volt, amikor pénz tűnt el az asztalról. Én nem vittem el, nem loptam vagy vittem el. Sanyika meg nem mondta, hogy ő vitte el. És apukám összekötötte a kezünket, és fölakasztott bennünket egy hinta kampójára. És akkor vert. Szóval nehéz volt... – (Téged is és Sanyikát is?) – Mind a kettőnket”.*

A magyarországi apát kíméletlennek látjuk ebben a történetben, aki az erkölcs nevében agresszív módon reagált a feltételezett lopásra. A gyerekek fizikai kiszolgáltatottsága fogalmazódott meg a nagyon agresszív apaképben. A következő idézet a határon történő átszökésről szól, ahol az apának egy másik arca jelent meg.

„*Az apukám adott egy csomó pénzt annak, aki megmutatta, hogy hol tudunk elszökni”.*

Megint megjelent a pénz, mintha Steve szerint apja és a pénz kérdése összefonódott volna. A második történetben azonban az apa is és a pénz is pozitív szerepben jelent meg. A családapa így mentette meg a családot.

Egy harmadik jelenetben már jelentős változáson ment keresztül a fiú is és a szülők is.

„*Juj, de szégyelltem magamat mindig, amikor mentünk boltba és magyarul beszéltek velem a szüleim. De szégyelltem magam, mindenki rám nézett. Mert abban az időben nem volt sok idegen arra”.*

Steve emlékei szerint szégyent érzett, úgy érezte, „illetlenül” viselkedtek az üzletben, s ezért a szülőket hibáztatta. Azt nem tudni, hogy mikor történt velük ilyen eset, feltehetően rendszeren, mert nem emelte ki Steve, hogy eleinte. A szülőket okolta a szégyenért, „ők beszéltek vele magyarul”, s az amerikaiakkal szemben megértő volt. Vajon mit jelent a „mindenki rám nézett” kép? Aligha értelmezhetette Steve az emberek tekintetét csodálkozásnak, vagy érdeklődésnek. Pedig az is beleférhetett volna egy ilyen helyzetbe, hogy jóindulatot feltételezzen a többiek felől. A szöveg azonban azt sejtette, hogy rosszállóan néztek rájuk – az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején mindez természetes is lehetett. Steve nézőpontja az, ami nem természetes. Ő a körülöttük lévőket mentette fel, nem pedig a szüleit. Eldöntötte, hogy a szégyenérzete jogos volt, s eldöntötte, hogy ki a hibás.

Az első és a harmadik jelenetben a kíméletlenség kapott szerepet. Az elsőben az apa volt kegyetlen a gyerekeihez, a másodikban pedig a fiú vált ellenségessé a szüleiével szemben. Steve-nek egyet-

len jó szava sem volt szülei védelmében, akik (gyermekük) Sanyika miatt vállalták szülőföldjük elhagyását, s idősebb fejjel tört angolsággal tudtak csak beszélni. Ilyen vagy ehhez hasonló gondolatokkal akár meg is védhette volna őket. Vajon miért így emlékezett?

Steve framework storyja szerint szakított szüleiével, s ennek jogosságát nem is kérdőjelezte meg a biográfiája szerint. Elment, mert édesapja nem engedte őt felnőni. A szakítást a következőképpen indokolta:

„A kontroll miatt hagytam őket ott. Hogy te azt csinálsz, amit én akarok, oda mész, ahova én mondom, amikor én mondom. Szóval a kontroll. Ez nem lehet a barátod, én nem szeretem, te nem mehetsz oda. És nagyon piszkálta, hogy nem tudott kontrolálni. Szóval, ahogy az üzlet építözött, ő nem tudott jól beszélni, én beszéltem mindenkivel, és ahogy én nőtem föl az üzletben, mindent tudtam, és én hire-oltam. Én mondtam, hogy megkapod a munkát. Én vettem föl az embereket. És az (üzlet) már olyan nagy volt, hogy volt supervisors, volt managers, szóval sok ember volt és alattam sokan voltak. Nekem gyorsan kellett fölőnni. És ahogy építettük az üzletet, mindig próbált apu engem – sokat tanultam tőle –, de mindig próbált, hogy ezt így kell csinálni, ezt oda rakd, ezt oda rakd, az embereken. Ezt a csapatot rakd ide, azt rakjad arra az épületre. Mondtam az nem lesz jó, nem jó, mert ezek jobbak lesznek itten. És mindig dirigált. Aztán mondtam, oké, én elmegyek. Akkor voltam úgy 18. Mert 18 évesen én már meg voltam esküdvé és volt egy baba”.

Steve-nek egyetlen egy pozitív gondolata volt apjáról ebben a részben. „Sokat tanultam tőle”. Ennek dacára apjának nem volt tekintélye előtte, már nem félt tőle, mint kisgyermekként, meg akart tőle szabadulni. Vajon miért lett ennyire terhes neki az apja? Miért értékelte fel annyira a saját szerepét a vállalatnál? Miért nem tudott megértőbben visszagondolni szüleire? Miért nem szólt semmit arról, hogy mit jelenthetett apjának Sanyika „halála”. Az is lehet, hogy Steve semmit sem vett észre abból, még utólag sem, hogy apjának is szüksége lett volna arra, hogy valahol, valakik becsüljék. Az is lehet, hogy az apa a saját önbecsülése megtartása miatt nem adta ki a kezéből a vállalat vezetését a kamasz fiának. Valahol neki is éreznie kellett saját fontosságát, hiszen rosszul beszélte a nyelvet, s nem tudott kijönni az emberekkel. Látható módon Steve nem tudott megbocsájtani szüleinek. Úgy érezhette, elvették tőle gyermekkorát, munkára kényszerítették, s feltehetően a szüleit, de még inkább apját okol-

hatta bátyja haláláért. A korán bekövetkezett és végleges szakítás mélyén feltehetően Sanyika halála is fontos szerepet kapott. A szövegek alapján felmerülő kérdésekre nincs pontos válasz. Ugyanakkor érezhető, hogy a történetek igazi drámája: az apa is és a fiú is megbecsülést várt volna el a másik féltől, de ezt nem tudták egymásnak megadni.

Charles biográfiája

Charles Budapesten született 1952-ben, második gyermekként. Édesapja műszaki egyetemet végzett, s gépészmérnökként vízierőművekkel foglalkozott. Édesanyja tanári pályára készült, férjhez menetele után azonban lemondott erről, s postai dolgozó lett, majd otthon maradt gyermekeivel. A szülők mindketten katolikusok voltak, vallásukat komolyan vették, aminek egyik jele a rendszeres templomba járásuk volt. Négy gyermekük közül kettő Magyarországon, kettő Amerikában született.

1956 decemberében hagyták el Magyarországot, amikor a határok éppen nyitva voltak. Emigrálásuk okát nagybátyja történetével magyarázta, aki Mosonmagyaróváron részt vett a forradalomban. Emiatt az ÁVÓ-sok letartóztatták. Először halálos, majd életfogytiglani büntetést kapott, amiből 16 évet le is kellett töltenie. Menekülésük másik okaként édesapja Amerika-„imádatát” említette Charles.

1957 márciusában kerültek New Jersey-be. Itt választhattak, merre szeretnének tovább menni. A szülőkre jellemző természetszeretet miatt a hegyes vidéket, Arkansas államot választották. Az első öt évük nagyon nehéz volt. A szülők nem beszéltek angolul, s ez visszavetette őket a munkavállalásban. Az anyagi gondok miatt egy kisváros gettó-részében béreltek kétszobás lakást, de ez is drágának bizonyult számukra. Átköltöztek egy nyugdíjas tanárnő lakásába, ahol egy szobát tudtak megfizetni.

Az első karácsonykor a helyi kisüzlet vezetője meglepte őket, amikor arról kaptak értesítést, hogy ők lettek a karácsonyi szerencsejáték nyertesei. Közülük senki nem vett részt szerencsejátékban, nem dobtak be sehova semmiféle cédulát, mégis nyertek. Ennek a boltnak Magyarországról elszármazott zsidó emberek voltak a tulajdonosai.

Édesapja egyetemi végzettségét elfogadta ugyan az amerikai állam, ám az őt foglalkoztató vállalat csak annyi fizetést adott neki, mint a középfokú végzettségűeknek. Ezt Charles az apa gyenge nyelvtudásával magyarázta. Ebből a fizetési kategóriából csak évek múlva került feljebb, amikor mérnöki újjátását elfogadtatta vállalatával, amit egy tudományos

folyóiratban is megjelentetett. Ekkor megemelkedett a családfő fizetése, s az önbizalma is. Egyből hozzáfogott új munkahely keresésébe, s vásároltak egy önálló lakást is.

A családfő folyamatosan keresett magának állást magasabb fizetés reményében. Végül a NASA-nál helyezkedett el, s emiatt 1962-ben a család átköltözött Alabama állam egyik városába. Az ürprogram keretében lendült fel az a város, sok külföldi betelepülésével. A család anyagi helyzete ekkor jelentős javuláson ment keresztül.

Az apa Amerikában egyre jobban elkezdett kötődni magyarságához, s kereste a magyar diaszpórával a kapcsolatot. Olyannyira, hogy egyszer el akartak költözni Clevelandba, ám a NASA-tól kapott állásajánlat fizetésemelést nem tartalmazott. Emiatt lemondtak a költözésről, maradt a távolsági kapcsolattartás, s az időnkénti találkozás a magyar közösségekkel. Így a család nyaranta eljárt a cleveland-i magyarok nyári cserkészábrába, illetve a magyar bálókra, találkozókra (Puskás 1996). Feltehetően ezeken az alkalmakon hallhattak a szülők Burg Kastle-ról,¹¹³ ahová elküldték két kisebb gyermeküket tanulni, s magyarságukat megőrizni. Az apa belemerült a munkájába, tagja volt templomuk énekkarának, illetve egy katolikus lovagrendnek, amely a külföldieket tömörítette. Igen elfoglaltnak bizonyult.

Míndeközben a szülőknek több gondjuk is akadt idősebb két gyermekükkel. Nővérének sok vitája támadt, amikor esténként nem ért haza a szülők által megadott időpontra. Charles-t is, a nővérét is pszichológushoz vitték szüleik, nem részletezett okok miatt. Charles úgy vélte, hogy apja ekkoriban bánhatta meg az Amerikába való kitelepülést, féltette gyermekei erkölcsi életét.

Charles a középiskola után egyetemre került 1971-ben. Az első év nyarán szülei nagy változást éreztek magatartásában. Egyetemistaként kollégiumban élt, s nagyon élvezte a szabadságot. Elkezdett rosszul tanulni, a második évben majdnem kibukott, s mindezen felül rászokott a kábítószerre. Az első év nyarán elment dolgozni Texasba, de nehéz volt a munka, s otthagya egy hét múlva. Hazament a szüleihez, ahol az apjának nem tetszett a fia magatartása, s kérte, hogy menjen el otthonról. Charles elköltözött nővérehez, akivel jó életük lett. Életmódjuk az apa nemtetszését váltotta ki, s ezt közölte is velük.

113 Burg Kastle történetét lásd: <https://www.kastlalumni.eu/burg-kastl-1/iskol%C3%A1nk-r%C3%B6rt%C3%A9net/> (letöltés időpontja 2017-05-23.)

A fiú visszatért ősszel az egyetemre, s kábítószer-túladagolás miatt tudatösszeomlás szélére került. Amikor kijött ebből az állapotából, letette a szerek. Ezután érdeklődése a vallás felé fordult. Korábban is templomba járó ember volt, de azután még jobban, amikor ellátogatott egy vallásos eseményre, ahol megérezte, hogy „Isten szereti őt”. Megtérés élménye után fokozódott a vallásos eseményeken való részvétele, ám szülei ezt is túlzásnak találták.

Harmadévesként megnősült, s éppen nászúton volt feleségével, amikor édesapja betegségéről értesítették. Apja kórházba került agyvérzéssel. A hatvan éves férfi félig lebénult, s soha többet nem tudta elhagyni a kerekesszéket. A következő 17 évben felesége ápolására szorult. A családfő betegsége nagy változást hozott életükben. Újra szegények lettek annak ellenére, hogy a kormánytól, a lovagrendtől, illetve a helyi templomtól támogatást kaptak.

Charles befejezte az egyetemet, s egyetemi oktatóként helyezkedett el, majd doktori képzésre jelentkezett. Első házassága nem sikerült, majd egy másodikkal is próbálkozott, de annak is válás lett a vége. Mindkét házasságából született egy-egy gyermeke. Sem a fiával, sem a lányával nem tudott jó kapcsolatba kerülni.

„A büntudat”, Charles narratívájában

Charles történeteiben is meghatározóbb szerepet kapott az apával való kapcsolata, így tőle is az erről szóló részek meghatározó elemeit vizsgálom meg közelebbről.

„Már elég korán, 11 éves korban, 6. osztályban újságot hordtam. Éppen a mi utcánkon volt ez a lehetőség. De aztán elköltöztünk, mikor vettünk egy újabb házat. Ahhoz, hogy visszajárjak, egy nagyon forgalmas utcát kellett volna kereszteszteni. Közel a házunkhoz, volt egy újságnyomda. Édesapa elment hozzájuk, és mondta: kérem, adjatok nekünk 250 újságot, minden nap egy nyáron át, és én segítem a fiamat, hogy vigyen minden apartmanba. Mert azelőtt volt 10 előírva. Egy nyáron át minden reggel édesapám velem ment. 250-et bedobtunk. Ő vezette a kocsit. Csak hogy felkészítsen erre az új businessre. Hogy nekem legyen közelebb, hogy ne kelljen messze mennem, egy forgalmas utcát kereszteszteni a biciklivel. Lehet, hogy ez azzal is járt, hogy a régebbi újságot nem nagyon szerette. Mert az nem egyezett az elveivel. Ő akarta támogatni ezt az újabb újságot. Ezeket összehozta. Ilyen több szempontból”.

Charles hálája szólalt meg a történetben az apa felé, aki egész nyáron vele együtt hordta ki az új-

ságot. Mivel nem történt semmi utalás arra, hogy Charles ezt a munkát a tanév elkezdésekor is folytatta volna, arra lehet gondolni, hogy a „felkészítés erre a businessre” kijelentés a munkára való nevelést jelentette. Charles az újsághordás helyszínének váltásában az ő biztonságát szem előtt tartó apát nagyon kiemelte. Ugyanakkor mintha megfélemedezett volna arról, hogy mégiscsak egy 11 éves gyerek nevében vállalta fel az apja a 250 darab újság kihordását, a korábbi 10 darab helyett. Vajon ki előtt akart bizonyítani a családfő? A környezete előtt, hogy az „idegenek” is tudnak dolgozni, vagy Charles-nak akarta megmutatni, hogyan kell majd neki a későbbiekben teljesíteni ahhoz, hogy elégedett legyen vele? Vagy azt akarta megtanítani a fiának, hogy vannak „ügyek”, ami mellé érdemes teljes emberként odaállni? Vajon ezek a szempontok miért maradtak ki Charles értelmezéséből? Charles egyetemi éveinek lázadó korszakáról az apja nézőpontjából beszélt, sajnálta akkori viselkedését. Vajon miért nem akarta megvédeni magát, miért nem érvelt amellet, hogy mi vezetett odáig, hogy kábítószerre?

Tudjuk, Charles 1971–72-ben egyetemista lett, s ekkorra már nagyon rossz viszonyba került az apjával. 1973-ban pedig (21 évesen, alig, hogy nagykorúnak tekintették Amerikában) éppen megnősült, amikor apja tragikus hirtelenséggel lebénult. Vajon nem érezte-e Charles bűnösnek magát az apja lebetegedése miatt? Vagy éppen a büntudat az, ami miatt Charles az apa nézőpontjából meséli el a saját és a testvérei kamasztörténeteit?

„Azt hiszem, hogy édesapa megbánta, hogy kiköltöztünk Amerikába. Ez úgy 10 évvel később, amikor a Mary (a nővér) kamaszkorú lett. Érezte, (az apa) hogy az udvarlás más itt. A magyarban az udvarlás egy jó szó. Ami itt Amerikában van, az udvarlás – élettársat keresni. A végleges célpont az lenne, hogy egy férjet keresni. És sokszor nem az a cél, csak hogy találjon valakit...”

A hatvanas években, a két világháború között Magyarországon szocializálódott apának nem lehetett könnyű az Amerikában éppen zajló szexuális forradalommal, a kábítószer terjedésével szembenéznie. Az apa (gyermekei erkölcsi életével kapcsolatos) félelmei a következő történetben is megjelentek.

„– Nálunk duplán volt generációs gap. Említetem, hogy miért küldték Mónikát, Sándort (a két kisebb testvért) Burg Kastle-ba. Mert Mary, a nővérem szöke és helyes lány volt. A szülők mondták: itthon kell legyen éjjelre. – Volt fél egy is, mire hazajött. Nagy

vita volt akkor is, amikor egyszer kiszökött, kimászott a házból éjszakára. A szüleim nagyon féltek, hogy ez nem helyes, ez nem jó...”

Megoldást próbáltak keresni a nevelési tanácsadónál.

„Emlékszem egy időben mentünk tanácsadóhoz, azt hiszem velem is, Maryvel is. Velem csak egy pár-szor voltunk. Arra emlékszem, hogy úgy látszik, azt a tanácsot adták édesapámnak, hogy ez jó tanács vagy sem, nem tudom, hogy egy pár év múlva Mary majd felnő, elmegy egyetemre, kimozdul a házból. Az nem egy jó szeretet apa és gyerek között, hogy majd elköltözik egy pár év múlva...”

Az apa, neveléssel kapcsolatos elképzeléseit tükrözik vissza Charles történetei, különösen, amikor a saját lázadásáról beszélt.

„Az első év egyetemen nagyrészt ez a marihuána. A kollégiumban nem kellett keresni, hogy kinek van. A szomszédok szívták. A következő ősszel majdnem ki is buktam. Nagyon rosszul ment a tanulás. Ezt arra fogtam, hogy túl könnyen lehetett a marihuánát kapni. Lehetett sokat mozizni. Szerencsére volt egy rossz tapasztalatom az anyagokkal. Azután nem használtam többet... Valaki kicsit becsapott. Azt mondta, hogy a hasist tett a pipába. Azt hittem, hogy elvesztettem az agyamat, az eszemet. Úgy vándoroltam az egyik este az utcákon. Az egyetem egy kisvárosban volt. A kis mellékutcákon jártam, de nem tudtam, hogy hol vagyok. Nagyon rossz tapasztalat volt. Édesapám próbált jó modorban ez ellen megvédeni. Úgy mondta, hogy a háború alatt egy ismerőse a morfiumot megpróbálta, aztán rászokott. Próbált erre előre figyelmeztetni”

Charles ezt a történetet is apja nézőpontjából mesélte el. Kérdés, vajon így látta-e mindezt az apa betegsége előtt is. Aligha. Vajon az apa nézőpontjának átvétele a saját magatartása miatti lelkiismeretfurdalás, vagy a vallásos megtérése miatt alakult ki?

A történetek szerint Charles önmagát és testvéreit okolta az apával/szülőkkel való kapcsolatuk megromlásáért. Az apát előrelátónak, bölcsnek mutatta be utólag, lázadó korszakát inkább saját eltévelyedéseként értelmezte. Kérdés, hogy miért? Miért esett Charles, Steve-hez képest a másik végletbe? Miért nem volt megbocsájtóbb önmaga számára, és kritikusabb az apa felé? A büntudat, ami Charles történeteiben fontos szerepet kapott, vajon az apa lebetegedése vagy a vallásos meggyőződése miatt alakult ki benne? A kérdés nem dönthető el. Annyi azonban bizonyos, hogy Charles-nak azzal a teherrel kell élnie, hogy önmagát ítélte el lázadó korszaka miatt, s hordozza annak felelősségét, hogy ezzel, főleg az apját, megbántotta.

Kate biográfiája

Kate szülei 1948-ban, a Jubileumi cserkész-táborban ismerték meg egymást, s az egyetem elvégzése után házasodtak össze.¹¹⁴ Édesanyja orvos, édesapja pedig magyar-történelem szakos tanár lett. Első gyermekük Magyarországon született, Kate pedig 1958-ban, Amerikában.

Édesapja jelen volt október 23-án a Rádiónál, majd részt vett a szabadságharcban is. Nagy Imrét személyesen ismerte, mert a forradalmi kormány és a szabadságharcosok közötti tárgyaláson is ott volt. Édesanyja orvosként segített a sebesültek mentésében a harcok alatt. A szabadságharc bukása után nem tudták eldönteni, elmenjenek-e vagy sem az országból, de egyik éjjel a barátaik kész tények elé állították őket. Mennek vagy maradnak? S az előbbi mellett döntöttek a szülők. Ausztriából Amerikába mentek, Floridában kezdtek új életet. Ott lakást kaptak teljes ellátással, a város támogatta őket. Édesapja egy kicsit beszélt angolul, s első munkahelyén lábasokkal kellett házálnia. Floridából átköltöztek New Orleansba, mert édesanyja új munkát talált, műtőben segédorvos lett. Önálló orvosként attól kezdve dolgozhatott, amikor megszerezte az amerikai orvosi diplomáját. Négyyszer próbálta ezt a vizsgát, mire sikerült neki. Közben dolgozott, nevelte a gyerekeit, tanulta a nyelvet, s próbált vizsgázni.

Amikor Kate megszületett, édesanyjának vissza kellett menni dolgozni, így ő „egyhetes” bölcsőde lakója lett. New Orleansban az édesapa életbiztosításokat árult a néger negyedben. Hetente szedte be tőlük a pénzt, mert egyszerre nem tudták volna kifizetni az összegeket. Jól ment neki az üzlet, szertették az emberek.

New Orleansból is mentek tovább, az édesanya nem bírta fizikailag a műtős munkát, s Baltimoreban keresett és kapott rezidensi állást egy magánklinikán. Ott már pszichiáterként helyezkedett el. A képzése befejezése után újabb költözés várt a családra, mert olyan helyet kerestek maguknak, ahol sok magyar élt. Így jutottak el Buffalóba, ahol az édesanya állami kórházban helyezkedett el, s a kórház területén laktak. Kate ott nagyon szeretett élni. Emlékei szerint nagy kulturális élet vette őket körül, sokféle nemzetiség élt akkor a városban. A család fő belevetette magát a magyar kolónia kulturális és politikai életének szervezésébe. Élte a politikai emigránsok életét, mindig el volt foglalva

114 Még ebben az évben betiltották a cserkészteret Magyarországon, feltehetően az utolsó táborok egyikéről van szó.

a magyar dolgokkal, a magyar kultúra ápolásával (Borbándi 1999).

Ennek ellenére a szülők nem jöttek ki a buffalói magyarokkal, vagy az orvosi fizetés miatti irigység, vagy valami más miatt, de az édesapát lekommunizálta valaki. Kate szerint emiatt az apja nagyon stresszes lett, diabéteszes és szívbeteget lett. Ezek után olyan helyre akartak költözni a szülők, ahol nem laktak magyarok. Ilyen előzmények mellett kerültek Georgiába, ahol az édesanya pszichiáterként el tudott helyezkedni, majd onnan a szülei együtt, önálló praxist építettek ki. Az történt ugyanis, hogy az édesapa felismerte a hipnózisra való képességét, s hipnoterápiával kezdett el foglalkozni a pszichiáter anyja mellett. Georgiában is folytatták a magyarkodást.¹¹⁵

1968-ban, még Georgiába költözésük előtt, Kate-et két évre Burg Kastle-ba küldték „magyarságot” tanulni. Előtte járt oda bátyja két évig, s most a 10 éves kislányra került a sor. Nehezen, de útnak indult, ám jó élményekkel tért haza. 13 éves korában elment édesanyjával Magyarországra, amikor egy börtönből éppen akkor kiszabadult férfi vidéken megtámadta, s meg akarta erőszakolni. Az utolsó pillanatban visítozására valaki segítségére sietett. Édesanyja szerencséjére Magyarországon volt, s így ő járt el a lánya nevében a rendőrségen, a bíróságon. Hosszú évekbe telt Kate számára ennek az eseménynek a feldolgozása. Közvetlenül ezek után történt, hogy családja Északról Délre költözött, Georgiába. Kislányként ezt nem értette meg, hiányolta buffalói barátait, az újakkal pedig úgy viselkedett, amit az apa nem tudott tolerálni. Visszaküldte Magyarországra egy évre, gimnáziumba. A magyar gimnáziumban nagyon népszerű volt, nagyon sokat tanult, s amikor 15 évesen visszatért Amerikába, akkor már a 11. osztály után mehetett egyetemre. 16 éves volt, amikor elkezdett egy „colledge”-t. Ennek befejezése után, két év múlva már nem ment vissza a szüleihez, úgy érezte, ő már nagylány, önálló, maga dönti el, merre és hogyan élje az életét.

Volt egy barátja, akivel elment Oregonba. Ott beiratkozott magyar nyelvet tanulni, dolgozott és tanult egyszerre. A barátja rábeszélte, hogy jelentkezzen a hadseregbe, mert, ha három évet tanul a hadsereg kötelékében, akkor a hadsereg a végzés után még három évig támogatja. A legrövidebb szakra iratkozott be, a szakácsképzőbe. Végzése után a hadsereg kihelyezte Kansasba, s ott nem a konyhán, hanem irodai munkában alkalmazták.

115 Ezt a kifejezést Papp Z. Attila után használom, amit nagyon találnak tartok (Papp 2008).

Ehhez el kellett végezni egy jogi kurzust az egyetemen. Majd ezek után ment vissza a szüleihez, 23 évesen. Akkor még elkezdett egy újabb egyetemre járni, s a szülei vállalkozásában dolgozni egyszerre. A pályáját még mindig csak kereste, mert először fiziko-terápiát, majd táplálkozástudományt tanult. Amikor egy párkapcsolati szakítás miatt elment pszichológushoz, akkor jött rá, hogy ugyanazt akarja csinálni, mint a szülei.

Kate az interjúkészítéskor édesanyjával, második férjével és két gyermekével élt együtt, szemmel láthatóan kiegyensúlyozottan. Édesapja korábban meghalt, édesanyja pedig demens állapota miatt nem adhatott interjút.

„A nagy visszatérés” Kate narratívájában

Kate elbeszéléseiben kiegyensúlyozottabban szerepelt minkét szülő, mint a fenti esetekben. Neki édesanyjáról is és édesapjáról is volt sok mondanivalója „vándorlástörténete” (identitáskeresése) kapcsán. Három történet elemzésével mutatom be a szülő-gyerek kapcsolatuk alakulását.

Kate úgy látta, fiatal korának lázadó időszaka nem szüleinek, hanem egy vele történt szerencsétlen, ám tragikus eseménynek volt köszönhető:

„A lázadás, amin én átmentem, az nem ő miattuk (szülők) volt, hanem ami előfordult velem mással kapcsolatban. Egyszer, mikor Magyarországon voltam, mikor 13 éves voltam, azt hittem..., hogy egy idősebb fiú, lovas székérral volt, én simogattam a lovat. Akarsz több lovat látni? – Elviszlek oda, ahol vannak. – El tudod képzelni, hogy mi történt! Szerencsére az utolsó pillanatban sikítottam és jött valaki. A búzába húzott. Tényleg nagyon közel jött a dolog. Kiderült, hogy akkor jött ki a börtönből erőszak miatt. Persze ez Magyarországon volt a 70-es években egy amerikai lánnyal. Hála Istennek édesanyám ott volt velem! Nagyon próbált megnyugtatni. De akkor is át kellett mennem mindenfélén. Az orvos is kivizsgált. Nagyon rossz volt. Az attitűd, amit a rendőröktől kaptam. Egy amerikai lány már egyik sem szűz 13 éves korában...”

Kate egyértelműen erre az esetre vezette vissza identitáskeresésének bonyolultságát, s ezzel elfedte a szülők útkereséséből fakadó mindenféle nehézségeit. Ha azonban elhelyezzük Kate biográfiájában a fenti történetet, akkor világossá válik mennyire bonyolult helyzettel kellett a kislánynak szembenéznie. Egész gyermekkorát a szüleivel történő „vándorlás” határozta meg, s ez a helyváltoztatás kamasz korában, ha lehet, még intenzívebb lett: 10-12 éves

kora között elküldték Burg Kastle-be, majd amikor onnan visszatért, még azon a nyáron, Magyarországon történt vele a fenti megerőszkolási kísérlet. Alighogy lezajlott a magyarországi rendőrségi vizsgálat, visszamentek Buffalóba, s oda hazaérkezés helyett azonnal költöznie kellett. El kellett hagynia városát, barátait, azt a légkört, amire szívesen emlékezett vissza, mert az apja nem tudott kijönni a magyar közösséggel. Az új helyén, Georgiában, nehezen ment neki a beilleszkedés:

„Hát, kinevettek vagy nem tudtak mit csinálni velem az iskolában. Először életemben volt nehéz beilleszkedni. Akadt egy-két barátnőm, aki nem lakott túl messze. Biciklivel talán el tudtam érni őket. Elkezdtem barátkozni a rosszabb gyerekekkel. Egyik este barátnőmmel megkértük a szüleimet, hogy hátul sátorozhatunk-e? Pár fiú találkozott velünk, hoztak sört. Másnap reggel édesapám a sörösüvegeket megtalálta kint. Mondta: OK, ebből elég volt, ez nem fordulhat még egyszer elő. Elmész Magyarországra. (– Azonnal eldöntötte?) – Nem azonnal. Hogy ez így nem megy. Valamit csinálni kell. Kitalálta, hogy ezt fogjuk csinálni. Nem szívesen mentem”.

Kate apja nem gondolhatott arra, hogy leánya még nem dolgozta fel a Magyarországon vele történeteket. Az apa annak a kornak az embere volt, amikor jobbnak vélték az emberek nem beszélni ilyen kérdésekről, mert „amiről nem beszélünk, az nincs is” elv alapján voltak. Kate viszont már egy másik kor és egy másik ország gyermeke lett. Nyilván ennek a problémának a megoldatlansága is vezetett Kate lázadásához. Magyarországon minden jól alakult számára, ő volt az „amerikai lány”, népszerű lett a gyerekek között.

„De amikor visszajöttem, én már világot jártam, már világvárosban éltem, egyedül, magam, ne mond nekem, hogy mit csináljak. Egyetemre mentem egyenesen a 11. osztályból. 16 éves voltam. Elkezdtem a College-t, az ittenit. Amikor azt befejeztem, mondtam: bye. Elmentem Oregonba. Az Washington alatt van...”

Kate a következő hét évét szüleitől távol töltötte, egyedül kereste saját útját. Nem kért tanácsot, sem támogatást tőlük. 23 évesen azonban visszatért hozzájuk, s attól kezdve mindig közel éltek egymáshoz. Sőt! A szülőkhöz hasonló munkakörben helyezkedett el, a pszichológiát választva. Vajon mit érthetett meg Kate e hét év alatt, amíg távol volt? Hány évesen jöhetett rá arra, hogy szülei legjobb akaratuk ellenére sem tudtak volna megértőbbek lenni vele, mert ők egy másik világban nőttek fel? Az interjú végén igen világosan szülei mellé állt,

annak ellenére, hogy elmesélte hét évig tartó „bolyongását. Mikor válhatott számára világossá, hogy csak annak a kultúrának a mintáit tudták átadni és megkövetelni a szülei, amiben ők maguk is nevelkedtek? „Bennünket jól neveltek fel” – summázta a szüivel való kapcsolatát.

A három biográfia és a narratívák „framework storyja”

Az 56-sok elemzéséből láthatóvá vált az első és a második generáció küzdelme, amelyet az új társadalomba való beilleszkedés érdekében vállaltak. A helykeresést, egyik helyről a másikra történő mozgást vándorlásnak nevezhetjük. A vándorlás, mint keretelbeszélés, „framework story” nem tekinthető újdonságnak, ez ismert a korábbi ’56-os élettörténeti kutatások alapján (Ehmann 2002; Melegh 2007). Úgy látom azonban, hogy míg az első generáció ezt az utat sikertörténetként adta elő,¹¹⁶ addig a második generáció, jelen példák szerint, inkább szenvedéstörténetként és a szülőkről való leválás fájdalmas folyamataként szólaltatta meg. Ezzel részben kiegészült, részben pedig megkérdőjeleződött az a korábbi elképzelés, miszerint a második generációnak már könnyebb volt stabilizálódni az új világban, mivel szüleik előkészítették ehhez a terepet.

Láthattuk, mindkét generációnak bele kellett nőni az amerikai kultúrába. Ez a folyamat azonban különbözőképpen zajlott a két generáció esetében, mert a szülőknél volt magyar kultúrája. Az amerikai kultúrához való alkalmazkodás együtt járt a szülők helykeresésével, s ez a folyamat hatással volt a gyerekekre, hiszen együtt mozgott a két generáció. Történt egészen addig, amíg a gyerekek tinédzserek nem lettek. Ekkor a második generáció elkezdte a saját identitáskeresését, s közben eltávolodott a szüleitől.

Hogy kinél mennyi ideig tartott a szülőktől való elfordulás, illetve visszafordítható volt-e ez a folyamat vagy sem, az az egyéni életutaktól függött. A biográfiák bemutatják – a három családban három különböző módon – a gyerekek lázadásait is. Az első generációval történő szakítást a bemutatott esetekben megelőzött valami trauma, vagy egy nagyobb krízis. Steve esetében ez a bátyja, Sanyika halála, ami mintegy betetőzte a közös üzlet miatti konfliktusokat. Kate életében a magyarországi meg-

erőszakolási kísérlet volt az az esemény, ami elindította a lány lázadását, Charles esetében pedig az egyetemi évek mutatták meg, hogy nem csak úgy lehet élni, ahogyan azt az apa elvárta otthon.

A modern korban mindenki számára bonyolultabb folyamat a felnőtté válás, a társadalomba való beilleszkedés, mint az korábban volt. Egy fiatalnak meg kell ismernie saját határait, s ez együtt jár a szülőkről való leválással. Ha ez ennyire általános jelenség, akkor mennyiben hordoznak újdonságot a fenti történetek?

A szülők az új hazában elképesztő teljesítményt nyújtottak a sikeres letelepedés érdekében, maximálisan próbáltak alkalmazkodni környezetük elvárásaihoz. A gyermeknevelésben azonban nem tudtak alkalmazkodni, mert azt akarták, hogy gyermekeik úgy éljenek, ahogyan azt ők otthon tanulták. Az ivás, az esti kimaradás, a kábítószer megjelenése, a házasság előtti párkapcsolat, mint jelenségek félelemmel tölthették el ezeket az apákat, anyákat. Ezért a gyerekek erkölcsi életét kontrolálni akarták, amivel a környezettől való elszigetelés is együtt járt volna. Nem maradt más a gyerekek számára, mint a szülőktől való drasztikus leválás, legalábbis egy időre. Steve soha „nem tért vissza”, Charles kapcsolata büntéssel terhelt lett, egyedül Kate talált vissza „büntetlenül”.

Felhasznált szakirodalom

- Bertaux, D. 2005 A Response to Thierry Kochuyt’s ‘Biographical and Empiricist Illusions: A Reply to Recent Criticism’. In Miller R. ed. *Biographical Research Methods*. (Volume IV) SAGE, London, Thousand Oaks, New Delhi, 129-140.
- Borbándi Gy. 1999 *Alkony és derengés. Írások a posztemigrációról*. Antológia, Lakitelek.
- Bögre Zs. – Tulipán S. szerk. 2014 *Haza vagy otthon? Georgiai magyarok emlékezete 1956-ról*. Hungarian Community Church of Georgia, Gainesville.
- Bögre, Zs. – Tulipán S. eds. 2014 *Homeland or Home? Memories of the Georgia Hungarians Regarding 1956*. Hungarian Community Church of Georgia, Gainesville.
- Bögre Zs. 2017 *56-os menekültek emlékezete: az óhazától való elszakadás és a szituatív identitás*. Kézirat.

116 Ezt a megállapítást tette az 56-os emigráció kutatása során a legtöbb szerző: Lásd: Kanyó 2002; Gyáni 2002; Kónya 2002; Fejős 2002; Bögre 2017.

- Fejős Z. 2002 Az etnicitás változatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában. In A. Gergely A. szerk. *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 145-149.
- Gyáni G. 2002 56-os menekültek emlékező stratégiái. In Kanyó T. szerk. *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. L'Harmattan, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 135-148.
- Kanyó T. szerk. 2002 *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. L'Harmattan, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kónya A. 2002 Szubjektív történelem. In Kanyó T. szerk. *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. L'Harmattan, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 149-162.
- Kovács É. – Vajda J. 2007 Elbeszélés, identitás, és értelmezés. In Bögre Zs. szerk. *Élettörténet a társadalomtudományokban*. LOISIR, Budapest – Piliscsaba, 217-244.
- Körösi Zs. – Molnár A. 2000 *Titokkal a lelkemben éltém. Az 1956-os elítéltek gyermekeinek sorsa*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Kövér Gy. 2014 *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest.
- László J. 2002 Mit lehet kezdeni a narratív konstrukciókkal a szociálpszichológia szempontjából? In Kanyó T. szerk. *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. L'Harmattan, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 163-172.
- Melegh A. 2007 Migráció és életút. In Bögre Zs. szerk. *Élettörténet a társadalomtudományokban*. LOISIR, Budapest – Piliscsaba, 245-260.
- Papp Z. A. 2008 *Beszédből világ: elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest, Magyar Külügyi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet. [Elektronikus dokumentum] http://www.kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/.../beszedbol_vilag.pdf
- Pataki F. 2001 *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest.
- Puskás J. 1996 Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok”: 1944–1957. *Aetas*, 1. évf. 2–3:67-102.
- Rosenthal, W. F. – Rosenthal, G. 2005 Daniel Bertaux's Complaints or Againts False Dichotomies in Biographical Research. In Miller R. ed. *Biographical Research Methods*. (Volume IV) SAGE, London, Thousand Oaks, New Delhi, 141-154.
- Rosenthal, G. 2013 A történetmesélés gyógyító hatása. In Bodor P. szerk. *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. L'Harmattan, Budapest, 228-248.
- Rosenthal, G. 1989 Élettörténet-rekonstrukció. A történetalkotás szelekciós alapelvei narratív életrajzi interjúk során. Nyersfordítás. /Rosenthal, G. The Biographical Meaning of a Historical Event. *International Journal of Oral History*, 10, no. 3:183-193/.

HORTOBÁGY ÖRÖKSÉGEI – KÉNYSZERMUNKATÁBOROK ÉS LAKÓIK NYOMÁBAN¹¹⁷

2010-ben egy hortobágyi kitelepítésekről szóló kiállításra kaptam meghívót, ahol először szembe-sülhettem Nagy Mária és Saád József szerzőpáros akkor már hat éve tartó kutatómunkájának egyik állomásával.¹¹⁸ Azon a kiállításon a hortobágyi kitelepítések helyszíneit, illetve azon régiók és települések térképeit, fényképeit mutatták be, ahonnan a kitelepítések megtörténtek. Már akkor érezhető volt a bemutatott anyag mögött felhalmozott munka, s a kutatók elszántsága a folytatásra. S öt évvel később kezünkbe vehettük a *Hortobágy örökségei* című monográfiát, amely méltán nevezhető a téma társadalomtörténeti összefoglalójának.¹¹⁹

Ez a tudományos munka segít megérteni egy olyan történelmi kort, amelyben Hortobágy *egy vékony szál volt*, ahogyan a szerzők ezt többször is hangsúlyozzák kötetükben.¹²⁰ Joggal merül fel a kérdés, mit jelent a *vékony szál* hasonlat, illetve, ha „vékony” volt, akkor miért érdemes vele több, mint tíz évig foglalkozni?

Az első kérdésre a kötet szerkesztőjének gondolatmenetével válaszolva: a hortobágyi kitelepítés szerkesztését képezte az 1945 utáni *háborús állapotoknak* (Carl Schmitt definiálásában ez a fogalom a háború *akciós* változatához képest értelmezhető).¹²¹ Ez az *állapot* 1948-tól fokozott módon az egész országot érintette, melyben a terror, a félelemben tartás a társadalmat átrendező strukturális mobilitás hatékony eszköze volt. A hortobágyi kitelepítés legfőbb célját Saád József a kuláklíkvádálásban és a proletarizálásban látja.¹²² Mindehhez még hozzáteszi, hogy a kitelepítettek vagyona (házaik, bútoraik, állatállomá-

nyuk, már korábban elkobzott földjük) megalapozta az érintett települések „új” intézményeinek és azok vezetőinek anyagi hátterét. Pártházak, tsz-irodák, gyógyszertárak, iskolák, stb. lettek az elhurcolt családok otthonaiból. Akkor, amikor a társadalom egészével szembeni „hadviselésről” volt szó, Hortobágy valóban tekinthető „csak” egy vékony szálnak.

A második kérdésre adható válaszok a következők lehetnek: Hortobágygal foglalkozni fontos (1.) a valamikori elhurcoltak emlékének megőrzése szempontjából, (2.) a korszak társadalomtörténetének pontosabb megismerése miatt, illetve (3.) az érintettek sorsának megértése céljából.¹²³ (Mint kiderült, az egyik szerző is az érintettek közé tartozott).

A legkülönbözőbb forrásanyagok kerültek felhasználásra, mint a korabeli naplók, memoárok, interjúrészletek, ÁBTL-dossziék anyagai, stb. A kutatók kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt használtak, s azokból egy sajátos értelmezést formáltak. Bőséges forrásanyagból a szerzők rekonstruáltak egy lehetséges valóságot. A könyvben nagyon jó arányban megjelennek az epizodikus emlékezetek, (szövegdobozokban a történetek), amelyek a tudományos értelmezés száraznak tűnhető stílusát oldották, az eseményeket érzelhetővé tették, elkerülve az érzelmek felkorbácsolását.

Az adatok szerint 1950 júniusa és 1953 tavasza közötti időszakra tehető a „magyar gulag” rendszerének kiépítése és fenntartása. Összesen 8500 körüli főt érintett ez a deportálás, ami számítások szerint 2400 családot jelentett. A szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a Hortobágyra telepítettek nem egyének, hanem családok voltak. Családok, még akkor is, ha ezt a kategóriát a kitelepítő hatóság nagyon tágra értelmezte. Gondoljunk csak azokra az esetekre, amikor a rokonoknál vendégeskedő unokatestvért, vagy a kitelepítésre ítélt családhoz már korábban „betelepített” városi családokat együtt hurcoltak el. Ilyen volt például Besenyőtelek esete, ahonnan 1952-ben 12 kulákcsaládot deportáltak Hortobágyra, s a kitelepítettek sorsában kellett osztoznia a korábban Budapestről a faluba internált családoknak is.¹²⁴ Összesen 521 településtről, 12 táborhelyre gyűjtötték össze a kitelepítetteket.

117 Szerkesztette Saád József. Budapest, Argumentum. 2015.

118 A kiállítás a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz templom atemplomában volt, megnyitotta: Dr. Beer Miklós püspök. 2010. nov. 14.

119 A kutatáshoz köthető publikációk a teljesség igénye nélkül: Saád 1989; Saád szerk. 2004; Saád 2010; Saád 2011.

120 A hortobágyi deportáltak történetét e kutatás olyan alaposan tárgyalja, hogy ha a mai középiskolások, egyetemisták csak ezt az egy kötetet olvasnák el az '50-es évekről, akkor is átfogó képet kaphatnának a korszak politikájáról.

121 Lásd erről részletesebben Saád 2004:286, 2014:30.

122 Lásd Saád 2015:269.

123 Saád 2015:96.

124 Lásd erről részletesebben Bögre 2010.

A kor viszonyainak megértéséhez kerülhetünk közelebb, amikor a kötetben használatos fogalmakat tisztázni akarjuk. Kikről beszélünk valójában? Telepesekről, deportáltakról, internáltakról, kitelepítettekről? A kitoloncolt családok magukat deportáltaknak, internáltaknak nevezik leginkább – derült ki a kutatásból –, ugyanakkor a hatóságok és a környékbeli lakosok „csak” telepeseként emlegették őket. A korabeli hivatalos kategória szerint *telepeseknek nevezték* a 12 tábor kényszer-lakóit, s velük szemben álltak a *szabadok*, mindazok, akik a táboron kívül éltek. Telepesek azok lettek, akik ki lettek tiltva eredeti lakóhelyeikről, mert olyan veszélyesek voltak a hatóság szerint, hogy szigorú területi izoláltságra volt szükség.¹²⁵

Az elemzés során több ellenfogalommal találkozhatunk, mint például a telepesek és a szabadok, az áldozatok és a tettesek, az internáltak és az internálók. Az a történelmi időszak elevenedik fel e fogalmak által, amikor a világ „kétpólusúvá” vált, amikor a „mi” és az „ők” között kibékíthetetlen erő feszült.¹²⁶ A szerzők Tony Judt, Carl Schmitt és Reinhardt Koselleck kategóriáival értelmezik a történeteket. Hortobágyon minden jelen volt, amit Koselleck az „aszimmetrikus ellenfogalmak” történeti-politikai szemantikájának elemzésével világított meg.¹²⁷ A táborokban a telepesek az egyik, az örök a másik oldalon helyezkedtek el. A közöttük feszülő ellentét egészen elképesztő helyzeteket tudott teremteni, eljutva odáig, hogy voltak az „emberek” és a „nem-emberek”, akikkel mindent meg szabadott tenni. De ki az „ember” és ki a „nem ember” egy olyan világban, amelyről kiderült, hogy némely ör kezdetben még jámbor parasztfiú volt, aki ügyetlenül mozgott a telepesek között. Ezek szerint eleinte ők még „nem tudták”, hogy ők „emberek”, s a foglyok a „nem-emberek”. Természetes szocializációjuk szerint nem tekintették magukat felsőbbrendűnek az internáltakkal szemben. Idővel azonban átnevelő tanfolyamokon beléjük nevelték a gyűlöletet, vagy hogy hogyan kell ordítózni, megalázni, verni a foglyokat. Megtanították nekik, hogy a telepesek „nem-emberek”, azokkal még elszámolni sem kell.¹²⁸ Ezek szerint az aszimmetrikus ellenfogalmak bevezetésével épült fel egy olyan világ, amelyben az ember elembertelenedett.

125 Saád 2015:143.

126 Saád 2015:99.

127 Lásd részletesebb Koselleck 1997:57-81.

128 Saád 2015:148.

Az előbbieket bemutatása és elemzése ellenére sem maradt meg a kötet az „ellenfogalmak” szintjén. A szerzők nem akarták a hortobágyi jelenséget a tettes/áldozat ellentétére leegyszerűsíteni. Így Hortobágy nem egy mártírtörténet, ezt a képet meghaladják. Saád József és Nagy Mária sok-sok éven keresztül dolgoztak/nak, mert csak így derülhet fény arra, hogy az ember néha több tud lenni, mint ideológiájának rabja. A sok-sok adat, személyes visszaemlékezések, naplók, levelek, rajzok stb. összegyűjtése és azok értelmezése derítette ki, hogy a táborok, a foglyok, az örök nem voltak egyformák.

Hajdú Lajos térképeinek köszönhetően pontos képet kaphatunk az egyes táborhelyekről, azok meléktáborairól és „oldalági” telephelyeiről. Az valami lenyűgöző, amilyen részletgazdagsággal jelennek meg a táborok közötti hasonlóságok és különbségek. A telepek hangulatát alapvetően a rendőrök határozták meg, akik persze korlátlan hatalommal rendelkeztek. Ennek ellenére fény derült a rendőrök személyes adottságaira, amikor a „jó rendőr” és a „rossz rendőr” jelenléte befolyásolni tudta a telepesek mozgásterét és közérzetét. Olyan érzése van az olvasónak, hogy nincs olyan szelete ennek a világnak, amelybe ne kapna betekintést.

Különösen tanulságos megismerkedni a telepesek sorsával felszabadulásuk után. Ha azt gondoltuk, hogy a felszabadulással visszaállhatott a régi rend az életükben, akkor nagyot tévedtünk. A visszatérőket már egy megváltozott társadalmi közeg fogadta, ha volt egyáltalán hová visszatérniük. A táborok felszámolása nagy különbségeket hozott a különböző generációk életéselyeiben.

A legidősebbek egy része (egynegyedük) nem érte meg a szabadulást, meghalt a táborban. Másik részük, talán érthető módon, ottmaradt Hortobágyon, vagyis elfogadták az állami gazdaságok által felajánlott munkát és szállásokat. Immár szabad munkások lettek. Azok közül a legidősebbek közül, akik elhagyták a telepeket, voltak olyanok, akik még holtukban sem térhettek vissza falujukba, nemhogy a házaikba. A tábor elhagyó öregek többsége azonban – 1956 körül – visszakaphatta házát, ingóságát.

A középgenerációról elmondható, hogy a legnagyobb teher rájuk hárult mind a táborban, mind a tábor utáni újrakezdés éveiben. Nekik kellett gondoskodniuk az idősebbekről és a gyerekekről. Szabadulásuk után többen (egyötödük) komolyabban megbetegedtek, vagy az átélt nehézségek miatt szét hullott a családjuk. Az újrakezdéshez vissza akarták

szerezni elkobzott házaikat, vagyonaikat, állataikat, amit az ötvenes évek közepére sikerült elérniük.

A fiatal felnőttek közül többen kisgyermekkel érkeztek a táborokba, s legfőbb törekvésük volt, hogy gyermekeiket kimenekítsék a telepekről. Így a kisgyermek kiszakadása a családból sokukat érintett, ami egy életre szóló sebet okozott a szülőknek és gyermekeiknek.

Megszületett Hortobágyról egy tudományos beszédmód, amelyben helyet kapott a táborok különbözősége és a deportáltak társadalmi helyzetéből adódó eltérés is. Kell ez a sokszínűség, s szükséges ezek együttes értelmezése, mert ettől válik az egykor személyes trauma társadalmivá. S még egy gondolat: ha az a cél, hogy ne felejtjük el, mi történt, akkor nemcsak a szenvedésről, a hősi küzdelmekről kell szólni, hanem arról is, hogy bizonyos körülmények között az ember meg tud törni, méltatlanul tud viselkedni még akkor is, ha ő maga az áldozat. Mindezek felmutatásával nézhet az ember szembe önmagával, mindkét oldalon. Mert a megbocsátásnak is van ideje, ami el is jött, bár némi paradoxonnal, hiszen a táborok feloszlásakor a sérelmet okozó „bocsátott meg” a sértettnek.¹²⁹

Felhasznált irodalom

- Bögge Zsuzsanna 2010 Kuláküldözés és egyház-üldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László szerk. *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban*. Szent István Társulat – Luther kiadó, Budapest, 306-328.
- Koselleck, Reinhart 1997 *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, József tankönyvek.
- Saad József 1989 A kormópusztai internálótábor. *Magyar Nemzet*, 10. 14:10.
- Saad József szerk. 2004 *Telepessors*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Saad József 2010 Hortobágy. A magyar gulág. *Rubicon*, 6:4-21.
- Saad József 2011 Nézőpontváltozatok szociológiára és történelemre. A közelmúlt értelmezhetősége: kezdjük a nulláról? In Aczél Anna – Rényi Ágnes – Vásárhelyi Mária – Gellériné Lázár Márta – Kain Pénter szerk. *A társas szociológus. Tanulmányok Somlai Péter 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE TÁTK – ELTE Eötvös Kiadó.

129 Saad 2015:229.

EGYVALAMELY IFJÚKOR S EGY BÚCSÚ ÁLLAPOTAI

A Holokauszt „aranykori” előzményeiből

/Varga László emlékére/

Alig fél éve kaptunk utoljára hírt Felőle, s akkor is drámait, lehangolót: „*Tragikus hirtelenséggel, 68 éves korában elhunyt Varga László történész, a történettudományok kandidátusa – közölte szombaton a család az MTI-vel*”. De mintha mégis itt lenne, bár nem „mindenáron” – leginkább műveivel.

Sokaknak lehet ismerős a különbség, az „észre sem vettük” emberek, és a magukat okkal, szerényen, szorgosan fontossá tévők között – Ő épp az utóbbiak közé tartozott. Valódi bölcsész volt, az ELTE történelem-muzeológia szakos hallgatója egykor, majd az Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa lett 1975-től, továbbá évekig az MTV Társadalomtudományi Osztály szerkesztője, 1981-től a Társadalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, s volt utóbb a Fővárosi Levéltár főmunkatársa, majd 1991 és 1999 között főigazgatója is. 2004–2005-ben a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány tudományos igazgatójaként végezte tudományos kutatómunkáját, de nem mint „igazgató” volt emlékezetes, hanem kutatóként és gondolkodó, kérdező emberként.¹³⁰ 2001-ben jelent meg szerkesztett kötete *Kádár János bírái előtt* címmel, s mert az állambiztonsági iratok szakértője lett, meg aztán 1995-ben a Belügyminisztérium iratfeltáró bizottságát vezette, és rendszeresen megnyilatkozott, publikált is e tárgykörben, így nem volt véletlen, hogy 2006-ban *Világ besúgói, egyesüljete!* – *Az állambiztonság átmentése* címen publikált monográfiát. Kevesek tárgyköre ez, nem is egészen veszélytelen, s főképp nem annak, aki a történő történelem megismerhetőségét tekinti feladatának, a megesett múltat faggatja a jelenre ható folyamatokról, s azt kérdezi elsősorban: miképpen vallanak az iratok a közélet, a politikai beharcok és közéleti gondolkodás, az ellenzéki rejtőzködések, a kihallgatások-vallatások, az ítéletek és viselkedésmódok, meg a történelem ismétlődő eseménysorainak alapkérdései felől. Az

130 bővebb adat-anyag Róla ehelyütt: <http://www.bparchiv.hu/hirek/elhunyt-varga-laszlo-budapest-fovaros-leveltara-volt-foigazgatoja>

„ügynöközés” hatalmi játszma-jellegét éppúgy sérelmezte, mint a történettudósok megosztottságát és parázs politikai vitáit, ha azok a direkt politikák alá rendelték magukat. Konszenzus-kereső, egyensúlyt fenntartani hivatott, elkötelezett és nyugodt ember volt, kiről már a felületes belátás is jószágot föltételez.

Varga László nemcsak a politikai rendszerváltás nyomán kialakult megannyi szakmai bizottságnak (Wallenberg Szoborbizottság, a „Jaross-lista” bizottság, Kenedi bizottság, Önkormányzati Levéltárak Tanácsa, UNESCO Levéltárak Nemzetközi Tanácsa, Auschwitz Állandó Magyar Kiállítás Programirodája) tagja vagy több esetben alapítója, vezetője is volt, továbbá sok éven át a *Budapesti Negyed* című történelmi folyóirat szerkesztő bizottságának elnöke, hanem az 1945–1956 közötti politikai perek, az 1956-os forradalom, az állambiztonság története, a gazdaság- és társadalomtörténet kiegyezés-kori, majd második világháború utáni időszaka mellett a magyarországi zsidóság története, a Holocaust története, illetve az antiszemitizmus magyarországi históriájának egyik feltárója is. A dualizmus idejéről készült összeállítás talán egyik legelismertebb műve, ennek kiemelését az életműből ugyan valamelyest önkényesnek érzem, de fontosnak látom és illő tisztelgés eszköze is.¹³¹

A könyv ugyan nem tisztán „sajátja”, de szerkesztői előszava és a magyarországi zsidó bevándorlásokról szóló áttekintő írása (7–30. old.) alaphangot, szemléletirányt, keretet és mintegy célt is ad a benne foglalt kortárs szerzői tanulmányoknak és forrásközléseknek.

Talán a tizennégy tanulmány érdemi ismeretése aligha lehetséges ebben a keretben, de válogatásom semmiképp nem jelent minőségi különbségeket a szövegek között. Sokkal inkább tartalmaz olvasatot, egy-egy üzenet „közvetítését”, kihangosítását, vagyis valami megértését, kiemelését. Ilyen példaképpen az, hogy a nemzetközi (s nemegyszer a hazai) szakirodalom történelmi „tónusa” számos esetben mint valamiféle „aranykorra” tekint az első világháborút megelőző asszimiláci-

131 Varga László szerk. 2005 *Zsidók a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 292 oldal.

ós periódusra, hogy azután a két háború közötti korszakot és magát a Holokausztot is ennek következményeként tárgyalja. Varga előszava már fölhívja a figyelmet: „Kötetünk deklarált, vállalt célja, hogy a Páva utcai Holocaust Emlékhely állandó kiállításának megnyitójára prezentálja a dualizmus kori 'előzményeket', vagyis a Holocaust körüli vitákból okulva tekintsen vissza az Osztrák-Magyar Monarchia évtizedeire. ...Izgalmas kihívás volt kötetbe szerkeszteni azt, aminek végső soron nincs köze a magyarországi zsidóság kiirtásához, de mégis egyfajta előzményét adja. Hiszen nem a dualizmus korából, nem a sikeres asszimilációból, de még csak nem is annak a kudarcából ered a 'végső megoldás'..." (7. old.). S mint folytatja: a vesztes háború, a békediktátum s az ebbe berendezkedő „ellenforradalmi kurzus” valóban előzmény volt, majd örökös vita tárgya maradt. „Holott való tény: a német megszállás nélkül nem lett volna Holocaust Magyarországon, miközben az is tény, hogy ennek hazai befogadását az előző negyedszázad uralkodó antiszemitizmusa készítette elő” (u.o.).

A „séma”, mely a valamikori „boldog” békeidők és az Európában egyedülálló magyar-zsidó együttélés idealizált állapotát vizionálja, (sőt idealisztikus állapotba vetíti), persze nemcsak a közvéleményi közérzet, hanem sokszor a történelmi múlt-kép része is – ebbe a szerkesztő nem avatkozik bele, hisz a „régiek” még nem tudhatták, mivé fajul majd a história, nem láthatták (így például Theodor Herzl vagy Jakob Katz) a képtelenségek végkifejletét, sőt sokszor ama válaszok sokféleségét sem, amit a történészek körei a Monarchia sorsát illetően megfogalmaztak, válaszképpen fölvezoltak. „Az asszimiláció kora” volna tehát e kötet tárgya, vagy másképp kihangsúlyozva (Ö. Kovács József kérdését): „Hogyan mérhető az asszimiláció, és kudarcnak minősíthető-e, tekintettel a Holocaustra?”. „Befogadó nemzet” volt-e a török hódoltság (vagyis megszállás) utáni állapot, a migrációk sora, s a tudomány sokszínűsége révén lehet-e például kétszer ilyen vastag forrásmunkát komponálni abból, amit a kortárs kutatások anyagaira építve a nyugati szakirodalom már felmutatott (Michael K. Silber írásában is jelzetten). Az itt közölt írások egykor már folyóiratokban-kötetekben nyilvánosságot láttak, de újraközlésük és alkalmasint szerzői korrekcióik lehetővé teszik, hogy speciális válogatásban lássuk egyazon szövegösszefüggésbe ágyazódni az olykor eltérő nézőpontokat, elemzési szinteket, akár a már időközben elhunyt kutatók

(Jakob Katz, Hanák Péter, Vörös Károly, Szabó Miklós), akár a fiatal tudósok kutatási tapasztalatát.

Varga László (szerkesztői előszón túli) tanulmánya *Zsidó bevándorlás Magyarországon* címen foglalja össze a Kárpát-medence népmozgásainak négy jelentősebb korszakát (a 3-4. században szíriai és kis-ázsiai, a 11. században dél-németországi, majd a török-kori, végül a dualizmus idejében megtörtént betelepüléseket) különbözteti meg, aprólékos szakirodalmi szemléljét adva a historizáló, az „ösi rokonság” népvándorlás-kori (ötödik) szakaszára figyelmet fordító, végül a nyolcvanas évek szemléleti revízióját is magába foglaló értelmezéseknek. Írása nemcsak a történettudomány, hanem az etno-földrajz, a történelmi demográfia, a nemzethatárok igazgatási szempontjai szerinti, a vallási, nyelvi és szokástipológiai szakirodalom felé tett alapos kitekintésnek is tekinthető. Fölhívja a figyelmet nemcsak az egyház/vallástörténet és nemzeti retorika sajátos aspektusaira, hanem az asszimilációt, sőt az etnikai reneszánsz ideológiai hullámain is magába foglaló „befogadási” folyamatra, a társadalomtörténelmi csoportkutatásra, a térségi eloszlásra, a határok menti átjárásra, az oktatási részvételre, az emancipációtól való félelemre és a nyugati vagy keleti bevándorlások korszak-jellemzőinek összhatására is. A neoabszolutista Habsburg államhatalom népességgpolitikája nyomán, majd a 48-as forradalom és a kiegyezés utáni galíciai népességmozgás látszólagos „tömegességétől” való félelem légkörében azonban kétféle fókuszra irányult figyelem: a tovább-migráló, „amerikás” zsidóság, a polgárosodás szellemét és anyagi bázisát lefektető német-sváb, lengyel, morvaországi, máramarosi csoportok jelentősége, illetőleg a tradicionális (lokális) közösségeket fenntartó, meghonosító, „az anyahitközség intézményeinek fenntartásához” anyagi erővel és kapcsolathálóval is hozzájáruló (jobbára galíciai és máramarosi) csoportra. S ennek a neológia és ortodoxia fontos kiegyezési korszakában is megvolt a maga tudományos, gazdasági, polgárosodási trendeket elősegítő hatása, politikai modernizációt serkentő dinamikája is. De: „Amíg a felvilágosult abszolutizmus ennek ígéretét hordozta magában, addig a betelepült és fokozatosan – éppen a német identitás által – meggyökeredző zsidóságban fel sem merülhetett a magyar nemzeti identitás bármiféle gondolata. Abban a pillanatban azonban, amikor a Habsburg-pártiság és tágabban a 'németiség' szembekerül a zsidósággal – vagy legalábbis annak

meghatározó része – által képviselt polgárosodással, sőt sokkal inkább a magyar nemesség válik ennek egyre hordozójává, ez a polgárosodott zsidó elem új választás, új alternatíva előtt találja magát” (30. old.).

A kötetben hangot kapott Jakob Katz-tanulmány (*A magyar zsidóság kivételessége*, 31-39. old.) már ezt a befogadó nemzetek és asszimilációs politikák országonként eltérő viszonyrendszerét ismereti jól tagolt szövegében: a magyar nacionalizmus nyugati orientációval szembeni válasza, a nemzeti mozgalom egyedülálló mivolta a 19. században, majd az öntudatra ébredés és a partnerségek készítése révén a toleráns kapcsolatrendszer kialakulása a liberalizmus keretei között érvényesülhetett; az európai társadalmi változások nyomán formálódó polgári integrációs stratégia a teljes jogú nemzeti társadalmi státuszt biztosították; a belső megosztottság azonban a zsidóság szervezeti egységesítése irányába hatott, a nemzetvallási közhangulat a „nemzeti zsidó egyház” kialakítását sürgette, a magyarosítás (nyelvi, parlamentáris képviselői, szimbolizációs) trendje viszont megosztotta az ortodox és neológ csoportokat; az elkülönülés az egzisztenciális bizonytalanságnak is részét képezte, ráadásul a magyar környezet is mereven reflektált a családi, tulajdoni, iskolázottsági, elszigeteltségi vagy védekezési típusú identitás-alakzatokra (Tiszsaeszlár, vérvádak, pogromhangulat, áttérési készletek, politikai antiszemitizmus erősödése), hogy azután a státusz-bizonytalanság, az emancipáció megtorpanása, majd a húszas évek politikai diktatúrájától a Holocaustig tartó intolerancia korszaka jöhessen, beleértve az ebben vétkességgel vádolható zsidó vezetők, sorsüldözött megalkuvók, számkivettségben élő kiszolgáltatottak kompromisszumait is. „A zsidóság asszimilációja hosszú ideig zavartalanul folyt Európában. Igaz, a befogadó nemzetek viszonya a zsidóság integrációjához országonként eltérő volt, illetve a beolvadás tempója is különbözött az egyes országokban, s ennek következtében a zsidó közösségek sorsa is másképpen alakult. Jelentős belső struktúrák és jellegzetes viszonyrendszerek épültek ki a nem zsidó lakossággal, és ezek lényeges szerepet játszottak abban a folyamatban, mely az egyes zsidó közösségek elpusztításához vezetett. E viszonyrendszerek tükröződtek a nem zsidó lakosság viselkedésében, valamint maguknak az áldozatoknak a passzív vagy aktív védekezőképességében, illetve később a túlélők emlékeztetésében. Nincs olyan európai közösség, melynek elpusztítását megérthetnénk vagy akár felidézhetnénk anél-

kül, hogy az adott közösség történelmét ismer-nénk” – írja Katz.

A kötet e történeti trendben, s főképp a városokba migrált csoportok, hangadóvá és meghatározóvá lett zsidó generációk fővárosi térnyerését veszi egyik meghatározó momentumnak. Vörös Károly kutatásai tanulságaival, a pest-budai csoportok alapos és részlet-gazdag rajzolatával egészíti ki Varga László bevezető írását, melyhez pontosításként a kispolgári vonzalmú, a céhes, valamint a zsidó tőke házingatlan- és nagybirtok-orientációjú köreit határolja el (*A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918*), s az asszimiláció három nagyobb korszakát különíti el tőkefolyamatok, iskolázottság, politikai pozíciók, integrációs törekvések és az asszimilációt megnehezítő antiszemitizmus szempontjából, kicsit már a *Huszádik Század* folyóiratban megkezdődő zsidókérdés-vita előhangjával kiegészítve (40-57. old.).

Hogy a közeledő világháború árnyékában a budapesti zsidóság mint a változóban lévő polgári társadalom tagja milyen szerepet játszhatott (politika, gazdaság, kultúra és nemzettudat terén), már nem kevésbé a 48-as forradalom jelszavainak, a szabadság-egyetemesség-testvériség viszonyrendszerének változási nehézségei határozták meg. E körülmények, keretek szabták a politikai ideák, ideológiák, programok és nemzetkonceptiók útjait, az asszimiláció és disszimiláció impulzusait, valamint „a modern Magyarország megszületésével egyidős, egykorú dilemmák” sorsfordító hatásait is – ahogyan ezt Gerő András részletezi *Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században (Liberálisok, antiszemita és zsidók a modern Magyarország születésekor)* című tanulmányában (58-72. old.). A magyar liberalizmus Eötvös-i törvénykezésre visszamutatató hatásai, a polgári jogegyenlőség és ennek „vallási recepciót is magában foglaló” mivolta mind a törvénykezés, mind az 1867-es kiegyezésre hatást gyakorló polgári felfogások szempontjából hangsúlyos eseményei az emancipáció és a homogenizálás során váltak trend-jellegűvé, s lettek a modern politikai antiszemitizmus 1870-es évek során fölerősödő véleményterrorizmusának bázisává. A korszak fő hatásaként „nem lehet vitás, hogy a magyar zsidóság jelentős része a XIX. században a beolvadás, az asszimiláció irányába mozdult el, s ez pontosan annak tudható be, hogy a magyar liberálisok nem egyszerűen egyenlősíteni, hanem befogadni akarták a zsidóságot. A magyar szabadelvűek – a potenciális germanizációs veszélyt jelentő Habsburg-hatalom és a csak fokozatosan lebomló

(részben épp a zsidóasszimilációnak betudhatóan felszámoló) nemzetiségi túlsúly miatt – elemi erővel igényelték a zsidóság magyarosodását” (70-71. old.). A nyelvpolitikai tér és a közgondolkodás elnehezítik azt, „hogyan különbözött tudati dimenziók mellérendelésben és egyenértékűségben fejeződnek ki”, nemcsak e korszakban, hanem a magyarországi zsidóság történetével foglalkozó zsidó és nem zsidó szerzőkre is ható „tudati erőter”-ben, mely az ideologikus hatásoknak és a vizsgált tárgyterületnek nyelvi foglyáivá teszi őket, a kultúra mint létező entitás vallási vagy elvilágiasodottabb normák szerepére utaló történelmi felfogásmódok ellentmondásosságáig hatóan. Az újragondolás mai készítése „nem csak szubjektív elhatározás, szellemi készség, felhalmozott vagy felhalmozandó tudás kérdése. Van egy sokkal alapvetőbb előfeltétele is. Nevezetesen az, hogy ahogyan a magyar nemzet tudat a XIX. század első felében képessé vált a liberalizmussal töltkező megújulásra, úgy ezt a képességét újból megmutassa, s elfogadja azt, hogy a magyar nemzet nemcsak egyneműségében, hanem kulturális integrativitásában is értelmezhető fogalom és valóság” (72. old.).

Ha fentebb érdemes volt kiemelni Varga írásából és bevezetőjéből a bevándorolt zsidóság elfogadására érdemes szerepét a magyar gazdaságtörténet és kulturális élet, vallás és társadalmi alrendszer változásában, a helyi társadalmak formálódásában és az ebbe integrálódás új formáiban, Vörös Károlytól pedig a Katz nézőpontjára építő forradalomközi állapot korszakos jelentőségét, akkor Michael K. Silber dolgozatából (*Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban*) arra érdemes fölhívni a figyelmet, milyen gazdaság- és társadalomszervező hatása volt az asszimilációnak a polgári fejlődésben játszott kivételes szerepében. Bizonyítja és levezeti a gazdasági mutatók alapján is, milyen sajátos fejlesztő hatása lehetett a hiányzó középosztály helyének betöltésében, a közigazgatási és közgazdasági szerkezet „réseinek” megtalálásában és kihasználásában, foglalkozás-választási szabadság hiányában is, a középosztály hiányát súlyba véve még inkább. Hanák Péter, Bácskai Vera, Karády Viktor és mások kutatásaira építve a jeruzsálemi egyetemi tanár összegző írása e kötetben a vallásnak politikára, közéletre, liberális piacelfogásra, életmód-mintákra vonatkozó tónusait is hangsúlyosnak mutatja (73-92. old.).

Ö. Kovács József tanulmánya már ennek nemcsak a későbbi, a 19. század második felére ható jelenségeit emeli be az összefüggések körébe, ha-

nem a „honfinak” és „polgártársnak” mondottak körét kívülről meghatározó, és belülről identikus alapon tágitani próbáló helyi törekvésekben mutat ki a befogadásra példát kínáló verziókat, mindekenélőtt a Duna-Tisza közti térség zsidóságának életviszonyai, demográfiai súlya, kereskedelmi és vagyoni szerepe, adófizetői státusza és asszimilációs hajlandósága szempontjából (*Zsidók a kecskeméti társadalomban a XIX. század második felében*, 93-132. old.). A „jó polgárrá” érdemesülés, a népességszám-változásban betöltött szerepkör, a vegyesházasságok témaköre, helyi hatalom és helyi közösség, a sajtó és a nyilvánosság szerepe, a réteghelyzet és megosztottság szempontjai a prekapitalista állapotban (és térségben) betöltött státusz, a földrajzi táj mezővárosi és tanyás mivolta, valamint a jogi-igazgatási korlátozások „helyzetet és szerepet” megformáló feltételei a mikrotörténet, a befogadás és kirekesztés hullámai, valamint a liberális/fejlődéspárti vagy esélyegyenlőségi szempontú integráltság témakörei mind-mind megjelennek nyomatékos súlyú írásában.

Egy nagyobb, északkelet-magyarországi térség városainak rétegződési és historikus állapotra volt vállalása Csíki Tamásnak is, aki „makrostrukturális szemléletű, statisztikai elemzésekre épülő, illetve tipizáló-illusztratív módszerrel kiegészülő” munkájában elsősorban iparos- és kereskedő-csoportokra fókuszált írást választott egy összegző-áttekintő kötetéből (*Városi zsidók Északkelet- és Kelet-Magyarországon – A miskolci, a nagyváradi, a kassai és a sátoraljai helyi kis- és középpolgárság összehasonlító vizsgálata*). A négy városi térség egyenkénti részletező bemutatása, részbeni „áthallások” az összehasonlítás terén, s a tanulmánynak álcázott monografikus műegész mögött egész kötetnyi munka rejlik, így e kiragadás csupán a korszak és a magyar gazdaság- vagy társadalomtörténet szempontjából meghatározó ipari térségek állapotra és népesség-arányai miatt tekinthető izgalmas írásnak (133-155. old.), de akként is igen jelentős.

Ezzel is részben egyező tónusú és tudományos apparátusú Karády Viktor tanulmánya, mely szintén egy kötet-részlet (*Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon*, 190-217. old.), a polgárosodás és asszimiláció terén betöltött zsidó szerepkör fölöttébb alapos körképével, a sokrétű modernizáció liberális és másik oldalon áldozati vállalkozásáról, kultúra-formáló hatásairól. Ugyancsak ebbe a „strukturális” szerepfogás-történetbe illik Hanák Péter 1988-as alaptá-

nulmánya A *Kert és a Műhely* kötetéből, melyben alaptémája *A másokról alkotott kép (Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban, a XIX. század második felében)* sztereotípiák és kli-sék használatát elemzi az illusztrációk, a beszéd, a mentalitás, a karakterek és etnikai klasszifikáció aspektusából (167-189. old.). Hanák kérdésfeltevése a másokról alkotott kép és a civilizációra hivatkozó nemzeti öntetszelgés különbségeiben jól mutatják a magyarokból hiányzó tulajdonságok kompenzációját, az értékredukciókat, a térhez és időhöz kötött nemzetkarakterológia nyomaszto megjelenési formáit és az idealizált önkép vádaskodás vagy bűnbakkeresés felé vezető makacs lépéseit. Jószérivel méltatlan itt a témakör és a korszak két legjelentősebb szakemberének néhány pusztá szóval megidézése – de mentségemül szolgáljon, hogy írásaik külön-külön is több figyelmet invokálnának, mint amennyi erre az egész kötetre kiterjedhet...!

Ahogy főntebb jelzetten Vörös, Gerő és Katz szemléletmódja a Monarchia népeinek és a kiegészítés utáni kettőződésnek, meghasadásnak, meglokális szembefordulásnak megannyi példáját, tanulságát adják, valamint a kényszerű elkülönülés, meghasadás és széthúzás jeleit is kimutatják a dualis monarchia viszonyai között, úgy épül ezekre még árnyaltabban, helyi részletekbe menően Kövér György írása: „*Zsidó társadalom Tiszaeszláron a nagy per előestéjén*” címmel (218-255. old.). Mint a politikai antiszemitizmus bizonyonnyal leghírhedtebb vérvádjának és igazgatási-jogi-állampolitikai szintű antiszemitizmus fejlődési útjának egy kiemelt közege, az eszlári történepek politikatörténeti folyamatba emelése is kínálkozó lehetősége volna a Szerzőnek, ám e „könnyebb” feladatot önmagára terhelt további túlsúlyokkal egészíti ki: magát az eszlári társadalmat és egy hosszabb, akadémiai nagydoktori értekezéshez vezető monografikus kutatás részleteit összegzi széles ívű körképben.¹³² Az ország egyik legszegényebb vidékéről és településéről, a rokonsági rendszer, termelési hagyományok, elosztási viszonyok, vagyoni helyzetek évszázados történelméről, valamint ezen belül a zsidó bérlők, szállítók, tulajdonosok, kereskedők szerepéről, no meg a „fiókhitközség” állapotáról és belső konfliktusairól szóló írásában „a lokális konfliktusok mezejére” lép, s a foglalkoztatási, nyelvi, demográfiai,

politikai ok-okozati összefüggésekkel lepi meg korunk olvasóit.

Nem különbül problematikus fejezetre, belső erőviszonyokra és interperszonális kapcsolati kultúrára fut ki Schweitzer Gábor tanulmánya is: *A hazai cionizmus hőskorszaka (Avagy miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak?)*, melyben a neológ és ortodox érdekkörök, viták, és az 1890-es éveket követően egy „cionista platform elutasításában vagy éltetésében vállalt szerepmagatartások egyik megosztó eszköze, Theodor Herzl cionista „kiáltványának” minősülő alapműve: *A zsidó állam körüli nézetkülönbségek* kapnak hangot (156-166. old.). A korai cionista mozgalom és úttörői, magyar hívei és vitatói kerülnek itt értelmező lajstromba, a szellemi közélet és a bázeli kongresszuson (1897) elfogadott alapelvek terjedésének útvonalai, közvetítői, propagátorai és támadói kapnak éles fényt Schweitzer írásában, mely jelzi, hogy az 1909-ben már 230 helyi szervezettel működő mozgalom ideológiai „lövészárkai” és „fedezékei” nemcsak a későbbi háború által megosztott Monarchia, magyarság és államnemzeti eszmekör egyedeinél érvényesültek, hanem miként a magyar nemzetállam Európa periferiájára szorult Trianon révén, úgy lett a diaszpóra-orientált zsidóság is a cionista világmozgalom marginalizált szereplője.

E történeti kor és folytatódása terén végzett kutatásokat Szabó Miklós is, akinek *A „magyar girondistáktól” az ébredő magyarokig (Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből)* című tanulmánya a Tanácsköztársaság utáni ellenforradalmi kurzus előtörténetének, szervezeteinek, tömegbázisának és eseményeinek követésére vállalkozik. A „nemzetfenntartó szerep”, a hivatalnokság és értelmiség jobboldalra tolódása, a trianoni szerződés ideológiai mögöttesei, valamint a közigazgatási, hatalmpolitikai elit cselezései nyomán kialakult viszonyrendszer teljes részletrajzával Szabó Miklós egyik korszakteremtő írása kapott itt új fényt (256-272. old.). A dualista korszak politikai színpadának szereplői, érdekképviseleti aktivistái, mozgalommá váló hivatali apparátusok érdektere, a hadigazdálkodás hatása, szociális demagógia és új szociális modell, kereszténydemokrata és dzsentroid korporációk térnyerése egyaránt részese, alakítója volt (a katolikus sajtóval karöltve) annak a forradalmisággal szembeni „magyar girondizmusnak”, amely azután „a preventív ellenforradalmárok” segédletével siserahadát alkotta a fajelméletek, a rasszista eugenika, a fajtisztasági eszmék és a „káros elemek” megkülönböztetésé-

132 *A tiszzaeszlári dráma* címen megjelent monográfiáról (2011) bővebben is írtam, itt: <http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsgeben/24279-kisebbsgeben-terido-rejtelmek-es-mindennapok>

nek jogosultságát nyílt politikai vállalásként meghirdető rezsimnek. Ezt megelőzően már az 1919. február-márciusi szélsőjobboldali ellenforradalmi szervezkedések megélénkülése is tapasztalható volt, így korántsem véletlen, hogy „a dzsentritradíciókat ápoló, dzsentri társadalmi magatartásidélokhoz igazodó, a kapitalista versenyben a polgári mentalitású középrétegekkel szemben elmaradó hivatalnok- és értelmiségi rétegek, az ún. *keresztény középosztály* latens elégedetlenségét, polgárgyűlöletét, veszélyérzetét a háborús nélkülözés olyan mértékig fokozza, ahol az politikai erővé válik. A forradalom veszélye, majd maga a forradalom ezt az erőt politikai mozgalommá szervezi, önmaga ellenreakciójaként kitermeli a középosztályi reakció ellenforradalmi frontját, az eljövendő ellenforradalmi rendszer nem egyetlen, de legéletképesebb csíráját” (272. old.).

E dichotómiáról és részletrajzairól, avagy a társadalmi történések egy erre következő korszakáról, a tízes-húszas évek városi, értelmiségi, kulturális és közösségi világáról szól rövid esszémunkájában Zeke Gyula (*A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság*), melyben a művészeti, sajtó, színházi, kávéházi és sport-életben betöltött szerepet, a zsidóság nyelvi asszimilációját és „arányszámukat messze meghaladó mértékű” jelenlétét, az ennek környezeti válaszokat konstruáló társadalmi folyamatokat taglalja (273-280. old.). Lackó Miklós pedig a fogyasztás, a befogadók, az irodalom társadalmi környezetében jelen lévő körök szemléjével (*Zsidók a budapesti irodalomban, 1890–1930*) mintegy tipológiáját adja egy korszak magyar színpadi, regény és intellektuális prózairodalmának (281-291. old.), zsidó íróknak és nemzsidó környezetnek, zsidókról író népieknek és típustanulságokat gyártó alkotóknak, kiemelve: „Az itt felvázolt típusok végül is mind arra világítanak rá, hogy a 20. század első évtizedeiben az országban és a budapesti életben a zsidókérdés még eleven, feloldatlan problémáktól volt terhes” (281. old.).

A két világháború közötti utóhatások, melyek az emlékezetes bevándorlások, letelepedések, sikeres vagy lehetetlen beilleszkedés, térnyerés vagy szerepkeresés fázisában érik a zsidóságot, egyre elszántabban hatottak az antiszemitizmus kialakulása, erősödése, társadalmi közérzetté és közviselkedéssé válása terén. A háborúhoz vezető, majd az azt követő válsághelyzetek ebből is fakadóan az asszimiláció sikere ellenében hatottak, akadályozták az érdemi integrációt – így lehettek ürügyé, üggyé, váddá és ellenségesség okává.

A folyamat következményeivel – ha itt, e kötetben nem is – már további kötetekben és forrásszövegekben, s nem utolsósorban Varga László munkáiban találkozunk. Az alapvető társadalmi kérdések 1867 és 1918 közötti megjelenése, okká és ürüggyé válásuk folyamata, s ennek körülményeit belátó elemző forrásmunka pedig talán abban segít, hogy átláthassuk: a „feloldhatatlan problémáktól terhes” korszakok mindig magukkal hozzák a legmélyebb megértés szükségességét, a kitekintés és összehasonlítás szempontjait, a forrásművek választásának szempontjait is. A magyarországi zsidóság történetének, s főként a holokauszt előtörténetét szimbolizáló polgári „aranykornak” és valamifajta „ifjúkornak” ezt a teljes volumenű, az áttekintés mélységét és igényességét, változatosságát tükröző feldolgozást bizony tekinthetjük Varga László egyik fő opuszának. Tőle búcsúzni sem lehet hát méltatlan tárgykor, miközben arra is illő lenne rávilágítani, hogy a búcsú és az ifjúkor miképpen ölt testet az olvasatban...

Ifjúkori örökség, emlékezeti olvasat Tokaj-Hegyalján

Folyóiratunk e számában is találunk hasonló sorsot, életutat, múlt-képet, nem is egyet, így szinte kínálkozik az analógia az „aranykorok” képzelt és a viselt sorsok nehézkes öröksége terén. Magyaroként is valamiféle amerikai nézőpont, két-három hozott nyelvi örökség-anyag, hordozott sors és kapott „sorsalanság” marad öröksége nemegyszer mindazoknak, akik kisebbségi léthelyzetben nem a bezárkózást, megalkuvást vagy elszemélytelenedést vállalják, hanem kapaszkodót találnak, élményhátteret formálnak, emlék-közösséggé vált eszmélkedést élnek át mindazzal terheltén és áldottan, amit magukkal hoztak egy idegen világba. Ezt a sorskényszert, s vele az „add tovább fiadnak”, vagy a „vidd tova bármerre jársz” élményvilágát tükrözi az a kötet is, melyben a Tokaj-Hegyalján élő, abaujszántói falusi-kisvárosi zsidó közösség emlékezetét formálja meg Zahava Szász Stessel.¹³³ A *Bor és tövis*ek... pár éve megjelent kötetében e kulturális örökség szószólója, földidézője ily módon megörökítője lett egyfajta „stetl”-világnak, ahol cipész és házaló, tudós rabbi és menekülő névtelen, paraszt és iparos, diaszpórába kényszerülő ál-

133 *Bor és tövis*ek Tokaj-Hegyalján. *Zsidó élet Magyarországon. Abaujszántói zsidó közösségének története*. Noran Libro, Budapest, 2013., 403 oldal.

modozó sorjázna, s válnak hőseivé annak, aki a reményteljes életutak és a sorscsapások kollektív élményét, írnivaló emlékét magával cipeli Amerikába, majd Izraelbe, s végül megtér forráskutatásaival a szülőhazába is. A szőlőskertek közötti személyes történeteknek és csoportstóriának több rétege is megfér a vastagabb kis kötet keretei között, beleértve megismerhető személyest és át nem látható szakralist, értékelhető kollektívát és magányosan reménytelen családot, meg a diaszpóra-közösség maradék érdeklődését, összejövetelét, hír-cserélő randevút, hazagondoló rendezvényeit is. E falusi világ vagy „világfalú”, az iparosok és gazdálkodók, reménykedők és üldözöttek, virulóan sikeresek és lehangolóan reménytelenek élményközössége az, amiben a Szerző önnön hitét megnevezni lehetségesnek látja.

Sok-sok évnyi munka, gyűjtő szorgalom, könyvtárosi elkötelezettség, emlékállítási feladattudat munkál a háttérben e monográfiának, s nem utolsósorban az emlékező szubjektum felelőssége, mely nélkül talán semmi história nincs is. A szöveg tónusa – bár szerkezeti elemei áttekinthető tartalomjegyzékké rendezik a forrásháttérrel –, hol univerzalizálón személyes, hol egyetemlegesen lokális egyszerre. A 18. század első harmadától, historikus távlatból föltárt néptörténet és lokális szomszédság-regény együttes jelenlétét megépítő kötetről az előszó-író Elie Wiesel így ír: „az emlékezetről szól; olvassák el, és az Önöké is megelevenedik” (9. old.). Ezt a Szerző bevezető szavaival pontosíthatjuk: „Nehéz elképzelni azt a szerénységet, amellyel a feladatot, ami rám hárult, elvégeztem. Egyszerű elemi iskolát végzett kisleány voltam, mégis az én hivatásom és kötelességem, hogy leírjam gyönyörű mezővárosom szomorú zsidó történetét” (11. old.). A „szerényre” sikeredett vállalat négyszáz oldalra rúg, s mint „szállítható örökség”, túlélni képes hagyaték vált teljessé, hogy Abaújszántó emlékezetében is megmaradjon mindez.

Lehet, talán minden emberi viszony – alkalmasint a nyelv, a kultúra, az örökség rendje és a hagyomány értéke révén – előbbre való tud lenni, mint maga az ember. A könyv főhőse, elbeszélője is kapcsolathálójában, relációiban, kulturális öröksége „fogságában” és kiteljesedésében leli meg érzelmi vállalatát, hovatartozási biztonságát, miképpen mindenki, akinek sorshelyzete, mozgáskényszere vagy összehasonlító élménye lesz élete során a kultúrák közötti áthallásokról, kölcsönhatásokról. A ma már nyolcvan évesnél

is idősebb Szerző, aki New Yorkban doktori disszertációt írt témája monografikus gazdagsággal föltárt anyagából, nemcsak holokauszt-túlélő, hanem életút-folyamában és vallomása szerint magyar szívű és részben magyar nyelvű alkotó. Kötete – mint hasonló község-monográfiák többségére ez jellemző is – egyszerre képviseli az emlékállítást és az értékelést, a történeti kontextusba illesztést és a folyamat-bemutató feladat-tudatát, az örökség-átvitelt és emlékezetformálást vállaló habitust, s egyben olyan, a gazdasági és termelési kultúra mellett szükségképpen megmaradt dolgozó-tudat lenyomata is, amit lakonikus rövidséggel a „tokaji” bor kvintesszenciájának tekinthetünk. Ennek éltetésében, míves kultiválásában, s a nemzedékek hosszú során át megmaradt hagyománytartó tevékenységben találja meg az író a mindazt, amit a New York-i közkönyvtár tájékoztató könyvtárosaként összegyűjtött, s „történelmi kincset hordozva” megörökíthetett. Ennyi sem lenne kevés, azonban az örökség-hagyás folyamatában nem éri be egy-két íves esettanulmánnyal vagy történeti feljegyzések közlésével. Az 1738-as forrásoktól az 1950-es utolsó elvándorlóig, a település-széli megtűrtiségtől a sikeres és példás asszimilációig, majd a kisajátítások és antiszemita megnyilatkozások elől menekülő utolsó leszármazottak élethelyzetének bemutatásáig voltaképpen egy több mint kétszáz éves közösségtörténet állt össze (15-260. old.), kiegészítve mindezt száznegyven oldalnyi függelékkel, dokumentatív értékű szövegek fotókkal, saját családhistóriával, köztörténeti forrásanyaggal, s egészében a kommemoratív szándék jellegzetes példázatával. Mindezt folyamatában és szituációs dokumentum-feltárásai során is olyan szenvedés- és megsemmisülés-történet révén jeleníti meg, hogy egyetlen és kellemtelen volna szakképzett történészi irályt, történetelméleti koncepciózus-ságot vagy az emlékezés és narratív történetírás forráskritikai aspektusát számon kérni e művön vagy szerzőjén. Ezzel együtt és ettől is függetlenül elfogadni, érteni érdemes, hogy a történeti folytonosság vázlatával-keretével, eseménytartalmak vagy folyamatok korszakos rajzolataival épp úgy bánt, miként családhistória és közösségtörténet felekezeti nézőpontjával teljessé váló műben azt érdemes. Elsődleges célja az emlékállítást, helyenként még a koncepciózus vagy hamistudati beállítódást is cáfolni kész restauratív szándék, mely az érintett közösség felől nézve éppen így méltó és teljes, a helytörténet és térségstória

főlől nézve hiánypótló is, de nem utolsósorban a magyarországi zsidó hitközségek monografikus feltárás-sorozatából még hiányzó opusz, tehát a szakrális intézménytörténet nézőpontjából véve is kulcsjelentőségű. A termelő és szolgáltató családok emlékezeti feltárása, a települést fejlesztő kiválóságokat, a helyi zsidóság rangját néven nevező szerzői szándék összességében is értékelhetjük azt a helyenként meggyőzően szubjektív, másutt lokálpatriótán büszke nézőpontot, melyet a könyv érvényesít, s ezzel a község kulturális örökségének javát történeti súlyán mérni képes. Ehhez szikár dokumentatív eszközként választja a holokauszt áldozatainak, a kereskedőcsaládok névsorának, a zsidó lakosok lakcím szerinti fölsorolásának, a háború utáni emlékéllítés dokumentumainak, vagy akár az 1992-ben föllállított háborús emlékmű felirat-korrektúrájának aprólékos ismertetését is. Ebben a kontextusban is érvényes, hogy a helyi (és nemzeti, országos és európai) viszonyok, kapcsolati hálók fontosabbak és konstansabbak, mint a perszonális emlékéllítási vagy pusztán történelem-olvasati gesztusok. Itt egységbe szerveződnek a föltáró és közösségi tudást visszamenőlegesen is helyreállító döntések lenyomatai, a helytörténeti monografizálás lehetséges megoldásai. Honi nevén Szász Kató, mint „átiratban” a diaszpórasorsközösség számára kérdőív-adatlapot szerkesztő kutató a háborús túlélők névsorát is összeállító, a zsidótemető és a zsinagóga értékeinek lajstromát is megalkotó, sőt a fotók java részét is készítő – s ennyiben az elpusztultak örökségét is tovább vivő dokumentátor –, aki a könyv kiadásával átadja, közös örökséggé teszi mindazt, ami egy valamikori viruló felekezeti közösség értékrendjében fontos volt, s ami (a holokauszt után hatvan évvel is fájó, sértő és méltatlan) közhangulatban az maradt. Mert hát a dédnagyapa „börkötésű Bibliái a szent Tóra darabjaival és a becses családi képekkel együtt lettek eltaposva a zsidó templom udvarán” (330. old.). Ezért is meggyőződéssel hiszi, hogy „az előítélet és sztereotípiá elleni nevelést már ott-hon el kell kezdeni, és utána folytatni minden lehetséges módon. Így talán lesz remény, hogy ami velünk történt, soha nem fog egyetlen élő emberrel sem megisméltódni ezen a földön”.

A kötet e záró szavait, üzenetét egykönnyen érthetjük mint üzenetet, feladatot, követni érdemes útvasztást is. Már csak követni lesz súlyosabb felelősség, s értékén mérni, a halottakért írott kaddist mondani lesz súlyosabb és kötelező feladat. Nem kevesebb így sem, mint másik kö-

tetében, a *Snow Flowers*-ben, ahol az egykor fogolytábori munkát, 1300 fogolytársa sorsát és szülei pusztulását írja meg a hétköznapiok hiteles családtörténeti tónusában (2009). Egyéni hangja helyenként a köntörfalazás nélküli egyszerűség, másutt a narratív történetmesélés leíró szigora és a (leginkább amerikai) bárki olvasó számára kínált élményhistória. Szó, adat és folyamat láttatása révén mindvégig kitart a remény, hogy megisméltódni mindez már senkivel sem fog talán. Talán. Az „add tovább fiamak” parancsa mindenestre a legteljesebb feladatként teljesült a Szerző munkájában.

Olvasat és örökség, avagy Jerusalaim képzete

Géczi János város-könyvéről

A legkevésbé sem lep meg, Veszprém-kötete után, hogy Géczi a „tagbaszakadt, fallá állított kövek közötti résből kinövő, koronásdaru-bóbitával virágzó kapribogyócsereje” vagy „régies betűmetszésük ellenére kisilabizálható” kövek színéről és történetéről szóló esszéiben, költői intimitásaiban, város-pompák vándoraként formált impresszióiban most Jeruzsálemet (vagy amiként ez helyben szokásos írásmód: Jerusalaim városrészeit) bókálással végig.¹³⁴ A tizennégy írásba belelapozva, és Szabados Árpád érzékeny tollvarázs-tónusokkal körvonalazott hangulatai közt tollázkodva, melyek a kötetet illusztrálják, várakozásnak megfelelően hitek és tónusok, kövek és sáskafejek, legendák és hangulatok, ivókürt vagy sófár, vacsorák és séták, tér-impressziók vagy virágtörténetek sorozatán át olyasmi felé kalauzol a Szerző, amit nemhogy turista-tekintet vagy kutatói agy, festői impresszió vagy keresztényi bűnlajstromot formázó bölcsészfantázia hordott volna össze, hanem a sodró világok legparfümáltabb, rózsaszállatos, kő-simogató impresszionistája is csak elirigyelhetni tudna. Csak semmi szimpla útinapló, még kevésbé szakrális hódolati hangnem, templom-járó mustra... Valahol a kö-költészet és a növénytan-marginália határán, kerteket járva és köveket imádvá hurcol magával, s a fénytől való függésben is biblikus vagy Talmud-olvasatokat hegyekbe építve szerveződik ez a szöveg, melynek talán egyetlen mondata vagy mondatrésze sem áll meg önmagában szikáran, még kevésbé e természetművészeti lírától

¹³⁴ Géczi János: *Jerusalaim. A képzelet szülte város.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2014., 139 oldal.

és historikus álmokról függetlenül mivoltában. „Van rá magyarázat, mi húzódik meg azon fiziológiai érdeklődés mögött, amely az utazásaimra sarkall. /.../ Megérkezésem pillanatáig biztos vagyok abban, hogy ahová indulok, ott semmit sem fogok látni. Úgy leszek majd, mint a görögök, s majd a rómaiak, miután az érdeklődésüktől orruknál fogva vezetve felkeresik a Templomot: érthetetlen és döbbenetes számukra, hogy a zsidó világ közepén egyszerűen nincs semmi látnivaló” (14. old.). Aztán persze további százhusz oldal arról szól, mit is lát, aki a nem láthatót keresi... Mert hát Géczy János nemcsak „vadnarancs”-költő, de rózsaművész-történész is, akinek itt maga a zsidós és arabos riccsaj, a keresztény katedrálisok és kopt kendők, a próféták és utcazenészek, Maimonidész-szövegeket megzenésítő rap-táncosok, „fagylaltospult felett világító-gázzal töltött luftballonok lebegése” tetszik, akit „a kegyesek lakta negyedben” koraesti hászid családi séták feszessége és kaftánvillanásai, az Olajfák-hegyi temetők patakja, a Gecsemáné kerti öreg lombok, a „szikla-nehéz, sárgás lap borította hegyoldal” ejt rabul, a rótszínű és „emitt rögs, amott porszerű agyagba” az égszürke aszfalról letérő vándorként, „Isten arcát” kereső kalandorként, „a múlt és a jövő egyidejű észrevehető”, koncentrált élményét föllelő utazóként invitál bennünket „végzetes vonzalmak” és „a látvány rusnya lópja” együttesét kínáló városrészekbe (36-39. old.), ahol „a lombok az utcán mámorosan ténfergőket biztonságosan eltakarják az ortodoxok egéből lekukucskáló istenének szigorú tekintete elől” (55. old.).

Géczy olajfái és olajág-ligetei nem egyszerűen a látvány Cion-hegyi vagy Kidron-völgyi látképei, hanem belső, érzelmi látképek is, fénykép-helyettesítő árnyképek is, evangéliumi események lenyomatai és párálló ködei ugyancsak. Teraszok, piacok, macskák és sivatagi rózsák, Talmudok és Mennybemenetel-templom, napi imák és Behemót intim aurájából vezetnek sétái – éppúgy, mint szűkebb hazája, Veszprém kövei között egykori séta-könyvében... Személyes városát, a „Királynők városa” után a biblikus idők városát éri tetten ezúttal, de mintegy a sétalót érintetlenül hagyó, eltévedni egyedül akaró zarándokként, akit „ha arabul tervezné látni a várost, biztosan Evlija Cselebi szemével tenné”, vagy Arthur Koestler terjedelmes munkái nyomán haladna, de még e veretes szövegről is az a „gyötrelmes impressziója, hogy nyomasztóan nincs a városnak összefüggő története. Van a textusszerzőnek, a szerzőket magába foglaló mentalitásnak, nyelv-

nek, kultúrának, de mintha egyetlen auktor sem venné észre, hogy mennyire unalmas elmondani önmaguk képzeiteit”, holott „egyidejűleg három világvallás alapigazsága kötődik hozzá. Nem akad egy szerző sem, aki tudomásul venné, hogy nem egyéb ő, már ha megszólal, mint a törvénytörő rátelepedett, a személyiségét teljesen átítató civilizáció médiuma” (13. old.). Vagyis a város valódi tartalmait nem a hely megnyilatkozó jelentései szerint veszi számba, hanem keresi „azt a lényt, amelyet lépcsőről lépésre a képzetek konglomerátuma eredményeként fennálló közösség evolúciója hoz létre”, s melyben „minden érdeklődésem ellenére annak viszonylag jól körülhatárolható zárványaként viselkedik”, s így a „megláthatatlan, megfoghatatlan, megtapasztalhatatlan világba toppan”, amely „érzékeltetlenség bizonyul, s ezért inkább elkerülendő, hacsak éppen nem arra vagyok kíváncsi, miként is lettem olyan, aki tudja, hogy se nem lát, se nem hall” (14-15. old.). Mondja mindezt, miközben hitetlenként is beléphet az ima házába, ahol az imádkozva tanulók között nem zavarja, hanem épp megtiszteli az összegyűlt hívőket, akik látják idegenségét, de a világot folytatólagosan tanuló légkörben emlékeznek és emlékeztetnek „mivoltukra, az élet eredetére, ...ekként magára a Tórára”, az ehhez társított széljegyzetekre, a szimbólumokra és a betűkben Isten ígét vizionáló olvasóra, s magára a bensőséges viszonyra, mely a létezőt, „a hitet megtartó, szöveghez hű zsidó testének csupa elolvasható jelből álló” mivoltát fejezi ki. „Az hogy a könyvnek lehet, van füllel meghallható hangja, ha eddig nem is érteném az olvasás metaforáiból, most megtudhatom, és van annak íze, szaga, imádkozható látványa, továbbá megölelhető teste, hogy megtapasztalom, meg is értem, ahogy fénylő ajakkal, édes nyáltól nedves fogakkal rágja és falatozza a szóképeket a száj, ahogyan fölfogja az orr a megörölt, táplálékszerű, vízszintesen egymás mellé helyezett, ember számára felajánlkozó mondatokból előömlő ízeket és illatokat, tapogatja a tíz fűrgő ujj a papirosok lapjaiból összegzett könyv korpuszát, mindezt érzékelem, és azzal is gyorsan szembesülök, hogy a szent könyv miként lesz testé és vérré...” (135-136. old.).

Az imaház egész építményét teljesen átható, „a papiroson felébredő szöveg képe és embertorkokon át előbuggyanó mélybarna sok szava”, a meghitt tágasság és a szerzőt meg olvasót egybeolvasztó „képzelt Jeruzsálem” oly módon tükröződik Géczy könyvében, ahogyan Ő maga írja: „az olvasott anyag és

az olvasó szimbolikus viszonya egyszer csak, nem, nem is Isten megjelenítésévé, hanem Isten ittlétének bizonyítékává” lesz. A Szerző itt egyszerre teremtő és olvasó, kifejező és befogadó, felfedező és tolmácsoló is... Mintegy „leolvassa” az imádkozó testről is a létezés indokául szolgáló, azzal harmonizáló mozgást, tartást, jelentést. S ennyiben csupán valóban „képzelet szülte város” ez a megismerhetetlen, érzékelhetetlen, „a mindenhol elszivárgó szándékot” megragadni mégis képes valóság, mely talán maga is felirat, olvasat és megjelölés. „Talán mert Isten ujsa hagyott feliratokat” ezen a világon, s „Isten szája most visszaolvassa, felidézi belőle a szent világot, amelyet egykor ő teremtett. Meglehet, ugyanezt a sok tekericsnyi feliratot szimultán felrajzolta valamennyi emberre, és ő tudja, miért van, ha mindenkiből mást is olvas ki, habár mindenkiben benne lakozik a világ teljességének összegyűjtött szövege” (138 old.).

Nem, Géczy nem maga a Legfőbb Olvasó, csupán a betűvető és a kibetűző is, aki saját hangján idézi meg a képzetek konglomerátumát és közösségi evolúcióját: az idézetek és megidézések közben olykor betelepszik a kis zsákutcában megterített asztal mellé, körötte „a tarka, szunnyadozó macskákkal”, s valószínűvé teszi „a találkozást az építkezésen rejtőző, önmagába bármit befogadni képes, majd magát felgyújtó, elégető s végül elhamvasztó szeráffal” (78. old.). Miközben „reggelenként a dolgok mélyével, esténként a dolgok magasával foglalkozik”, e „sereg macska és egyetlen szeráf zárójelének közegében” eltelő napjai és íráslapjai a mi olvasatunkra várnak... Avagy: a képzelet szülte város olvasatára, írássá lett/tett létének megérezésére. Amit illatol, szagol, les és lát, hall és képzel, mind-mind Géczy-féle sivatagi kőrózsává változik soraiban. Formássá, szagossá, fénylővé és szimbolikusává. Örökséggé, mely képzet, s képzetté, mely örökség legott...

SZERZŐINK

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Alliander Anna (Budapest, 1977) 2003-ban diplomázott a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karán, mely tanulmányokat megszakította a Sydney-i olimpián való részvétel miatt (könnyűsúlyú kétpárevezős versenyszám). A sport, a mozgás, a környezet iránti feltétlen tisztelet a preventív medicina felé fordította érdeklődését. A megelőzőorvostan és népegészségtan szakvizsgáját 2008-ban szerezte meg. 2003 óta rezidensként, jelenleg tanársegédként dolgozik a SE Népegészségtani Intézetében. Doktorandusként kutatja az evezőssport egészségmegőrző szerepét, kiváltképp a női evezésben. 1989 óta evez a Danubius Nemzeti Hajós Egyletben, tagja a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottságnak.

Bögre Zsuzsanna (Szeghalom, 1960) Dr. habil., szociológus, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szociológia Intézet. Kutatási területei: kvalitatív módszerek, élettörténeti módszer, 1956 megéléstörténetei, vallásszociológia, felosztott női szerzetesrendek, vallásosság jelentése a fiatalok körében.

Gyökér Róbert (Ózd, 1974) pályafutását zenekari művészként kezdte, öt évig tartó libanoni komolyzenei tevékenység után a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia szakára járt, 2011-ben szerzett MA fokozatot alkalmazott antropológia és dokumentumfilm-készítői szakirányon, Gulyás Gyula témavezetésével. Független dokumentumfilmesként 2009-től kezdve forog a társadalom peremére sodródott mikroközösségek, etnikai kisebbségek életmódjáról, mindennapi küzdelmeiről. Filmjei hosszú távú antropológiai kutatások vizuális verziói, kulturális antropológusként elsősorban lokális kisközösségek értékrendbeli változásainak, illetve a hazánkban letelepedett bevándorlók és a többségi társadalom közötti idegenségtapasztalat problematikájának kutatásával foglalkozik.

Illés Anna (Tatabánya, 1989) PhD-hallgató – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Magyar és Összehasonlító Folklorisztika doktori program.

Oross Dániel (Mosonmagyaróvár, 1985) az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe politikai szocializáció, politikai részvétel és ifjúságpolitika. PhD fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskolájában, egyetemi diplomáit az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének politológia szakán, illetve ELTE Bölcsészettudományi Kar esztétika-művelődéstudomány szakán szerezte. Angolul, franciául, németül és olaszul beszél.

Simó Lili (Budapest, 1989) Keleti nyelvek és kultúrák – arab alapszak (PPKE BTK, 2008–2010), Zsidó közösségi szervező BA (OR-ZSE), Kulturális antropológia MA (ELTE TÁTK) szakos egyetemi hallgató. Jegyzetei, kisebb írásai találhatóak itt: <http://globspot.hu/author/simo-lili>

Székel Levente (Kolozsvar, 1979) Ph.D. tanulmányait az ELTÉ-n, valamint a Budapesti Corvinus Egyetemen végezte. A *Kutatópont* kutatási igazgatója, a BCE Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet tudományos munkatársa. 2012-től a nagymintás ifjúságkutatás (Magyar Ifjúság 2012; Magyar Ifjúság Kutatás 2016) kutatásvezetője. Mintegy félszáz tudományos publikáció (folyóiratcikkek, könyvfejezetek, jelentések) és kb. ugyanennyi, főként online cikk önálló, vagy társszerzője. Kutatási területei: médiafogyasztás, új média, ifjúságügy, oktatásügy, információs társadalom, pénzügyi kultúra, stb. Legutóbbi szerkesztett munkái a *Negyedszázad* és a *Fókuszpontok* című tanulmánykötetek (2016).

Tibori Timea (Békéscsaba, 1950) szociológus, az MTA Szociológiai Kutatóintézet volt tudományos igazgatóhelyettese, egyetemi oktató, lapunk főszerkesztője.

Tóth Katalin (Hatvan, 1992) kulturális antropológus (ELTE TÁTK, 2016), az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Magyar és összehasonlító folklorisztika Doktori Program I. éves hallgatója. Kutatásai, publikációi a budapesti zsinagógák összehasonlító kutatásával kapcsolatosak.

Varga Kinga (Budapest, 1987) az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán politológia szakon, párhuzamosan az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar alapszakon, majd magyar nyelv- és irodalom mesterszakon végzett. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában disszertációját Kosztolányi Dezső regényeinek színházi adaptációiból írja.